

Historien om frontsøstrene

De norske frontsøstrenes historie i et nytt lys

Eirik Gripp Bay

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Masteroppgave i historie

Universitetet i Oslo

November 2014

Historien om frontsøstrene

De norske frontsøstrenes historie i et nytt lys

Alltid er det unge kvinner
Som har gavmildhet til overs
Og av ømhet overflod.
Bare lenges mot å gi den hvor den trenges,
Uten foreskrevne lovers
Påbud om å være god,
Men som gjerne gir seg hen,
Gir av moderlige krefter,
Og som ikke regner efter
Hva de sent, om nogensinde
Får igjen.

Ingen tjeneste så edel
Som den hjelp vår unge søster
Yder ham hun lindrer, trøster
I hans aktesløse nød.
Gjennom ferbernattens tåker
Aner han at nogen våker
Når det gjelder liv og død...

-Arnulf Øverland: Til søstre av Det Røde Kors¹

¹ Diktet av Arnulf Øverland er gjengitt hos Egil Ulateig, *Fordømte Engler: Norske kvinner på østfronten*, 2. opplag (Oslo: Vega Forlag, 2012 (Først utgitt på Lesja: Forlaget Reportasje, 2004)), s.10

Innholdsfortegnelse

Forord	VI
1.0 Innledning.....	1
1.1 Rammefortelling	1
1.2 Problemstilling.....	3
1.3 Myte og kollektiv erindring	5
1.4 Kilder	6
1.5 Oversettelser	6
1.6 Struktur	7
2.0 Del 1: Et hovednarrativ – <i>naive jenter og ofre</i>	9
2.1 Sigurd Senje – <i>Dømte Kvinner</i>	11
2.1.1 Sammendrag	11
2.1.2 Problemstilling	12
2.1.3 Presentasjon og fakta.....	13
2.1.4 Kildetilfang.....	14
2.1.5 Vinkling.....	15
2.1.6 Drøfting	16
2.1.7 Konklusjon	18
2.2 Hanna Kvanmo - <i>Dommen</i>	19
2.2.1 Sammendrag	19
2.2.2 Problemstilling	20
2.2.3 Presentasjon og fakta.....	20
2.2.4 Kildetilfang.....	21
2.2.5 Vinkling.....	21
2.2.6 Drøfting	22
2.2.7 Konklusjon	23
2.3 Egil Ulateig – <i>Fordømte Engler</i>	24
2.3.1 Sammendrag	24
2.3.2 Problemstilling	25
2.3.3 Presentasjon og fakta.....	25
2.3.4 Kildetilfang.....	26
2.3.5 Vinkling.....	27
2.3.6 Drøfting	27
2.3.7 Konklusjon	30
2.4 Anders Chr. Gogstad – 'Gjemt eller glemt'	31
2.4.1 Sammendrag	31
2.4.2 Problemstilling	31
2.4.3 Presentasjon og fakta.....	32
2.4.4 Kildetilfang.....	33
2.4.5 Vinkling.....	33
2.4.6 Drøfting	34
2.4.7 Konklusjon	36
2.5 Frontsøstrene i litteratur og media.....	37
2.5.1 Hovednarrativet	38

2.5.2	Den apolitiske kvinnen.....	39
2.5.3	Det tredje rikes humanitære spydspiss	43
2.5.4	Frontsøstrene som offer.....	44
2.5.5	Uskyldig dømt.....	46
2.5.6	Med monopol på historien – lange linjer	49
2.6	Konklusjon – oppsummering av Del 1	54
3.0	Del 2: Himmlers valkyrier – <i>frontsøstrene og SS</i>	57
3.1	Gammel historie i ny kontekst.....	57
3.2	Himmlers Grossdeutschland.....	60
3.2.1	Working towards the Führer	62
3.2.2	Generalplan Ost.....	63
3.2.3	Frontsøstrene, SS-institusjonene og de høye herrer	65
3.2.4	Kämpfände Verwaltung og ildåpen.....	69
3.3	Deutsches Rotes Kreuz eller Schutzstaffel (SS).....	73
3.4	Oppsummering av del 2.....	76
4.0	Del 3: Frontsøstrenes rolle i Tysklands utryddelseskrig	79
4.1	Var de 'engler ved fronten'?	79
4.2	Helfende Hände – Pleiet de fienden?	81
4.2.1	Dehumanisering av fienden.....	83
4.2.2	De kriminelle ordrene.....	85
4.2.3	Hvem mottok pleie?	89
4.2.4	Helfende Hände: en oppsummering.....	93
4.3	Frontsøstrene som medskyldige og vitner til folkemord.....	94
4.3.1	Skyldige ved assosiasjon	95
4.3.2	Medisinske eksperiment	96
4.3.3	Eutanasi i Ukraina	98
4.3.4	Vitner til Holocaust i okkupert område.....	100
4.3.5	Vitner ved fronten	102
4.3.6	SS-offiserene	106
4.3.7	Medskyldige og vitner: en oppsummering.....	107
5.0	Avslutning	109
5.1	Kvinnehistorie og Holocaust	109
Kilder og litteratur		113
Forskningsartikler, tidsskrift og internettartikler		113
Film og TV		115
Arkiv.....		115
Intervju		116
Korrespondanse og møter.....		116
Bøker og litteratur		117
Vedlegg		123
Begrepsforklaring		123
Bilder.....		125

Forord

Arbeidet med å skrive en masteroppgave er i all hovedsak et ensomt foretagende, men det kan vanskelig gjøres uten den støtte og hjelp som jeg har fått fra menneskene (og dyrene) rundt meg.

Først og fremst må jeg takke min uendelig tålmodige kone og min strihårede dachs, som med stoisk ro har holdt ut henholdsvis lange kvelder alene med strikkesøyet og særs korte lufteturer i parken. Takk skal dere ha.

En lang rekke institusjoner har vært hjelpelige med informasjon og innsyn i relevante dokument – takk til Agder Historielag, Vrije Universiteit i Brussel, ADVN og CEGESOMA i Belgia, NIOD-senteret i Amsterdam, Holocaustsenteret på Bygdøy, Bundesarkivet i Berlin og Riksarkivet i Oslo.

Mange privatpersoner har også vært så elskverdige å dele av sitt arbeide og litteratur med tematikk som har tilknytning til studien. Disse fortjener en stor takk for at jeg fikk innsyn i deres fagfelt. Derfor går en varm takk også til Tedd Urnes, Sigmund Aas og Thomas Vestgården, Leo van Bergen og Matthée Zonneke fra Nederland, Karoline Grindaker og Hilde K. Kjøs fra *Micafilm*, Terje Emberland og Sigurd Sørli v/HL-senteret og Eldrid Mageli v/UiO – deres hjelp har vært av stor betydning for meg! En særlig takk går også til Tore Greiner Eggan som har latt meg bruke bilder fra sitt rikholdige arkiv.

Mye av informasjonen, og særlig fra utlandet, kommer opprinnelig fra korrespondanse med flere universitet og forskningsmiljø. Oppsummert er de viktigste av disse Therkel Stræde v/ det Syddanske Universitet, Frank Seberechts v/ADVN, Willem Meching v/Universitetet i Amsterdam, Nico Wouters og Marnix Beyen v/Universitetet i Antwerpen og Bruno de Wever v/Universitetet i Ghent. Av Norske forlag vil jeg også nevne Cappelen Damm, Gyldendahl, Vega Forlag og Pax Forlag. En stor takk til dere alle sammen.

En spesiell takk vil jeg rette til veileder Anders Granås Kjøstvedt som gjennom flere år har vært en stor støtte, kilde til kunnskap og litteratur, og siste men ikke minst – motivasjon! Regina Grüter har også vært en helt uvurderlig hjelp – hun har oversatt store mengder Nederlandsk og Belgisk litteratur for meg – studien ville ikke vært det samme uten. Andreas, Lars Arne og Mai Britt Bay, samt Christian Lunde-Hanssen har lest igjennom og kommet med konstruktiv kritikk – tusen hjertelig takk!

1.0 Innledning

1.1 Rammefortelling

Den tyske blitzkrigen våren 1940 la mesteparten av det vestlige Europa under Hitlers kontroll – fra 9. april til midten av juni kapitulerte det ene landet etter det andre. Og med okkupasjonen av Danmark, Norge, Belgia, Nederland og Frankrike fikk tyskerne tilgang på de frivillige germanere de ønsket seg til befolkningsprosjektet i øst. Rekrutteringen av kvinnene kjent som 'frontsøstre' begynte hovedsakelig fra våren 1942 og fortsatte helt frem til krigens slutt. Enkelte vervet seg selv på vårparten 1945, som den norske sykepleieren Anne G. Moxness som reiste ned igjen i Tysklands skjebnetime i januar 1945, selv etter å ha tjenestegjort i flere år.²

I den generelle litteraturen er begrepet 'frontsøster' udefinert, eller ganske enkelt å forstå som et samlebegrep for de som vervet seg til *Deutsches Rotes Kreuz* (DRK) eller som arbeidet i tysk sanitetstjeneste, f.eks. i Luftwaffe, Kriegsmarine eller Wehrmachts lasaretter i Norge. I Terje Nomelands artikkel 'Frontsøstrene fra Agder' presenteres en god definisjon for denne gruppen kvinner, som avgrensers på hensiktsmessig måte mot tilgrensende kategorier av kvinner i tysk sanitetstjeneste. I denne studien brukes begrepet 'frontsøstre' med basis i Nomelands definisjon – norske kvinner som frivillig meldte seg til tjeneste i DRK og som kom i aktiv tjeneste i tyske avdelinger utenfor Norges grenser. Kvinner som tjenestegjorde utenfor DRK, samt de som ikke kom i aktiv tjeneste, medregnes ikke.³

Anders Chr. Gogstad og Nomeland, som har de sikreste tallene for antallet norske frontsøstre, oppgir at det var omtrent 500 kvinner fra Norge. Det danske antallet er mer usikkert, men et godt estimat med basis i dansk og norsk kildemateriale gir et estimat på

² Ulateig, *Fordømte Engler*, s.221; Anders Chr. Gogstad, 'Gjemt eller glemt? Norske kvinner i tysk sanitetstjeneste under Den annen verdenskrig'. *Michael* (5), 2008, s.330.

³ Terje Nomeland, 'Frontsøstrene fra Agder: kvinner i tysk sanitetstjeneste 1940 – 1945'. *Agder Historielag* (85), 2009, s.131. 'Aktiv tjeneste' forstås i denne studien som tjenestegjøring i tyske avdelinger eller ved tyske sykehus, lasarett eller institusjoner – inkludert opplæringsperioden som foregikk gjennom DRK på tyske institusjoner. Ikke alle kvinnene tjenestegjorde ved fronten, som fremgår av Gogstads redegjørelse i 'Gjemt eller glemt'. Gogstad, 'Gjemt eller glemt', s.333.

omkring 180 – 225 kvinner. I Nederland er kildetilfanget for usikkert til å gi et godt estimat, mens i Belgia er antallet omkring 730 hvis man regner med kvinner fra både Flandern og Wallonia.⁴ I litteraturen er det også referert til at det fantes franske, finske, svenske og baltiske front søstre, men de omtales ikke i denne studien ettersom de ikke ble regnet som germanske, og derfor ikke rekruttert med samme krav til 'raserenhet' – selv ikke de svenske hadde samme krav til rasestandard, ifølge Gogstad.⁵

Himmlers *Schutzstaffel* (SS) var sentrale i både rekruttering og opplæring av front søstre, som gjennomgik en solid opplæring med fokus på både militære ferdigheter og disiplin, samt trening med militære avdelinger og ideologisk opplæring i nazistisk *Weltanschauung*, eller verdensanskuelse.⁶ De fleste kvinnene var unge – et representativt utvalg fra Norge i 'Front søstre fra Agder' oppgis å være 21,7 ved verving – og flertallet var medlem av NS, og kom fra 'NS-familier'.⁷ Gogstad anslår at flertallet later til å ha hatt over gjennomsnittlig skoleutdannelse sett i forhold til ungdom flest.⁸

Flertallet av de norske frivillige, også front søstre, havnet i rene SS-avdelinger og institusjoner – enten ved fronten som del av kampavdelinger i *Waffen-SS*, eller bak kamponene i SS-sykehus, *KZ-leirer* og *Lebensborn*-institusjoner. I de første to krigsårene etter rekrutteringen startet (fra 1942 – 1943) havnet mange av de norske søstre i noen av de voldsomste frontavsnittene på østfronten. Enkelte ble med så langt øst som det var mulig å komme – til Kislovodsk i Kaukasus, på et lasarett med utsikt til det hakekorsprydete Elbrus. De ble vitne til voldsomme kamper, især da tyskerne havnet på defensiven og ble drevet tilbake gjennom et herjet Ukraina med sovjetiske tropper i hælene. Det later til at tendensen til å sende kvinnene til frontavsnitt avtok etter hvert som krigslykken snudde for tyskerne på østfronten – fra 1944 ble svært få sendt mot øst. Mange front søstre var også tilstede i sluttkampen om Berlin – med improviserte feltlasarett i bunkere og utbombete bygninger gjorde de sitt for å holde seg selv, og sine pasienter, i live.

⁴ For en detaljert redegjørelse og nærmere kildehenvisning – se tabell under kapittel 2.0.

⁵ Gogstad, 'Gjemt eller glemt', s.332.

⁶ Ibid., s.331; Bart Van Cauter. *Engelen aan het oostfront: Vlaamse hulpverpleegsters in dienst van het Duitse Rode Kruis en de SS tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Brussel: Vrije Universiteit Brussel, 1998, ss.54-55. Bart van Cauter oppgir at de Flamske kvinnene fikk 15 timers ideologisk trening, mens Gogstad henviser til tyske arkiv som oppgir 40 timer "Weltanschauliche Schulung".

⁷ Nomeland, 'Front søstre fra Agder', s.137.

⁸ Gogstad, 'Gjemt eller glemt', s.330.

Etter krigen kom frontsøstrene hjem til land som var frigjort fra det tyske åket. Hjemmefronten arresterte kvinnene for å ha 'ytt bistand til fienden'. Med unntak av Danmark ble frontsøstrene i de øvrige germanske landene idømt varierende grader av fengselsopphold, bøter og tap av borgerrettigheter.

1.2 Problemstilling

I Norge er det 2. verdenskrig som er krigen med stor K. Noe ved denne konflikten har en enorm appell i Norge, og antall utgivelser om krigen setter stadig nye rekorder. Med det Fredrik Wandrup kaller et "Grenseløst marked for bøker om andre verdenskrig" i Dagbladet den 17. september 2012, kan flere medier melde om at dette temaet har en tilsynelatende umettelig leserskare.⁹ Journalist og forfatter Arvid Bryne oppgir at det er skrevet over 1800 boktitler om 2.verdenskrig her i landet (tall fra 2012).¹⁰ Hva er så årsaken til denne voldsomme etterspørselen? Hvorfor blir vi ikke ferdige med krigen – er det snakk om et nasjonalt traume, slik programleder for NRKs *Trygdekontoret* Thomas Seltzer spør i *Andre verdenskrig spesial*?¹¹ Eirik Veum oppgir nettopp dette som en av grunnene til at han tar et oppgjør med fortiden i sine nyutgivelser om frontkjempere og overgrep på østfronten, og sier: "Grunnen til det er at vi har dyrket heltehistoriene og ikke valgt å fortelle helheten i krigshistorien."¹² I hans bøker dokumenteres nordmenns delaktighet i tyske overgrep og krigsforbrytelser, både innenfor og utenfor Norges grenser.¹³

Max Manus og 'Kjakan' Sønsteby var symboler for norske helter etter krigen og har dominert helteposet i litteratur og film. Andre forfattere, som Svein Blindheim, Sigurd Senje og Egil Ulateig, har skrevet historien om *de andre*. De som valgte feil side – landssvikerne, frontkjemperne og tyskerjentene. Det har blitt en polarisert historiefortelling, som i stor grad baserer seg på myter og halvsannheter, som formidlet i Synne Corells bok, *Krigens ettertid*, som handler om historiefortellingen om 2. verdenskrig. Hun forteller om det nasjonale 'vi', et

⁹ Fredrik Wandrup, 'Grenseløst marked for bøker om andre verdenskrig'. *Dagbladet*, 17. september 2012. (funnet 25. juli 2014).

¹⁰ Arvid Bryne. *Krig og Sannhet: Langelandssaken og landssvikoppgjøret*. Oslo: Akademika Forlag, 2012. s.7.

¹¹ *Trygdekontoret: Andre Verdenskrig Spesial*. Produsert av NRK, 2014. (vist 9. april 2014).

¹² Eirik Veum. Intervjuet av Thomas Seltzer. *Andre Verdenskrig Spesial*, Produsert av NRK, 2014. (vist 9. april 2014).

¹³ Eirik Veum og Geir Brenden. *De som falt: nordmenn drept i tysk krigstjeneste*. Oslo: Vega, 2011.

felleskap som baserer seg på heltehistoriene og som utelukker en rekke grupper, deriblant frontkjemperne – og frontøstrene.¹⁴ Når Eirik Veum vil fortelle helheten i historien, er det fordi også den 'andre siden', med frontkjemperne i spissen, i stor grad har fått fortelle sin egen historie. De har gitt ut sine memoarer (som Ben Espers fortellinger om sine opplevelser på østfronten),¹⁵ etablert foreninger hvor de møttes og bygget en fortelling de sammen kunne stå inne for.¹⁶ I 2013 sprakk fasaden da Olav Tuft, som første nordmann, fortalte at han hadde vært med på å utføre krigsforbrytelser på østfronten som del av Waffen-SS.¹⁷

Den stadige, og tidsaktuelle, debatten omkring hva som hendte, hvem som deltok på hvilken side, eller i hvor stor grad landssviksakene var et overgrep eller rettferdige er en del av denne uferdige historien som frontøstrene er en del av. Journalister, historikere og barnebarn av de som opplevde krigen går igjennom brev, dagbøker og arkiv og setter sammen bruddstykkene til nye historier. Disse får, kollektivt sett, stor makt over den etablerte historiefortellingen, og i tilfellet frontøstrene skal vi se hvordan et forholdsmessig lite antall personer har fått prege hoveddelen av den allment kjente historien om denne gruppen.

Formulert problemstilling:

Denne studiens hovedmål er å etablere hvem som har formet historien og den kollektive forståelsen av frontøstrene. Jeg ønsker å undersøke hvorvidt det finnes et *hovednarrativ* om disse kvinnene, og hva det eventuelt består i. I hvor stor grad stemmer det overens med nyere norsk og internasjonal forskning om 2. verdenskrig, og hvilke implikasjoner har dette for forståelsen av de norske kvinnene som del av Tysklands storkrig?

¹⁴ Synne Corell. *Krigens Ertetid: Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*. Oslo: Scandinavian Academic Press/Spartacus forlag AS, 2010.

¹⁵ Ben Esper. *Tsjerkassy: En norsk ambulanseskjørs opplevelser på Østfronten 1943-1944*. København: Forlaget ZAC, 1981.

¹⁶ Terje Emberland og Matthew Kott. *Himmlers Norge: Nordmenn i det storgermanske prosjekt*. Oslo: Aschehoug, 2012, s.455.

¹⁷ *Brennpunkt: I Himmlers tjeneste*. Produsert av NRK, 2013. (vist 1. oktober 2013).

1.3 Myte og kollektiv erindring

'Kvinner og krig' er nærmest å regne som et underkapittel i krigens historie. Mens 'krigens historie' later til å naturlig inkludere menn er det ikke slik med kvinner. Som Synne Corell skriver: "Hvorfor er det ikke et oppslag som heter 'menn og krig'?"¹⁸ Det er mange myter omkring kvinnes rolle i samfunnet, også i forbindelse med krig og okkupasjon. Mye av krigslitteraturen ble etablert i tiden etter 1945, og på 60- og 70-tallet betød det at det skjedde parallelt med "Emerging feminist views..." som ifølge Wendy Lower "...stressed the victimisation of women, not their criminal agency."¹⁹ Hun peker også på kvinnes stillhet i krigshistorien. De fremheves gjerne som apolitiske, standhaftige og stødige – noe også Corell bekrefter: "...de fikk alt til å gå opp på tross av rasjonering, gjennom køståing, oppfinnsomme oppskrifter, tråd og nål."²⁰ De kvinnene som havnet på 'feil' side har også sine roller å spille, de fremstilles gjerne som ofre, som i tilfellet 'tyskerjentene'. På 80-tallet entret frontøstrene den litterære scenen med fortellingen om sine liv både under og etter krigen. Dette var de unge kvinnene som meldte seg til menneskehetens tjeneste i det Tyske Røde Kors og som ble ofret på krigens alter. Ofre for Hitlers vyer om et *Grossdeutschland*, ofre for voldtekt og overgrep av blodtørstige rødearmister eller ofre for den hevngjerrige norske stat da de returnerte til Norge, slitne og utbrente, fra krigens grusomheter ute i Europa. Dette er rollene de har spilt i litteraturen, helt frem til vår tid.

Hvem var frontøstrene? Var de landssvikere og overløpere, overbeviste nazister, eller naive og uskyldige ungjenter? Målet her er ikke å avgjøre om dommen de fikk var rettferdig eller ikke, men heller å vise at rettsoppgjøret og dommen ikke er det eneste elementet i deres historie som har relevans – det er også andre ting som bør tillegges vekt. Historikere, filmskapere, forfattere og journalister er de som i dag skaper historien om 2. verdenskrig – og da er det interessant å se hva de har valgt å fokusere på.

¹⁸ Corell. *Krigens Ertetid*, s.207

¹⁹ Wendy Lower. *Hitler's Furies: German women in the nazi killing fields*. London: Chatto & Windus, 2013, s.10.

²⁰ Corell. *Krigens Ertetid*, s.160.

1.4 Kilder

Kildegrunnet består i hovedsak av et bredt utvalg av norsk, dansk, belgisk, nederlandsk og tysk litteratur om frontøstrene. Det er biografier, periodika, avisartikler, intervju, nettartikler, film, arkivsamlinger, dokumentasjonsamlinger og historiske bøker og artikler. Forfatterne kommer ikke fra ett spesifikt fagmiljø – det er alt fra journalister og studenter til historikere. Utover dette er det også anvendt mye kilder fra privat korrespondanse og møter med fagfolk fra inn- og utland. Fagstoffet som omhandler frontøstrene er brukt gjennom hele oppgaven, men først og fremst i den analytiske del 1 av oppgaven, og er i den forstand primærkildene i oppgaven. De viktigste av disse er de tre bøkene *Dømte Kvinner* av Sigurd Senje, *Dommen* av Hanna Kvanmo, *Fordømte Engler* av Egil Ulateig og den vitenskapelige artikkelen 'Gjemt eller glemt' av Anders Chr. Gogstad. Arkivmateriale fra Nederland, Tyskland og Norge brukes som basis for kildekritikk og nyansering av historiefremstillingen.

Litteraturen om frontøstrene er brukt både som grunnlag for informasjon og kunnskap om emnet, men også for å danne et bilde av hvordan historien er formet og som referansepunkt for et hovednarrativ. I tilknytningen mellom historien om frontøstrene og kvinnehistorie generelt anvender jeg særlig to bøker; *Hitler's furies* av Wendy Lower og *Krigens ettertid* av Synne Corell. I del 2 og 3 av oppgaven anvendes også særlig *Himmlers Norge* av Terje Emberland og Matthew Kott, en omfattende og grundig analyse av forholdet mellom tyske maktstrukturer og de frivillige frontkjemperne fra Norge. For øvrig baserer jeg meg på sekundærlitteratur med tilknytning til 2. verdenskrig generelt, med særlig vekt på informasjon om de tyske avdelinger frontøstrene tilhørte.

1.5 Oversettelser

I all hovedsak brukes originalspråkene direkte fra kildene – dette gjelder engelsk, tysk og de skandinaviske språk. I de tilfeller hvor det er oversatt lengre sitat fra tysk i teksten er dette ikke oversatt av meg, men gjengitt fra litteraturen. I noen tilfeller har jeg funnet det hensiktsmessig å oversette deler av den flytende teksten for å understreke et poeng eller fremme en kildes synspunkt.

Belgisk og nederlandsk litteratur er uten unntak oversatt. Denne omfattende jobben er gjort dels av Frank Seberechts, en belgisk forfatter og historiker ansatt ved ADVN (*Archief-, Documentatie- en Onderzoekscentrum*), men særlig av nederlandske Regina Grüter, en forsker og historiker med særlig kunnskap om Holocaust, 2. verdenskrig, kollektiv- og

individuell historiebevissthet og det nederlandske Røde Kors. Hun er ansatt som seniorforsker ved NIOD (Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocide Studies) i Amsterdam i Nederland. Regina har vært til stor hjelp i arbeidet med denne studien.

1.6 Struktur

Oppgaven er delt i tre hoveddeler (kapittel 2, 3 og 4), som hver tar for seg separate element av historien om frontøstrene. Del 1 analyserer eksisterende kilder, med utgangspunkt i de fire hovedverkene, for å se om det finnes et hovednarrativ, og i hvilken grad dette påvirker historieforståelsen i offentligheten. Del 2 omhandler frontøstrenes forhold til tyske maktstrukturer med særlig vekt på SS og tyske Røde Kors, samt hvordan dette fikk konsekvenser for deres tjeneste. Del 3 tar for seg frontøstrenes rolle i Tysklands utryddelseskrig i østområdene; hva de var med på, hva de fikk vite om, og hva de var vitne til. I kapittel 5 samles trådene fra de tre hoveddelene før en endelig oppsummering og konklusjon. Kildehenvisning og vedlegg med begrepsforklaring og bilder kommer avslutningsvis. De begrepene som anvendes i oppgaven vil ved første presentasjon stå oppgitt i *kursiv* – etter første gang vil begrepene så stå oppført i normaltekst.²¹

²¹ Det eneste unntaket her er tyske militære avdelinger, som står oppført i kursiv hver gang.

2.0 Del 1: Et hovednarrativ – naive jenter og ofre

Historien om front søstrene er et lite kjent og til dels utforsket område innenfor etterkrigslitteraturen. Det vil ikke si at det ikke er skrevet om tidligere, men at det meste som er skrevet har samme utgangspunkt, vinkling og konklusjon, med få unntak. Det er altså mye innenfor deres historie som hittil er lite kjent, selv om mange har en forestilling om hvem front søstrene er. I Norge er det skrevet et utvalg av bøker om temaet, primært av følgende fire forfattere; Sigurd Senje, Hanna Kvanmo, Egil Ulateig og Anders Chr. Gogstad. Men mengden litteratur i Norge er langt større enn hva som er tilfellet i land som var i en lignende situasjon under krigen. Også Danmark, Belgia og Nederland var okkupert, og nøy omtrent samme status vis-a-vis Hitlerregimet. De ble alle referert til som germanske land, og de fleste som meldte seg til tjeneste i Waffen-SS havnet innledningsvis i samme divisjon – 5.SS *Panzerdivision Wiking* som ble sett på som en germansk divisjon.²⁵ Samtlige av disse landene bidro også med frivillige til *Deutsches Rotes Kreuz* (DRK), og det er disse som har fått den kollektive

Land	Antall front søstre i aktiv tjeneste	Kildegrunnlag
Norge	500 ²²	Anders Chr. Gogstad og Terje Nomeland har solide kilder for sine estimat – de er begge enige om antallet.
Danmark	180 – 225 ²³	Danske kilder oppgir et varierende antall. På det minste er det 180 og på det meste 225. Det foreligger ingen sikre talldata fra Danmark per dags dato.
Nederland	?	Kildegrunnlaget fra Nederland er for tynt til å si noe sikkert om antallet nederlandske front søstre.
Belgia (Flandern & Wallonia)	600 – 730 ²⁴	Cauter skiller mellom flamske og wallonske kvinner i sin studie. Han anslår totalen til å være 730, hvorav cirka 130 er fra Wallonia.

Oversikt over antallet front søstre fra de 'germanske' områder.

²² Gogstad, 'Gjemt eller glemt'; Nomeland, 'Front søstrene fra Agder'.

²³ Nikita Pedersen. 'Front søstre'. Nettsted - *Frikorps Danmark*. 2005 (funnet Oktober 27, 2014); Ulateig, *Fordømte Engler*; Lars Peder Bjørndal Hollænder. 'Danske front søstre i tysk krigstjeneste'. *Sygeplejersken* (47), 1997: 30-32.

²⁴ Cauter, *Engelen aan het oostfront*, ss.101-104. Flandern er den nederlandsk- og Wallonia er den fransktalende delen av Belgia. Van Cauter baserer seg på tyske transportlister som indikerer antallet kvinner og kontingenter sendt fra by til by innad i Tyskland. I hans oppgave henviser han til at SS-legen, *DRK Oberfeldführer dr. Klein*, mente at det belgiske bidraget var størst i prosent – noe som må være feil om Cauters tall er korrekte, da det norske bidraget var omkring 500 med under halvparten av befolkningsgrunnlaget.

²⁵ Emberland og Kott. *Himmlers Norge*.

benevnelsen 'frontsøstre'. Norge skiller seg ut på flere punkt, ikke bare i mengden litteratur om norske frivillige kvinner i DRK, men også i forhold til deres respektive bidrag under krigen, da den norske andelen kvinner ikke bare var størst i prosentandel, men ifølge kilder også i totalt antall vervede i aktiv tjeneste.

Det er vanskelig å få en komplett oversikt over alt som er utkommet av bøker, artikler, avhandlinger og henvisninger om frontsøstre i de respektive land. Man kan imidlertid si at sentrale og relevante forskningsmiljø i Danmark, Belgia og Nederland vet svært lite om denne gruppen kvinner sett i forhold til hva som er tilfellet i Norge.²⁶ Ellers er litteraturen nokså lik, rent kvalitativt, men skiller seg altså ut med tanke på omfang. I Tyskland og USA er det skrevet mye om DRKs rolle som del av krigsmakten under 2. verdenskrig, og i nyere litteratur avdekkes flere aspekter ved DRKs bidrag til Holocaust, i tråd med nyere forskning. Den nyeste av disse, og mye anvendt i denne oppgaven, er Wendy Lowers *Hitler's Furies – German women in the nazi killing fields*, som kom ut i 2013.²⁷ I Norge gav Eldrid Mageli ut *Med rett til å hjelpe: historien om Norges Røde Kors* i september 2014 – i den skriver hun kort om frontsøstrenes forhold til Norges Røde Kors.²⁸

Det er en rådende oppfatning, som nevnes i mange av verkene, at dette emnet er lite dekket i krigshistorien, også i de nyere publikasjonene.²⁹ Det er interessant at denne oppfatningen går igjen nær sagt hos samtlige som har skrevet om dem, selv om tekstene er skrevet med varierende utgangspunkt, problemstilling og med stort spenn i tidsrom. Ved å analysere og gjøre rede for det som er primærlitteraturen om frontsøstrene i Norge kan man si noe mer generelt om hvordan historien er fremstilt. Er det korrekt at det er skrevet lite om dem eller er det bare en oppfatning som bunner i at det meste som er skrevet om dem er svært likt?

Sigurd Senje, Hanna Kvanmo, Egil Ulateig og Anders Chr. Gogstad har skrevet de mest siterte norske titlene av det som refereres til innenfor emnet, og de har dominert

²⁶ Frank Seberechts v/AVDN, privat korrespondanse, 24. juni 2014; Nico Wouters v/Universitetet i Antwerpen, privat korrespondanse, 24. juni 2014; Marnix Beyen v/Universitetet i Antwerpen, privat korrespondanse, 17. juni 2014; Therkel Stræde v/det Syddanske Universitet, privat korrespondanse, 6. september 2013.

²⁷ Lower. *Hitler's Furies*.

²⁸ Eldrid Mageli. *Med rett til å hjelpe. Historien om Norges Røde Kors*. Oslo: Pax, 2014.

²⁹ Sigurd Senje. *Dømte Kvinner: Tyskerjenter og frontsøstre*. Oslo: Pax Forlag A.s, 1986, s.56; Ulateig, *Fordømte Engler*, s.6; Gogstad, 'Gjemt eller glemt', ss.305-307, Nomeland, 'Frontsøstrene fra Agder', s.131.

historien om front søstrene i Norge, hver på sitt vis. Kombinasjonen av deres synspunkter danner et hovednarrativ, som vi skal se nærmere på i Del 1 av oppgaven. Deres bidrag til litteraturen blir kort presentert, analysert og drøftet i dette kapitlet, før det trekkes ut hovedmoment fra hver enkelt forfatter. Disse vil drøftes i to omganger, først under den enkelte forfatter – for å se om det foreligger en basis for et hovednarrativ – og så som del av en større diskusjon i lys av øvrige primær- og sekundærkilder. Den tematikken som oftest presenteres og dukker opp i flere av tekstene kan sies å danne dette hovednarrativet. Dette vil så danne basisen for en bredere diskusjon omkring historiens fremstilling av front søstrene på film, i media og i litteraturen.

Analysen vil legge vekt på følgende moment: *problemstilling, fakta og informasjon, kildetilfang, vinkling, subjektivitet/objektivitet*. Denne drøftingen vil også ta for seg et komparativt blikk på historiefortellingen i Danmark, Nederland og Belgia og front søstrenes fremstilling der. Det hele vil sees i lys av nyere norsk og internasjonal forskning, primært fra bøkene *Krigens ettertid* (2010) av Synne Corell, *Himmlers Norge* (2012) av Terje Emberland og *Hitler's Furies* (2013) av Wendy Lower.

2.1 Sigurd Senje – *Dømte Kvinner*

"Det er på tide at offentligheten får vite hva slags urettferdighet de har vært utsatt for..."

- Utdrag fra boken³⁰

2.1.1 Sammendrag

Sigurd Senjes bok *Dømte Kvinner* kom ut i 1986 og er den første norske boken som går dypere inn i problematikken og historien omkring front søstrene, utover det rene skyldspørsmålet knyttet til rettsoppjøret som fikk noe dekning tidligere. Svein Blindheim og Johs. Andenæs hadde begge tatt opp dette emnet i egne bøker på 70-tallet, og de er flittig sitert i Senjes bok. Boken handler ikke utelukkende om front søstrene, men tar også for seg *tyskerjentene* som ble gjenstand for så mye negativ oppmerksomhet i etterkrigstiden.

³⁰ Senje. *Dømte Kvinner*, ss.109-110.

Senjes korte introduksjon byr på noe fakta og generell informasjon om frontøstrene. Ettersom han jo bedrev det som må kunne kalles nybrottsarbeide – det var lite å bygge på før ham – er det ikke overraskende at senere litteratur har mer nøyaktig informasjon. Senere litteratur har også bygget nettopp på Senjes kilder for å gi et mer nøyaktig bilde av situasjonen. I den forstand gjorde han et viktig stykke arbeid for historieskrivingen, og brøt utvilsomt med flere tabu i samtiden.

Teksten presenteres gjennom forfatterens øyne, han forteller om sine møter med 10 tidligere frontøstre rundt om i Norge. Intervjuene er nokså direkte gjengitt og følger ingen åpenbar, fast regi. Kvinnene forteller om sin bakgrunn, familieforhold, rekruttering til DRK, tjeneste ved fronten eller lasarettene og om rettsprosessen og eventuelle fengselsopphold i kjølvannet av krigen. Etter intervjuene følger en egen del som diskuterer landssvikoppgjøret slik det var for frontøstrene, samt hvordan det norske- og internasjonale Røde Kors forholdt seg til dette. Senje presenterer kritikk av det norske rettsvesenet, med argument som i stor grad er basert på Johs. Andenæs³¹, og kritikk av Norges Røde Kors, bl. a. basert på en bok av Max Huber, president i Det internasjonale Røde Kors 1928 til 1946 – *Den barmhjertige samaritan*.³²

De stridende parter må vite at Røde Kors-folk ikke kommer for å dømme eller fordømme, men for å redde den som kan reddes. Under to verdenskriger har Røde Kors vært i stand til (å) utføre et enormt hjelpearbeid.³³

2.1.2 Problemstilling

Senjes problemstilling kan i stor grad oppsummeres i følgende sitat fra boken: "Det er på tide at offentligheten får vite hva slags urettferdighet de har vært utsatt for..."³⁴ Fokuset hans er på etterkrigstiden, og at kvinnene ble offer for et 'rettssystem i ubalanse', slik han formulerer det.

³¹ Johs. Andenæs. *Det vanskelige oppgjøret : rettsoppgjøret etter okkupasjonen*. Oslo: Tanum-Norli, 1979.

³² Max Huber. *Den barmhjertige samaritan : betraktninger over evangelium og Røde kors-arbeid*. Oslo: Land og kirke, 1946.

³³ Senje. *Dømte Kvinner*, s.120.

³⁴ *Ibid.*, ss.109-110.

2.1.3 Presentasjon og fakta

Dømte Kvinner ble, ifølge Pax Forlag, trykket i 2000 eksemplar. Dette er et beskjeden opplag sammenlignet med *Dommen* og *Fordømte Engler*, men det faktum at dette er den første boken som skriver omfattende om frontøstre, samt at den er mye sitert i øvrig litteratur gjør at den har hatt større påvirkning enn opplaget skulle tilsi.³⁵

Etter hvert korte kapitler, som i praksis er vitnesbyrd fra de enkelte kvinnene, kommer det en kommentar i form av utdrag fra Andenæs, Blindheim eller Hubers bøker, f.eks:

Frontsystemene var kanskje, som dei mannlege frivillige, dømde på førehand gjennom landssvikordninga – sjølv om dei aldri så mykje var utstyrte med norske Raudekrosspass frå generalsekretæren i organisasjonen, Rørholt. Med eit domsapparat i balanse ville dei kanhende gått fri – i kraft av den innlysande dispensasjonen som sjukepleien har krav på, ikkje minst i krig.³⁶

Etter hoveddelen, bestående av intervjuene, kommer en utredning omkring rettsvesenet som heter *Rettsvesen i ubalanse og Hva med Røde Kors?* Disse to handler om hvordan rettsvesenet behandlet kvinnene unødige strengt – og viser bl.a. til at frontøstre fra Danmark ble frikjent, noe som i all hovedsak er korrekt.³⁷ Senje nevner imidlertid ikke at Danmark er unntaket, ettersom både Nederland og Belgia straffet sine frontøstre i tilsvarende former som ble de norske frontøstre til del. Eksempler fra Belgia:

- Eveline Van Bets, 22 år, Antwerpen: 6 måneder fengsel
- Maria Janssens, 21 år, Antwerpen: 3 måneder fengsel
- Angelika Kempnaers, 20 år, Wommelgem: 6 måneder fengsel
- Maria Van Balen, 29 år, Antwerpen: 4 måneder fengsel³⁸

- Maria Weyns, 22 år, Ostend: 6 måneder fengsel
- Leonarda Van Put, 22 år, Antwerpen: 1 år i fengsel
- Josephina Raeymakers, 23 år, Merksem, 1 år i fengsel
- Lucie Moorkens, 19 år, Mortsel: 1 år i fengsel³⁹

Av interessant informasjon de selv oppgir kan vi hente ut følgende; Antall som oppgir å ha tjenestegjort i Ukraina, enten i Dnepropetrovsk eller Kislovodsk : 4 av 10. Antall som oppgir å ha hatt en aktiv rolle i NS, NSUF (*Nasjonal Samlings Ungdomsfylking*) eller jentehirden før

³⁵ Pax Forlag, personlig korrespondanse, v/Eline Willumsen. 10. november 2014.

³⁶ Senje. *Dømte Kvinner*, s.77. Sitat fra Svein Blindheim, *Nordmenn under Hitlers fane*, 1977.

³⁷ Peter Tudvad. *Sygeplejerske i Det Tredje Rige: En Danskers historie*. København: Politikens Forlag, 2009.

Ifølge Peter Tudvad fikk enkelte frontøstre mindre bøter for sin tjeneste i DRK, men ingen fikk fengselsstraff.

³⁸ *Het Handelsblad*, 5. mars 1946.

³⁹ *Volksgazet*, 23. februar 1946.

aktiv tjeneste i DRK: 9 av 10. Antall som ble gift med frontkjempere eller NS-medlemmer: 5 av 10. 3 av de øvrige oppgir å ha vært forlovet eller gift med tyske soldater/offiserer under krigen. Sammenlignet med den informasjonen man har fra et representativt utvalg av frontøstre fra Agderfylkene passer Senjes intervjuobjekter ikke inn i et generelt bilde, men er heller representanter for en tilsynelatende *ideologisk fløy* blant frontøstre. Eksempelvis anslår Nomeland at av et representativt utvalg var 65% medlem av NS på ett eller annet tidspunkt under okkupasjonen, og 50% kom fra det han kaller "NS-familier", hvor flere i familien var medlem av partiet.⁴⁰ Det er også av interesse at 4 av 10 oppgir å ha vært tilknyttet samme frontavsnitt i en sektor som var preget av harde kamper, og en avdeling som var kjent for sin brutalitet. Dette var *Division Wiking*, en beryktet pansergrenaderdivisjon fra Waffen-SS.⁴¹ Emberland og Kott har følgende kommentar om denne divisjonen (i konteksten krigsforbrytelse og folkemord): "Division Wiking fremstår i det hele tatt som en usedvanlig brutal kampavdeling – selv når målestokken er den tyske østhæren."⁴²

2.1.4 Kildetilfang

Sigurd Senje har tatt i bruk en del sekundærlitteratur, samt kilder hentet fra privatarkiv og landssviksaker på riksarkivet. Ettersom han var en av de absolutt første som skrev om dette emnet var det lite for ham å bygge på, men det han flittigst henviser til er følgende: Johs. Andenæs' bok *Det vanskelige oppgjøret* fra 1979, Svein Blindheims bok *Nordmenn under Hitler's fane* fra 1977, *Den barmhjerige samaritan*, og *Frimodige yringer* som ble skrevet av Marta Steinsvik i 1946.⁴³ Hans intervju med kvinnene er hovedkilden, og det er også dem han gir klart mest plass i boken. Antall intervjuobjekter er 10 kvinner, alle er anonymisert – men i noe varierende grad.

⁴⁰ Nomeland, 'Frontøstre fra Agder'.

⁴¹ Samtlige tall er hentet ut fra Senjes egen tekst. Senje. *Dømte Kvinner*.

⁴² Emberland og Kott. *Himmlers Norge*, s.246.

⁴³ Marta Steinsvik er en fargerik person i norsk historie. Hun var skribent, oversetter og forkjemper for kvinnesaken. Hun skrev *Frimodige yringer* i 1946, en bok som tok opp landssvikoppgjørets mørke sider, tortur av fanger utøvet av hjemmestyrkene og problematikken omkring det å dømme en større gruppe borgere for å være medlem i et lovlig, politisk parti.

2.1.5 Vinkling

Dømte Kvinner har et utpreget fokus på enkeltpersoners skjebne, samt fortellingen om den kollektive urettferdigheten søstrene er gjenstand for. Denne informasjonen er ikke systematisert hos Senje – han lar teksten tilsynelatende reflektere intervjuobjektets egne fremstilling av sin historie. Deres fortellinger er like variert i både lengde, innhold og regi som man kan vente seg av 10 forskjellige individ, men en viss sammenheng mellom tekstene fremkommer likevel. Nesten samtlige nevner; tiden før krigen, verving og opplæring, aktiv tjeneste (men ikke nødvendigvis ved et frontavsnitt), hjemkomst og rettsoppgjør og, til slutt, livet etter krigen. Søstrene, som subjekt i sine egne historier, får mye spalteplass og god anledning til å forme vår forståelse av deres situasjon. Intervjuobjektene blir for øvrig anonymisert – de blir tildelt et annet navn av forfatteren.⁴⁴

I den grad de tillegges noen politisk overbevisning tones denne noe ned. Dette gjøres ved at medlemskap i NSUF, hirden og NS ufarliggjøres og normaliseres som noe de ble lurt inn i, noe de gjorde tilfeldig eller beskrives som en normal, sosial aktivitet hvor de møtte hyggelige jenter fra *Bund Deutscher Mädel* (BDM).

"Der nede var det et godt miljø, jeg traff mange kjekke tyske jenter i BDM."⁴⁵

"...hun trakk meg med på et par møter. Jeg var helt ikke-politisk, jeg så på det som noen vanlige speidergreier. Det var friluftsliv og folkedans og sånne ting. Så meldte jeg meg inn i Ungdomsfylkingen, NSUF."⁴⁶

"...hun hadde kommunistkrekk og sterke finlands-sympatier. Nokså tilfeldig meldte hun seg inn i NS i samme slengen..."⁴⁷

Som voksne er det flere som innrømmer at de trodde på tysk propaganda da, men at de nå er helt upolitiske. "Jeg har ikke dårlig samvittighet for noe. Men nazismen tar jeg absolutt avstand fra."⁴⁸

Kvinnenes ønske om å gjøre noe godt er et tilbakevendende tema. Flere nevner at de vervet seg for å gjøre noe godt for sine medmennesker, det nevnes i mindre grad at de skulle

⁴⁴ Bortsett fra søster *Grethe*, som vi møter igjen flere ganger senere, bl.a. hos Egil Ulateig og i *Sju Kammers* – da som *Grethe Knudsen*.

⁴⁵ Senje. *Dømte Kvinner*, s.58.

⁴⁶ *Ibid.*, s.65.

⁴⁷ *Ibid.*, s.111.

⁴⁸ *Ibid.*, s.102.

ha et ønske om å tjene nasjonalsosialismens eller tysklands sak. "Vi pleide tyskere, polakker, amerikanere, engelskmenn, det falt oss aldri inn å gjøre forskjell på nasjonene. Vi hadde lært å arbeide i Røde Kors' ånd, du gjør aldri forskjell på venn og fiende."⁴⁹

Senje legger mye vekt på å beskrive konteksten de møtes i – teksten er preget av subjektive tolkninger, adjektiv og adverb. Det begynner gjerne ved at han hentes av en snill mann eller hyggelig kone på den lokale togstasjonen, før turen går hjemover til en leilighet, en gård eller et lite hus i forstaden. Der blir han budt på kaffe, kake, og gjerne en varm middag ettersom han har reist så langt. De er gode vertinner, de hadde da også rukket å bli hyggelige bestemødre oppi 60-årene da han skrev boken, og visste å stelle godt for fremmede, akkurat som da de var unge sykepleiersker. Mennene, noen av dem tidligere leger i Waffen-SS eller frontkjempere, møter man gjerne som koselige bakgrunnsfigurer. De setter over kaffen eller kikker humrende opp fra avisen for å bekrefte at 'jo da, hun har alltid hatt bein i nesa'. Gjennom dette sløret av hverdagskos filtreres så 2. verdenskrig og dens grusomheter for leseren.⁵⁰ De gamle kvinnene forteller ofte at de har opplevd disse hendelsene på nært hold, og det i menneskehetens ærend. Straffen i etterkant føles urettferdig – dommene kan da ikke være riktige? Flere, men ikke alle, er bitre, slik det her gis uttrykk for:

Jeg ønsket han [dommeren] skulle få vite hva hverdagen vår var, hva vi gjorde. Vi pleide de sårede soldatene, vi jobbet i blod og verk og skitt og bandasjer, vi gjorde det vi kunne for noen stakkars plagede medmennesker. Men han, dommeren, sa det var bistand til fienden.⁵¹

2.1.6 Drøfting

Det at frontsøstrene, som aktivt tjenestegjorde i DRK, igjen underlagt avdelinger av Wehrmacht og særlig Waffen-SS, omtales i samme kontekst som *tyskerjentene* er betegnende for hvilken rolle Senje tillegger dem. *Tyskerjentene* er, som Synne Corell påpeker, en klassisk kvinnelig offerrolle, og sammenligningen mellom de to gruppene forsterker dette inntrykket.⁵² Likhetene mellom de to gruppene er flere – det er snakk om unge kvinner og jenter, de ble til dels frosset ut av samfunnet etter krigen, de hadde tilknytning til tyskerne under krigen. Men

⁴⁹ Senje. *Dømte Kvinner*, s.101.

⁵⁰ Ibid., s.110.

⁵¹ Ibid., s.69.

⁵² Corell. *Krigens Etertid*, ss.161-162.

det er også vesentlige forskjeller. Frontsøstrene vervet seg til tjeneste i det nazifiserte, tyske Røde Kors, de gikk på SS-ledete skoler og de mottok ideologisk opplæring i regi av SS-ledelsen. For å bli DRK-søster måtte du vise til en "...ren slektstavle, politisk pålitelighet og moralsk plettfrihet; de samme krav som til det tyske SS."⁵³ Forskjellene mellom de to gruppene er like definerende som likhetene.

En av bokens svakheter er at det ikke henvises til kilder i teksten, heller ikke hvor fakta presenteres. Det er lite etterrettelig historiefaglig sett, og med den svært omfangsrige plassen som er satt av til gjengivelsen av intervju er det en viss fare for at denne delen får dominere de øvrige kildene. En interessant observasjon er at det blant de 10 intervjuobjektene later til å være flere som senere uttaler seg om sin tid som frontsøster i forbindelse med nye boktitler og film. Hos Senje opptrer kvinnene med anonymiserte navn, og det gjør det vanskelig å spore, men unike detaljer og personopplysninger gitt i teksten avslører at det er snakk om samme person som står frem med fullt navn ved en senere anledning. Det er minst 4 av de 10 kvinnene som uttaler seg senere hos Egil Ulateig, og noen i forbindelse med filmen *Sju Kammers*.⁵⁴ Det at antallet er så lavt og at de samme personene går igjen i flere sammenhenger er i seg selv et kildemessig problem, og det har preget historiefortellingen om frontsøstrene.

Et annet problem med intervjuene er at forfatteren tar utgangspunkt i et nokså begrenset utvalg av tidligere frontsøstre. Disse er unektelig gode kilder til informasjon om sin egen historie, og sitter på uvurderlig kunnskap om detaljer og observasjoner fra krigen, men de er også upålitelige vitner når det gjelder detaljer som kan være inkriminerende eller skade deres omdømme. Det at Senje gir dem så stor spalteplass, uten å oppsøke kilder som kan gi utfyllende eller korrigerende informasjon, er en svakhet i boken som helhet.

Vinklingen i boken forsterker rollen deres som uskyldige bestemødre, samt uskyldiggjør medlemskap i det sterkt nazifiserte og ideologisk pregede miljøet i NSUF og hirden. Dette kan være med på å skjule mye av det som eventuelt har ligget bak deres motivasjon for å reise ut i tysk tjeneste som del av DRK. Wendy Lower presenterer en

⁵³ Nomeland, 'Frontsøstrene fra Agder', s.132.

⁵⁴ *Sju Kammers*, produsert av Micafilm i 2011, er en dokumentarfilm som tar utgangspunkt i fortellingene til 6 tidligere frontsøstre. For en nærmere diskusjon om filmen i denne studien se kapittel 2.5.6 og 4.3.3.

etterkrigsmyte som hun mener var vanlig i tyskland – "*den apolitiske kvinnen*".⁵⁵ Dette er kvinner som har vært politisk aktive før, eller under krigen, eller som var en del av det nazistiske byråkratiet som sekretærer, sykepleiersker eller vakter, men etter krigen fremstiller sin holdning som apolitisk, og gjerne unnskylder seg med at man var ung og naiv. "Oh, I was so young in those days."⁵⁶

2.1.7 Konklusjon

Oppsummert kan man si at Senjes bok i stor grad formes av kvinnenes historier, og fokuserer på deres mening om at de er uskyldig dømt, at de er sveket av regjeringen og Norges Røde Kors, og at deres historie er en skamlett for det norske rettsvesen. De ble i utstrakt grad dømt for 'bistand til fienden', noe de fleste av kvinnene trekker frem som særskilt vanskelig å forsone seg med. De er i mindre grad kritiske til behandlingen de fikk av tyske myndigheter under krigen. Senjes innledning er en god oppsummering for vinklingen hans:

Rettsvesenet vil helst ikke høre om dem. De er nok en enda større flekk på frigjøringsbildet enn behandlingen av tyskerjentene var.

De som ble dømt er merket av det for livet, det er ikke for sterkt å si. De føler seg stemplet av rettsapparatet, de har sittet innenfor murene, de snakker helst ikke om det nå.⁵⁷

Historiene som fortelles fokuserer i noen grad på årsak og motiv for at de vervet seg – de sier for det meste at det var på basis av et ønske om å hjelpe, et ønske om å komme seg ut og oppleve verden, eller lignende. De oppgir i liten grad politiske eller ideologiske årsaker, selv om flesteparten sier at de var medlem av NS, hirden, NSUF eller lignende. Ingen nevner noe som kan tyde på at de opplevde, visste om, bidro til, eller så noe til overgrep under tjenesten – bortsett fra overgrep begått av russiske soldater mot tyske soldater og sivilbefolkning mot slutten av krigen. De forteller ingenting om den ideologiske treningen og seleksjonen de gikk igjennom under opplæringen på tyske lasarett. Ellers gjengir de en del detaljer omkring

⁵⁵ Lower. *Hitler's Furies*, s.11.

⁵⁶ *Ibid.*, s.98.

⁵⁷ Senje. *Dømte Kvinner*, s.56.

tjenesten. Flere nevner det at de behandlet alle som kom inn, uavhengig av rase og uniform. "Vi søstrene hjalp alle, og det kunne ikke falle oss inn å gjøre forskjell på noen, enten de var tyskere eller russere eller andre."⁵⁸

Ser man på bokens tittel, med fokus på front søstrene presentert i denne kontekst (boken handler som nevnt også om gruppen kjent som 'tyskerjentene'), og kapitlenes titler og oppbygning, virker det tydelig at forfatterens budskap er at front søstrene er en gruppe kvinner som vervet seg hovedsakelig av *humanitære* grunner og at de er urettferdig behandlet av norsk rettsvesen i krigsoppgjøret, samt av samfunnet for øvrig i etterkrigstiden.

2.2 Hanna Kvanmo - *Dommen*

Da Hanna Kvanmo ble valgt inn på stortinget for SV i 1973 ble hun konfrontert med sin fortid som front søster i det Tyske Røde Kors, altså å forstå som en kollaboratør og landssviker, knapt verdig en rolle i norsk politikk. Den offentlige debatten førte til at rettssakene mot front søstrene og deres del av den kollektive skyld hos landssvikerne fikk et etterspill.⁵⁹ Hanna Kvanmo fikk aldri noen fengselsdom. Hun ble værende i Tyskland en stund etter krigen og kom hjem noen år etter frigjøringen. Hun ble da benådet,⁶⁰ ettersom gemyttene hadde roet seg fra 1947 og utover mot 1948, et mønster man ser også i andre saker fra både Norge og de øvrige okkuperte land.⁶¹

2.2.1 Sammendrag

Boken er en selvgranskende og utleverende selvbiografi, med fokus på opplevelsene under krigen, tjenesten som front søster i DRK, etterkrigsårene og landssvikoppgjøret. Det er også en større diskusjon omkring ubehagelighetene hun opplevde som politisk aktiv og hvordan hennes fortid ble brukt mot henne, både i offentlig debatt og innad i partiet.

⁵⁸ Senje. *Dømte Kvinner*, s.126.

⁵⁹ Hanna Kvanmo. *Dommen*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1990.

⁶⁰ Hun ble imidlertid idømt en bot, og ble fradømt borgerrettigheter helt frem til 1958.

⁶¹ Cauter, *Engelen aan het oostfront*, ss.119-122; Ulateig, *Fordømte Engler*, ss.295-299.

2.2.2 Problemstilling

Kvanmos problemstilling presenteres i bokens innledning. Hun stiller spørsmålet "...hvordan hadde jeg klart å komme opp i en så umulig situasjon – og det tilsynelatende frivillig?". Videre spør hun seg selv: "...hva kunne jeg selv ha gjort for å unngå å komme i denne ulykkelige situasjonen?"⁶²

2.2.3 Presentasjon og fakta

Dommen er en av tidenes store boksuksesser – den er trykket i 100 000 eksemplar, og har følgelig svært stor påvirkningskraft på historieforståelsen i samfunnet.⁶³

Bakgrunnshistorien hun fremlegger er detaljert og reflekterende – hun stiller stadig spørsmål til eget og andres handlingsmønster. Hun nevner at hun ble meldt inn i NSUF ved en misforståelse, men at hun selv tok initiativ til å bli med i Arbeidstjenesten i 1943 og søkte om opptagelse i DRK flere ganger før hun fikk innpass i 1944. Hun gir ingen informasjon om antallet sykepleiere for øvrig, og gir inntrykk av å ha tilhørt sivile sykehus bak fronten – ikke militære lasaretter.

Om opplæringen i Tyskland sier Hanna Kvanmo noe – det hun fokuserer på er det medisinske aspektet ved sykepleierutdannelsen de fikk. Hun antar at innhenting av slektstavler er en del av bakgrunnssjekk for å sikre at hun er av arisk herkomst.⁶⁴ Oppholdet i Tyskland beskrives nokså utførlig – hun opplevde bombingene av Berlin, nevner behandling av tyske soldater, så vel som enkelte fanger. Krigsfangene i Berlin var franske og ble ikke pleiet av DRK-søstre, men av polske sykepleiere. Hun oppgir også at det var jugoslaviske krigsfanger der, som ble pleiet av ukrainske jenter – ikke tysk eller germansk personale.⁶⁵

⁶² Kvanmo. *Dommen*, s.10.

⁶³ Gyldendahl, personlig korrespondanse, v/Bjørn Olav Jahr. 05. november 2014. Gyldendahl oppgav to tall – både 100.000 og 102.000. Det er usikkert hvilket som er korrekt, men forskjellen er såpass liten at det ikke har noen videre betydning.

⁶⁴ Kvanmo. *Dommen*, s.77.

⁶⁵ *Ibid.*, ss.96-97.

I Berlins gater, samt på flukt nordover, så Kvanmo den dårlige behandlingen av både jøder og KZ-fanger. Hun oppgir å ha visst om konsentrasjonsleirene, men forestilte seg ikke at forholdene skulle være så dårlige.⁶⁶

Kvanmo ble i Tyskland en stund etter kapitulasjonen, og kom til Norge først utpå høsten 1947, på et tidspunkt da frontøstrene fikk langt mildere straffer enn de tidlige ble tildelt. Likevel ble hun dømt til 9 måneder i fengsel, noe hun anket og fikk omgjort – hun endte opp med å 'bare' bli fradømt sine borgerrettigheter i 10 år.

2.2.4 Kildetilfang

Hun oppgir ingen kilder, annet enn dokumenter og korrespondanse i forbindelse med landssviksaken mot henne – de er vedlagt bakerst i boken. Utover dette er historien basert på hennes egne opplevelser.

2.2.5 Vinkling

Kvanmo forteller fra sitt eget standpunkt og er sterkt tilstede i teksten – historien er basert på hennes opplevelser. Historien sirkler rundt fortellerens ståsted, og gir ikke inntrykk av å forsøke å si noe om frontøstrene som gruppe. Ettersom boken ikke innhenter eller viser til eksterne kilder må man ta høyde for at det vil kunne forekomme flere historiske feil i den, men denne faren er liten ettersom forfatteren i liten grad presenterer spesifikke faktaopplysninger. I internasjonal sammenheng er hennes biografi sjelden, om ikke unik.

Kvanmo fremstiller seg selv som en noe naiv ungjente, som ikke visste hva hun begav seg ut på, samtidig som hun mener at hun vanskelig kunne ha sett konsekvensene av de valgene hun tok på et tidligere tidspunkt.

⁶⁶ Kvanmo. *Dommen*, ss.100-106.

2.2.6 Drøfting

Kvanmos bok er utypisk på mange måter. I internasjonal sammenheng later hennes bok til å være unik – jeg er ikke kjent med at noen andre frontsøstre selv har utgitt sine memoarer på denne måten. Mulige unntak er danske Carla Christensen, men hennes bok er langt mindre selvransakende og har et helt annet utgangspunkt. Historien om Carla virker basert på et intervju og er følgelig mer muntlig i språk og innhold. I Norge har også Janna Skaiias fortelling blitt utgitt. Sistnevnte er en norsk frontsøster fra Evje, som har fått sin historie ført i pennen og grundig dokumentert.⁶⁷ I hennes tilfelle er det hennes mann, tidligere frontkjemper Rolf Ursin som har skrevet om henne – hun figurerer også hos Sigurd Senje, Egil Ulateig, i *Sju Kammers* og i en del øvrig litteratur. I Europeisk sammenheng er det frontsøstre fra både Belgia, Nederland, Danmark og Norge som er intervjuet i forbindelse med bøker og film – uten å ha gitt ut større verk selv.

Om medlemskap i NSUF sier Kvanmo at hun ble medlem ved det hun kaller en tilfeldighet eller misforståelse. I 1943 meldte hun seg frivillig til arbeidstjenesten og tilbrakte sommeren hos en NS-familie. Hun tok selv initiativ til å søke om jobb for det tyske Røde Kors, først i 1942 og igjen etter fylte 18 år i 1944.⁶⁸ Hennes åpenhet om dette er imidlertid ikke uvanlig – det er flere norske og utenlandske frontsøstre som på samme måte vedgår å ha vært medlem av nasjonalsosialistiske foreninger, og som på samme måte ufarliggjør dette ved å si at det var tilfeldig, at de bare ville ha jobb/utdanning, eller at de ikke var politisk bevisste. Dette kan sees som et uttrykk for det samme som vi til dels ser hos Senje, som Lower kaller myten om *den apolitiske kvinnen*. Kvanmo sier det slik: "...for syttenåringen [Hanna] var det lite fristende å bli gående der som en snyltegjest uten inntekter.", derfor ville hun verve seg til det tyske Røde Kors og jobbe i Arbeidstjenesten.⁶⁹

Også Kvanmo nevner det humanitære fokuset – at som DRK-søstre skulle de bare redde liv, uavhengig av nasjonalitet. Dette ble innprentet i dem på skolen i Heringsdorf. Hun sier ingenting om den ideologiske opplæringen DRK-søstre skulle få, eller at tanken om Deutsches Rotes Kreuz som del av den totale krigsinnsatsen med fokus på å hjelpe Tyskland

⁶⁷ Rolf Ursin. *Litt om den døpte Røde Kors-søsteren Janna Skaiia: og hennes opplevelser og liv før, under og etter krigen*. Evje: Eget forlag, 2010.

⁶⁸ Kvanmo. *Dommen*, ss.74-79.

⁶⁹ *Ibid.*, s.75.

frem til seier ble innprentet i dem. Hun nevner heller ikke at uniform eller logo skulle være nazifisert – hennes beskrivelse av dette er absolutt nøytral.⁷⁰ Ettersom vi vet at DRK var nazifisert⁷¹, kan det virke som om hun bevisst holder informasjon tilbake for å gi et formildende helhetsinntrykk. Hun beskriver ellers uniformen og opplæringen i detalj.

Hennes beskrivelse av behandlingen av krigsfanger er interessant. Hun er spesifikk når hun nevner nasjonalitet – selv observerte hun franskmenn og jugoslaver – og fastslår også at de ble behandlet av henholdsvis polske og ukrainske pleiere. Det interessante her, som vil settes i perspektiv senere i oppgaven⁷², er at det ikke var DRK-søstre som pleiet krigsfangene, og at hun ikke nevner noe om russiske krigsfanger, selv om de fleste fiendtlige soldatene på fronten ved Berlin 1944-1945 var hverken franskmenn eller jugoslaver.

Hennes observasjon av jøder som slavearbeidere, samt kolonnen med KZ-fanger er også interessant. Det er få andre front søstre som nevner observasjoner av jøder, og like sjelden er det å høre de visste om konsentrasjonsleirene. Kvanmo sier selv at "...selvfølgelig hadde jeg hørt om konsentrasjonsleirene...",⁷³ som indikerer at dette var allmenn kunnskap.

Landssviksakene og livet etter krigen får mye plass i boken. Her er det mange linjer man kan trekke fra hennes historie til hovednarrativet om front søstre. Hun beskriver seg selv som en ungjente som naiv går inn i tjeneste for noe hun ikke helt vet hva er. Dette må hun betale dyrt for resten av livet. Avslutningsvis skriver hun at: "...livet ble ikke så dårlig som utgangspunktet skulle tilsi. Men jeg har ikke flere tårer igjen og det er et savn."⁷⁴

2.2.7 Konklusjon

Hanna Kvanmo skriver en tilsynelatende gjennomgående ærlig og utleverende biografi med fokus på tiden som front søster og følgene av dette. Man må ta i betraktning at Kvanmo vervet seg og tjenestegjorde mot slutten av krigen, og at hennes opplæring derfor i noe mindre grad var preget av ideologisk opplæring – men det blir spekulasjon. Alternativet er at hun bevisst

⁷⁰ Kvanmo. *Dommen*, ss.85-90.

⁷¹ Dette utdypes ytterligere i del 2 og 3 av oppgaven.

⁷² For en nøye gjennomgang av dette, se *Hjelpende Hånde – pleiet de fienden*, i del 2 av oppgaven.

⁷³ *Ibid.*, s.106.

⁷⁴ *Ibid.*, s.154.

har unnlatt å fortelle om dette. Hun tjenestegjorde også bare i Berlin, ikke i østområdene, og var ikke tilknyttet noen militær avdeling – derfor er det også langt mindre sannsynlig at hun har vært vitne til grove krigsforbrytelser utført av tyske soldater, utover det som utspilte seg på begge sider i sluttkampen i Berlin.

Utover dette er det likevel flere element ved *Dommen* som gjør at Kvanmo skriver seg inn i, og forsterker, hovednarrativet om front søstrene. Uskyldiggjøringen av ungjenta Hanna, fokuset på landssviksakene og offerrollen, samt den *apolitiske kvinnen* er eksempler på dette.

2.3 Egil Ulateig – Fordømte Engler

Egil Ulateig er den norske forfatteren som har skrevet mest omfattende om front søstrene. Hans bidrag til litteraturen omkring dem finner man i verket *Fordømte Engler* fra 2004, men han har skrevet flere bøker om samme periode og med tilstøtende tematikk. Blant annet har han gitt ut flere bøker som omhandler krigshandlingene på østfronten med utgangspunkt i frontkjemperne, et miljø front søstrene har identifisert seg med i stor grad.⁷⁵

2.3.1 Sammendrag

Boken er ustrukturert sammensatt, og vrien å gi et kort sammendrag av, men den må sies å ha en langt mer omfattende tilnærming til temaet enn de øvrige bøker som nevnes her. Han presenterer det Internasjonale Røde Kors, samt flere nasjonale foreninger, gjennomgår sentrale deler av okkupasjonshistorien og setter denne i en større kontekst, nevner nazifiseringen av Røde Kors-foreningene og hvordan etableringen av front søstrene ble til. Videre tar han utgangspunkt i en rekke enkeltskjebner og forteller deres historie. Vi får vite mer om familieforhold, sosiokulturell bakgrunn og opplevelser før, under og etter krigen. Rettsoppgjøret får en grundig gjennomgang – han tar også opp mye av konflikten som oppstod mellom det norske og internasjonale Røde Kors som følge av dommene som ble avsagt mot de norske søstrene.

⁷⁵ Per Christian Selmer-Anderssen. 'Sande-kvinne var i Hitlers tjeneste på Østfronten'. *Drammens Tidende*. 27. september 2009. (funnet Oktober 23, 2014).

2.3.2 Problemstilling

"...frontsøstrene er den siste av de mange forskjellige gruppene (...) som ingen historikere, forfattere, journalister eller andre typer forskere har behandlet på noe mer enn en overflatisk, sporadisk og usammenhengende måte."⁷⁶ Dette er hentet fra innledningen i *Fordømte Engler*, og gir oss grunnlaget for boken. Hans tese er at deres historie er lite kjent, og overfladisk behandlet. Han søker å yte dem rettferdighet ved å greie ut omkring deres historie på en grundig og ryddig måte og å presentere en mer komplett historie omkring frontsøstrene. Målet er å beskrive: "...den individuelle tragedien som rammet flere hundre norske kvinner (...) som dro ut i krigen for å hjelpe lidende mennesker..."⁷⁷

2.3.3 Presentasjon og fakta

Fordømte Kvinner er utgitt flere ganger, av flere forlag. Vega Forlag, som trykket boken både i 2010 og 2012, oppgir å ha et samlet opplag på 8000 eksemplarer. Ulateigs eget forlag Reportasje gav opprinnelig ut boken i 2004, men antallet er ukjent.⁷⁸ Totalt blir det et nokså omfattende opplag på minst 8000 eksemplarer, noe som gir boken et klart potensiale for å påvirke samfunnets forståelse av frontsøstrene som gruppe.

Innledningsvis nevner Ulateig, som allerede nevnt, at disse kvinnenes historie er ukjent og lite omtalt. Presentasjonen av historien er flyktig og til dels forvirrende. Dette inntrykket gjengis også i anmeldelser av boken, som hos Andersland i *Bergens Tidende* (2004).⁷⁹ Fokus skiftes fra individnivå hvor vi blir kjent med enkeltpersoner og deres bakgrunn, til makronivå hvor han gir en analyse av for eksempel en institusjon som Røde Kors, eller 0070olitisk maktpill mellom flere parter. Tidsmessig beveger han seg frem og tilbake fra Krim-krigen og øvrige konflikter på 1800-tallet, via 1. og 2. verdenskrig, samt flere andre perioder, og frem til tiden boken blir skrevet.

Boken gir oss et tydelig inntrykk av at kvinnene vervet seg til en humanitær tjeneste. Det gjentas flere steder i boken, og fra flere kilder, at det var klart og tydelig kommunisert at

⁷⁶ Ulateig, *Fordømte Engler*, s.6.

⁷⁷ *Ibid.*, s.7.

⁷⁸ Vega Forlag – personlig korrespondanse, v/Finn Jørgen Solberg. 5. november 2014.

⁷⁹ Geir Kjell Andersland. 'Forstemmende om frontsøstre'. *Bergens Tidende*. 18. desember 2004. (funnet November 10, 2013).

de, som DRK-søstre skulle behandle alle likt, også krigsfanger og sivile.⁸⁰ Begrepet 'humanitær' innsats etableres i løpet av boken som en fellesbetegnelse på den tjenesten de gjorde.

Ulateig sier at de fleste av dem oppgav et "edelt" motiv for sin tjeneste, "...de ønsket å lindre nød og smerte..."⁸¹. Han skriver også at de fleste av kvinnene kom fra hjem hvor faren var NS-medlem, og at mange av dem følte at de måtte hjelpe tyskerne i kampen.⁸²

Når det gjelder rettsoppgjøret har boken mye å si – og det gjøres i en internasjonal kontekst. Ulateig kommenterer bl.a. myten om at bare Norge straffet sine front søstre – dette skjedde også i Belgia og Nederland. Forfatteren setter behandlingen de ble til del under lupen og retter sterk kritikk både mot rettssystemet og det norske Røde Kors. Han karakteriserer holdningene i Genève og i norske Røde Kors som et svik mot disse søstrene, som vervet seg av humanitære beveggrunner. Kvinnene skulle vært beskyttet mot landssvikdommene, men det ble ikke slik. Forfatteren mener at de ble urettferdig behandlet, og uskyldig dømt.⁸³

2.3.4 Kildetilfang

Den mest åpenbare gruppen som har bidratt til Ulateigs bok er front søstrene selv. De nevnes ikke, hverken som gruppe eller enkeltvis, i hans kildehenvisning, men blir takket for sitt bidrag i bokens forord. Selv skriver han at det er foretatt et utvalg, basert på tilgjengelighet av kilder, og "Enkeltskjebnene jeg [Ulateig] har brukt, er ment å kaste lys over vesentlige sider ved de frivillige sykesøstrenes krig."⁸⁴ Egil Ulateig bruker ikke bare intervju som kildegrunnlag for sin bok – han har et forholdsvis bredt spekter med øvrige kilder som han baserer seg på; bl.a. flere norske og internasjonale arkiv, samt en del sekundærlitteratur.

Boken preges av at det ikke finnes fotnoter eller henvisninger til kilder i teksten, på samme måte som hos Sigurd Senje. Det er derfor vanskelig å ettergå fakta eller finne ut hvor

⁸⁰ Ulateig, *Fordømte Engler*, s.93, s.19.

⁸¹ *Ibid.*, s.5.

⁸² *Ibid.*, s.236.

⁸³ *Ibid.*, ss.292-299.

⁸⁴ *Ibid.*, ss.6-7.

forfatteren har hentet informasjonen han oppgir, og er et eksempel på lite etterrettelig historieskrivning.

2.3.5 Vinkling

Som nevnt innledningsvis er *Fordømte Engler* svært hoppende og tilsynelatende ustrukturert og inkonsekvent i sin fokus på de forskjellige tema. Den røde tråden gjennom boken er kvinnenenes opplevelser under og etter krigen, særlig som ofre, enten for storkrigens redsler eller det norske rettssystemet i landssvikoppgjøret. Kvinnenenes historier er sentrale gjennom hele boken. De oppgis å være basert på intervju forfatteren har gjort selv, supplert med utfyllende informasjon som brev og landssvikdommer.

Ulateig er tungt tilstede i teksten med sine subjektive tolkninger. Litterært sett gir det nok teksten en ekstra dimensjon, og det er med på å menneskeliggjøre og bygge opp bildet av situasjoner eller personer. Men, i kombinasjon med manglende eller ukritisk bruk av henvisning til kilder og fakta, gjør det også at teksten fremstår som noe upålitelig eller ladet, som her: "Fotografiet viser en ung kvinne med rene trekk og vakre øyne; de er milde og har et uttrykk av forventning."⁸⁵

2.3.6 Drøfting

Ettersom Ulateig, ifølge ham selv, hadde et begrenset utvalg av intervjuobjekt, samt at disse strengt tatt var frivillige som selv ønsket å stå frem med sin historie, stiller det hans representative utvalg i et kritisk lys. Flere av de sentrale figurene i boken hans er intervjuet både tidligere og senere, bl.a. hos Sigurd Senje, Eirik Veum og i filmen *Sju Kammers*.⁸⁶ Hvis man tar intervjuobjektene bakgrunn og tilknytning til frontkjempermiljøet til etterretning er sannsynligheten for at deres vitnesbyrd er etterrettelige, betydelig svekket. Ny informasjon og komparative kilder setter enkelte av deres utsagn i et nytt lys ved å motsi dem og/eller usannsynliggjøre dem.⁸⁷ Også anmeldere av boken har forstått det slik at intervjuene og

⁸⁵ Ulateig, *Fordømte Engler*, s.11.

⁸⁶ Se diskusjon under *Sigurd Senje*, samt i drøftingsdelen under *Monopol på historien*.

⁸⁷ Dette temaet dekkes utførlig i *del 3* av oppgaven.

øvrige subjektive kilder dannet basis for boken: "I tillegg til brev og beretninger fra pårørende danner forfatterens 12-15 intervjuer med de tidligere frontløstrene grunnlaget for boken."⁸⁸

Til Ulateigs forsvar kan man si at mye har skjedd siden den gang han skrev boken, og tilfanget av kilder og moderne forskning er bedre nå enn da han selv arbeidet med temaet. De ti årene som har gått siden han gav ut *Fordømte Engler* har også avstedkommet mye nytt arbeide og ny informasjon omkring de frivillige i tysk tjeneste på østfronten. Ulateig spekulerer selv, i sin bok *Jakten på masseorderne*, på hvorvidt frontkjempere var delaktige i, eller visste om, overgrep mot sivile på østfronten.⁸⁹ På basis av ny kunnskap er det både naturlig og viktig å revurdere den historiske fremstillingen.

Et stort problem er de manglende henvisningene i teksten – noe som gjør det svært vanskelig å gå kildene etter i sømmene og vurdere sannheten i det som oppgis i teksten. Hva er hentet fra arkivene, hva er fra litteraturen, hva er påstander fra frontløstrene selv og hva er forfatterens egne konklusjoner? Dette er ikke etterrettelig, og fremstår som svakt, rent historiefaglig, selv om det er lagt ned et godt stykke arbeid og på mange måter er en langt mer helhetlig historie enn hva som er presentert tidligere.

Ulateig kjenner dette miljøet godt, og har jobbet tett med flere av dets representanter i bakgrunnsarbeidet og forskningen som danner grunnlaget i verkene hans. Dette er også tilfellet i *Fordømte Engler*. Blant hans mannlige kilder finner vi Knut Baardseth og Bjørn Østring, begge tidligere frontkjempere og svært sentrale figurer i etterkrigstidens frontkjempermiljø.⁹⁰ Begge to er nå døde, men opparbeidet seg rikholdige privatarkiver med brev, bilder, lister, rapporter, m.v., og har vært viktige referanser for mange forfattere som har skrevet om tematikk tilknyttet 2. verdenskrig generelt, og særlig om frivillige nordmenn i tysk tjeneste. Knut Baardseth utarbeidet bl.a. en utførlig liste over norske frontløstre på basis av en anonym kilde og supplert med domsavsigelser på 157 kvinner. Til sammen er det 432 personer på denne listen, og mest sannsynlig er dette grunnlaget for Ulateigs henvisninger til antall frontløstre, selv om dette ikke oppgis eksplisitt av forfatteren. Dette er også kilden som Anders Chr. Gogstad refererer til i sin artikkel 'Gjemt eller glemt' fra 2008. Ulateigs

⁸⁸ Geir Olsen og Marit Aaby Vebeustad. 'Blodtørstig behandling av frontløstrene'. *Verdens Gang*. 2. august 2004. (funnet November 12, 2013).

⁸⁹ Egil Ulateig. *Jakten på masseorderne: en dokumentarbok*. Lesja: Forlaget reportasje, 2006.

⁹⁰ Ulateig, *Fordømte Engler*, s.7.

manglende kildehenvisninger i teksten er et skudd for baugen for bokens troverdighet, til tross for at listen over kilder er omfattende.⁹¹

Boken bryter til dels med tanken om *den apolitiske kvinnen* – Ulateig forteller at de aller fleste han snakket med ville ut og hjelpe, men da primært for å støtte Tyskland. Ulateig anslår at omkring 80% av kvinnene var medlem av NS da de returnerte fra tjenesten, noe som tilsier at de politiske motivene for verving var viktigere enn man hittil har antatt.⁹² Samtidig gjøres det i liten grad et poeng ut av dette – det er klart mest fokus på offernarrativet i boken. Når det gjelder utdannelsen de fikk sier boken lite om båndene mellom tyske SS, DRK og rekrutteringen av de norske jentene.

Et av de mest sentrale fokusområdene i boken er understrekningen av at frontøstre drev et *humanitært* arbeid. De skulle redde liv, på tvers av nasjon, uniform og rase – venn eller fiende. Boken etablerer på mange måter forholdet mellom *frontøstre* og *humanitær tjeneste* som to sider av samme sak. I boken anvendes dette som et poeng for å understreke kvinnene som oppofrende og grunnleggende gode – de er i menneskehetens tjeneste. Det poenget går igjen, også hos Sigurd Senje. Dette forsterker også følelsen av indignasjon leseren møter når man får høre om russernes handlinger, som når frontøster Vinda Eilertsen forteller om kampene rundt Königsberg: "Det lå hauger av lik overalt, og alle kvinner mellom 14 og 65 år var voldtatt og mishandlet."⁹³ Frontøstre presenteres som ofre, først i krig, og senere også i fred som en følge av landssvikdommene – dette er en rød tråd gjennom boken. "...hun bærer på en vond bitterhet, og den vil hun ta med seg til den endelige freden også innhenter henne."⁹⁴

Nedenfor følger flere utdrag fra to avisartikler, hentet fra 'Bergens Tidende' og 'Verdens Gang', som gir oss et inntrykk av hva anmelderne sitter igjen med etter å ha lest boken.

⁹¹ Gogstad, 'Gjemt eller glemt', ss.307-308.

⁹² Ulateig, *Fordømte Engler*, s.236.

⁹³ *Ibid.*, s.249.

⁹⁴ *Ibid.*, s.331

De færreste hadde politiske eller ideologiske motiver, de var snarere drevet av en Florence Nightingale-idealisme...⁹⁵

...de fleste av disse kvinnene ble dømt i strid med folkeretten og at de, da det gjaldt som mest, også ble kynisk sviktet og fornektet av både Norges Røde Kors og Den internasjonale Røde Kors Komiteen i Geneve.⁹⁶

Bestanddelene av artikkelen som omhandler offerrollen og straffeprosessen er for øvrig klart dominerende, og nevner også Kvanmos *Dommen*:

...Hanna Kvanmos bok «Dommen», (...) ble en formidabel bestselger, hvor hun gjennomgikk sin landssvikdom fra 1948, idømt henne for, som 18 åring, å ha vært hjelpesøster i det tyske Røde Kors i 1944. Bokas gjennomgang av pressens avsløringer av Kvanmos fortid, med påfølgende heksejakt på den ferske stortingsrepresentanten i 1974, er for øvrig ett av de beste kapitlene i boka.⁹⁷

Ulateig beskriver ellers en rekke av de ulike kvinnenes tragiske skjebner.⁹⁸

De fikk jo ingen oppreisning, sånn som for eksempel tyskertøsene fikk. Frontsøstrene fortjente oppreisning mer enn noen andre. Det å hjelpe soldater uansett side i krig, bør ikke straffes.⁹⁹

2.3.7 Konklusjon

Ulateig skriver omfattende om kvinnenes opplevelser under krigen, og den gir ny og spennende innsikt i det de gjennomgikk ved fronten, men historiene gir lite sammenheng og er ikke systematisert. *Fordømte Engler* gir derfor en begrenset forståelse av den allmenne situasjonen/historien som frontsøstrene var en del av, og hovedfokuset faller på den svært omstridte rettsprosessen og skyldspørsmålet. Ulateig sier det slik:

I dag er de fleste enige om at den norske stat og Røde Kors var delaktige i et folkerettslig overgrep mot disse forsvarsløse kvinnene. De måtte kjempe en bitter krig, også etter at krigen var over. Det er umulig å fatte deres livslange tragedie uten å behandle dette sørgelige kapittel av norsk krigshistorie.¹⁰⁰

⁹⁵ Andersland. 'Forstemmende om frontsøstre'.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Andersland. 'Forstemmende om frontsøstre'.

⁹⁹ Olsen og Vebenstad. 'Blødtørstig behandling av frontsøstrene'.

¹⁰⁰ Ulateig, *Fordømte Engler*, s.6.

Med sitt tydelige fokus på landssvikdommene, presisering av tjenesten som *humanitært arbeid* og fremstilling av frontøstrene som offer styrker han den eksisterende historien omkring frontøstrene. Som Senje og Kvanmo skriver han seg inn i et etablert hovednarrativ.

2.4 Anders Chr. Gogstad – 'Gjemt eller glemt'

Anders Chr. Gogstad, som også tidligere har omtalt frontøstrene i sin bok *Helse og Hakekors* fra 1991, skrev i 2008 artikkelen 'Gjemt eller glemt', en godt fundamentert og omfattende redegjørelse for et større spekter av deres historie. Han baserer seg på solid kildegrunnlag, både fra private og offentlige arkiv, intervju og fra øvrig litteratur. Hans artikkel er også langt på vei den grundigste og mest etterrettelige av samtlige norske tekster om emnet, ikke minst på grunn av hans korrekte bruk av kilder i teksten, en merkbar mangel i mye øvrig litteratur, både i norsk og internasjonal sammenheng.

2.4.1 Sammendrag

Gogstad forteller historien med korrekt avstand til handlingen. Han skriver en relativt kort, konsis, saklig og godt fundamentert artikkel som lar leseren orientere seg om saken på en objektiv måte. I artikkelen behandles frontøstrenes historie nokså helhetlig, men ikke på personlig nivå slik som hos Senje, Kvanmo og Ulateig. Gogstad inkluderer tall og statistikk med relevans til frontøstrene, samt en ny utredning om både rekrutteringen, opplæringen og doms- og straffeprosessen.

2.4.2 Problemstilling

'Gjemt eller glemt' ønsker å presentere historien om frontøstrene på en mer helhetlig måte enn det som er gjort tidligere, samt sette den i perspektiv i lys av nytt arkiv- og intervjumateriale.¹⁰¹

¹⁰¹ Gogstad, 'Gjemt eller glemt', s.306

2.4.3 Presentasjon og fakta

'Gjemt eller glemt' er kun gjengitt i tidsskriftet 'Michael' (nummer 5 i 2008), og har et betydelig mye mindre nedslagsfelt enn de øvrige litterære hovedkildene. Den siteres ellers i enkelte nye akademiske verk, som gjort av Eldrid Mageli og Terje Nomeland.

Gogstad begynner med å si at lite er skrevet om frontøstre, og at han vil bøte på det. Han går videre inn på en definisjon og presentasjon av gruppen som kollektivt er kjent som frontøstre. Her oppgir han en del interessante opplysninger, som at kun 10% var ferdigutdannede sykepleiere, at de fleste frivillige DRK-søstrene havnet utenfor frontavdelingene, og at det antallet som gjorde aktiv tjeneste i DRK var omkring 500.¹⁰²

Gogstad skriver omfattende om etableringen av frontøstre, samt maktkampen som lå bak, særlig sett fra norsk side og med fokus på sykepleiernes forbund, foreninger og det norske Røde Kors. Hva tysk motivasjon angår legger han til grunn at de hadde stor mangel på sykepleiere og ønsket å supplere med frivillige fra okkuperte land.¹⁰³

Artikkelen inkluderer en utredning om DRK og dets ledelse i *det tredje rike*. Blant annet nevnes det at lederen for DRK var en dr. Karl Grawitz som tok selvmord i Auschwitz i april 1945 – dette er nok feil da han mest sannsynlig sikter til Ernst-Robert von Grawitz som riktignok tok sitt liv i april 1945, men da i Babelsberg utenfor Berlin. En norsk frontøster kan for øvrig ha fått med seg denne hendelsen – Åse Grill Fasting henviser til en lignende hendelse hun ble vitne til i april 1945.¹⁰⁴ Gogstad skriver ellers nøye og innsiktsrikt om forholdet mellom SS-Sanitätsamt, SS-ledesen og rekrutteringen av frontøstre, deriblant om den ideologiske opplæringen de gjennomgikk. Han er den norske forfatteren som gir klart best innblikk i hva denne bestod i, bl.a. at de tok del i Wehrmachts krigsøvelser¹⁰⁵, og at den lå nært opp mot SS Junkerskolen i Bad Tölz. Han viser også til at SS-legene som rekrutterte, selekterte og arbeidet sammen med frontøstre var tett knyttet til eutanasi-programmet og

¹⁰² Gogstad, 'Gjemt eller glemt', ss.306-308.

¹⁰³ Ibid., s.309.

¹⁰⁴ Ulateig, *Fordømte Engler*, s.94.

¹⁰⁵ Gogstad, 'Gjemt eller glemt', s.318.

eksperimentene i KZ-leirene under krigen.¹⁰⁶ Gogstad oppgir at "De fleste norske frivillige syke- og hjelpepleiere havnet i rene SS helseinstitusjoner."¹⁰⁷

Tjenesten dekkes kun i overflatisk grad. Det fremkommer lite konkret informasjon om hvilke avdelinger de var tilknyttet og hva tjenesten gikk ut på. Det som imidlertid oppgis er en interessant oversikt over antallet front søstre som tjenestegjorde på de forskjellige områdene og tjenestesektorene i oktober 1944. Dette gir ny innsikt og informasjon om hva som var 'vanlig', og bryter med tidligere antagelser om at de fleste av kvinnene tjenestegjorde på østfronten.¹⁰⁸

Det humanitære fokuset er heller ikke like fremtredende her. Gogstad gjør det klart at DRK var nazifisert og i stor grad var preget av SS' tankegang og ideologi. I intervjuet med 'søster M.S.' som han gjengir mot slutten av artikkelen oppgir hun at hun hadde "...et visst helsemessig tilsyn" med russiske krigsfanger i en liten østerriksk landsby ved navn Frein an der Mürz.

Landssviksakene dekkes utførlig og forfatteren fremlegger mye informasjon om både rettsprosessen, dommene, soningsforhold, samt Gogstads egne inntrykk fra opparbeidet erfaring med et utvalg enkeltsaker.

2.4.4 Kildetilfang

Forfatteren har selv gjort noen intervju – ellers er det mye arkivmateriale og store mengder annenhåndslitteratur. Det er grundig arbeid lagt ned i informasjonsinnhenting, og korrekt henvisning i teksten. Generelt gir kildene og henvisningene et solid inntrykk.

2.4.5 Vinkling

Gogstad har en saklig tilnærming til innholdet. Han tar utgangspunkt i data- og tallmateriale i sin beskrivelse av kvinnene som gruppe, og fokuserer også på andre viktige instanser og grupperinger som SS og Røde Kors. Kvinnenes beretninger får plass i teksten, men utgjør

¹⁰⁶ Gogstad, 'Gjemt eller glemt', ss.314-317.

¹⁰⁷ Ibid., s.316.

¹⁰⁸ Ibid., s.333.

ikke hovedfortellingen hans – de fungerer i større grad som innspill og korrektiv til et bilde han skaper på basis av øvrig informasjon.

2.4.6 Drøfting

Gogstad bygger opp under oppfatningen av at deres historie er ukjent – noe som gir forventninger om at man skal få en ny vinkling på saken eller at han skal tilføye noe helt nytt. Som vi har sett er dette en klar trend hos de mest sentrale forfatterne om dette emnet i Norge.

Faktainformasjonen forfatteren har samlet er av stor verdi og gir oss et bedre grunnlag for innsikt i frontøstrenes historie. Det er alt fra antall kvinner, prosentandel med sykepleierutdannelse til geografisk fordeling – den klart ryddigste og mest informative så langt. Mye av Gogstads kilder later til å være de samme som Ulateig oppgir i sin bok *Fordømte Engler*, bl.a. Knut Baardseth og Bjørn Østring sine privatarkiv. Gogstad anvender informasjonen på en mer oversiktelig måte, samtidig som han oppgir kildegrunnlaget for informasjonen. Nomeland bygger en del av sin oppgave 'Frontøstrene fra Agder' på Gogstads kilder og artikkel – resultatet gir et meget godt bilde av et representativt utvalg av frontøstrene fra Agderfylkene.¹⁰⁹

Når det gjelder etableringen av frontøstrene har Gogstad et balansert fokus, og tar med både norske og tyske forhold. Rekruttering av norske sykepleiere til DRK gikk gjennom tyske Røde Kors og SS, ikke gjennom Norges Røde Kors. SS-ledelsen var tungt inne både i DRK og i den norske forvaltningen, samt for øvrig stadig i konflikt med Wehrmacht som ble marginalisert i den interne tyske maktkampen i Norge.¹¹⁰ Han tydeliggjør klart at frontøstrene er uløselig knyttet til SS-tankegods gjennom rekruttering og ideologisk opplæring, samt det de risikerte å oppleve eller gjøre under tjenesten. Dette er nye tanker og gir oss et ganske nytt grunnlag å forstå frontøstrene ut i fra. Han trekker likevel ikke tankerekken videre fra å affiliere frontøstrene med SS til hva de var med på, eller vitne til, i tjenesten. Samtidig som han gjør det klart at de fleste var tilknyttet SS, sier Gogstad at "De mange unge kvinner hadde neppe noen som helst innsikt i intrigespillet og i hva SS sto for

¹⁰⁹ Nomeland, 'Frontøstrene fra Agder'.

¹¹⁰ Emberland og Kott. *Himmlers Norge*.

politisk."¹¹¹ Det ville i så fall være på tross av Himmlers, og øvrige SS-lederes åpne uttalelser, på tross av ideologisk opplæring og på tross av hva de må ha vært vitne til ved fronten, som del av SS-divisjoner som *Wiking* og *Leibstandarte*. Et slikt utsagn virker å gå på tvers av Gogstads egen bevisførsel, og gir inntrykk av at forfatteren selv definerer dem som naive ungjenter som ikke visste hva de gikk til.

Artikkelens vinkling gjør at offerrollen ikke er like åpenbar, ettersom språket er saklig og subjektive kilder eller vurderinger i liten grad er tilstede i teksten. Mot slutten dukker den likevel opp, litt overraskende, ettersom artikkelen bygger opp mot en mer nøytral avslutning.

Her sonet mange ressurssterke og opprinnelig idealistiske kvinner (...). De måtte sone sine dommer sammen med kvinner av helt andre kategorier; noen med dommer for alvorlige kriminelle handlinger. Etter løslatelse ble noen av sykepleierne lenge fortsatt beskyldt for å være «tyskerjenter». «Etterstraffen» – rettighets- og tillitstap – rammet dem i årevis. De fleste følte seg stemplet av dommen, og mange ble merket for livet. Noen mistet selvtillit og selvrespekt. Mange forlot Norge og flyttet til utlandet. Atter andre gikk i «indre eksil», byttet navn og talte aldri om sine erfaringer.¹¹²

Det er en overraskende avslutning på en objektiv artikkel. Teksten er full av beskrivende ord som setter frontøstene i et svart/hvitt perspektiv. Med sin tjeneste under SS-ledet DRK er det en klar mulighet at flere av dem fikk anledning til å begå svært grove, kriminelle handlinger ved fronten – uavhengig av hvor ressurssterke de var. Videre skriver han: "De fleste av de knapt 500 kvinner som hadde deltatt i det tyske Røde Kors under krigen, hadde mens de var unge og uerfarne meldt seg til noe de trodde var en nøytral humanitær organisasjon."¹¹³ Både Nomeland og Ulateig oppgir at flertallet av frontøstrene var politisk engasjerte og medlem av nasjonalsosialistiske foreninger eller parti.¹¹⁴ Ulateig skriver at de oppgav edle motiv, men også at det hos de fleste frontøstrene var en klar tendens til å ville hjelpe Tyskland og nasjonalsosialismen, ikke russerne.¹¹⁵ Vi ser en plutselig tendens, også hos Gogstad, til å beskrive kvinnene som unge, naive og uskyldige.

¹¹¹ Gogstad, 'Gjemt eller glemt', s.330.

¹¹² Ibid., s.339.

¹¹³ Ibid., s.339.

¹¹⁴ Ulateig, *Fordømte Engler*; Nomeland, 'Frontøstrene fra Agder'.

¹¹⁵ Ibid., s.236.

2.4.7 Konklusjon

Gogstad skriver med basis i oversiktlige og solide kilder, og bringer mye nytt til historien om frontøstrene. Han evner å få frem forholdet mellom politiske instanser i Norge og Tyskland, samt sykepleierforbundene, DRK, norske Røde Kors og SS/SS-Sanitäsamt på en langt tydeligere måte enn hva som var gjort tidligere. Likevel er det noen overraskende subjektive vurderinger i avslutningen. Trekk fra hovednarrativet om frontøstrene sees klart, også her, og særlig offerrollen fremheves i slutten av teksten.

I forhold til et hovednarrativ stiller Gogstad seg delt. Han skriver en helt ny historie hva forholdet til DRK og SS angår, men føyer seg inn i rekken av øvrige forfattere når det gjelder å beskrive kvinnene som naive jentunger og humanitært motiverte ofre.

2.5 Frontsøstrene i litteratur og media

Napoleon Bonaparte skal ha sagt at *historie er den versjonen av sannheten som flest mulig har blitt enige om*. Hvis det er sant så kan de fire forfatterne som er presentert her sies å sammen ha skapt historien om frontsøstrene, i hvert fall i et norsk perspektiv.

Nær sagt alle som har behandlet denne relativt lille gruppen kvinner, det være seg på film eller i skriftlig form, har definert dem som en ukjent eller glemt del av den norske, og europeiske, krigshistorien. Etter at dommene de fikk i landssvikoppgjøret var fullbyrdet ble de i liten grad snakket om. Som nevnt i gjennomgangen av Anders Gogstads artikkel 'Gjemt eller glemt' kan denne nedtoningen av eksisterende historie være et godt grunnlag for forfattere eller filmskapere til å etablere seg med sin egen vinkling eller forskning. Men i gjennomgangen av hovedverkene ser vi at det er svært lite nytt som har kommet frem. Fra Senje til Gogstad er det, stort sett, de samme tingene som dukker opp, med enkelte unntak. Disse fire forfatterne har dannet et grunnlag for et hovednarrativ fra første utgivelse i 1986 til Gogstads artikkel i 2008.

Hva er så dette hovednarrativet? Vi kan ta utgangspunkt i den bestående litteraturen, som er analysert ovenfor, og kryssreferere dem med noen av de kildene som er enklest tilgjengelig for folk flest; *Store Norske Leksikon* (SNL), *Wikipedia* og *Kildenett.no*.¹¹⁶ Leter man opp ordet 'frontsøster' i disse oppslagsverkene finner man følgende, gjennomgående tema:

(1) Det oppgis en del basisinformasjon om antall frontsøstre og tilknytning til *Norsk Sykepleierforbund*, norsk Røde Kors og DRK, som gjennomgående er ufullstendig og basert på utdaterte kilder.

(2) Det er lite eller ingen informasjon om rekruttering, opplæring og tjeneste, men man fokuserer på landssvikdommene. SNL skriver: "I det norske landssvikoppgjøret ble frontsøstrene arrestert og dømt som om de hadde gått i tysk tjeneste, til tross for at Røde Kors i sine internasjonale retningslinjer yter humanitær tjeneste for begge parter i en krig."¹¹⁷ SNL antyder at frontsøstrene ikke var i tysk tjeneste, samt at DRK fulgte det internasjonale Røde

¹¹⁶ Disse kildene når ikke opp til kildekvalitet i en akademisk oppgave, men tjener her formålet å vise at de kildene folk flest har tilgang til er sterkt farget av den tidligste utgitte litteratur på feltet.

¹¹⁷ *Store Norske Leksikon: Frontsøstre*. 14. februar 2009. (funnet Oktober 26, 2014).

Kors sine retningslinjer og behandlet fiendtlige soldater på samme måte som de tyske. Kildenett bygger her opp under samme oppfatning: "Forbundet [Norsk Sykepleierforbund] oppfordret kvinnene til å gjøre en innsats i Florence Nightingales ånd".¹¹⁸

(3) Frontsøstrene ble urettferdig behandlet av rettsvesenet – som eksemplet Hanna Kvanmo viser. Wikipedia henviser til hennes bok *Dommen*, og Kildenett oppgir at Norges Røde Kors i 1990 beklaget at frontsøstrene "...i humanitær tjeneste" ble straffet.¹¹⁹ Det er i tråd med både offerrollen og tanken om at DRK-søstrene utførte humanitært arbeid på fronten.

SNL oppgir ingen kilder, Kildenett oppgir én kilde fra 2003, og Wikipedia (som har best kildegrunnlag) oppgir Hanna Kvanmo, Kari Melby (*Kall og Kamp*), Sigurd Senje og Egil Ulateig.¹²⁰ Vi ser her en klar tendens. Ikke bare er flere av de mest sentrale momentene i hovednarrativet gjengitt i lett tilgjengelige oppslagsverk, mye brukt av skoler, privatpersoner og øvrige institusjoner, men også hovedverkene innen emnet er direkte gjengitt i disse kildene – med unntak av den nyeste og best fundamenterte, nemlig Gogstad.

2.5.1 Hovednarrativet

På basis av hovedlitteratur, kryssreferert med de mer generelle kildene, er det følgende element som går igjen. Hovednarrativet om frontsøstrene omhandler følgende:

- ❖ **Naive/apolitiske jenter** – frontsøstrene visste ikke hva de gikk til, de vervet seg i god tro og ikke av ideologiske grunner.
- ❖ **Humanitær tjeneste** – frontsøstrene behandlet alle, uavhengig av rase og nasjonalitet.
- ❖ **Offerrollen** – frontsøstrene led overlast, både under krigen og i ettertid. Dette forbindes ofte med dommene de fikk etter krigen.
- ❖ **Uskyldig dømt** – frontsøstrene ble uskyldig dømt i landssvikoppgjøret.

¹¹⁸ Hans Nissen. *Kildenett.no.: Frontsøstrene*. u.d. (funnet Oktober 23, 2014).

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ *Wikipedia: Frontsøster*. 12. oktober 2014. (funnet Oktober 25, 2014).

I denne delen av oppgaven skal disse fire hovedtemaene diskuteres og vurderes opp mot øvrige norske og internasjonale kilder. Europeiske kilder fra land som Belgia, Nederland og Danmark tillegges vekt ettersom frontøstrene fra disse landene var innrullert i det samme systemet som de norske, gjennom SS-Sanitäsamt og DRK. De var i de samme avdelingene og tjenestegjorde på lasarettene ved siden av de norske søstrene. Deres historier er derfor et sentralt vitnesbyrd for å få frem helheten i historien.

2.5.2 Den apolitiske kvinnen

Både Synne Corell og Wendy Lower skriver om kvinnens rolle i krigshistorien. Corell viser til at hoveddelen av kvinnehistorien i boken *Norge i krig* kommer under temaet 'hverdagsliv', noe som er betegnende for hvordan man skal forstå kvinnene i historien. De beskrives som tålmodige og sterke hverdagshelter som får endene til å møtes og holder stand, eller uskyldige ofre (som i tilfellet 'tyskerjentene') i en tid hvor det var mange påkjenninger.¹²¹ Lower skriver om de tyske kvinnenenes taushet etter krigen. De hadde historier å fortelle, men det var ikke det folk ville høre. Hun beskriver en historietradisjon som ikke gir rom for kvinners krigshistorier – men heller ønsker å fremstille dem på denne måten:

There is no social tradition that encourages women to tell war stories about the violence they saw, experienced or perpetrated. (...) Audiences were quite receptive to recollections that affirmed traditional wartime roles for women as staunch defenders, maids-in-waiting and innocent martyrs.¹²²

Historien om frontøstrene finner flere likheter med en slik fremstilling – de sees som unge, litt naive individ som reiser ut i verdenskrigen med en idealistisk holdning, ute av stand til å forstå hva de blir en del av. Selv om man vet at et flertall var medlem av nasjonalsosialistiske foreninger antas det gjerne, slik som hos Sigurd Senje, at de fleste meldte seg fordi de ønsket å pleie syke og sårede. Egil Ulateig skriver i innledningen til sin bok *Fordømte Engler* at det sterkeste motivet de aller fleste oppgav var at de ønsket å lindre nød og smerte.¹²³ Kari Melby gir et annet bilde da hun henviser til en artikkel fra 1942 i *Sykepleien*, hvor 'søster Marie'

¹²¹ Corell. *Krigens Ertetid*, s.161.

¹²² Lower. *Hitler's Furies*, ss.97-98.

¹²³ Ulateig, *Fordømte Engler*, s.5.

skriver "...vi vil yte alt hva vi kan gi i kampen mot bolsjevismen".¹²⁴ I den grad man legger politisk overbevisning til grunn, er det altså frykten for kommunismen som tillegges vekt, og ikke de rent nasjonalsosialistiske sympatier. Denne holdningen gis det også uttrykk for hos både Ulateig og Senje, men det overskygges av fokuset på at 'de fleste' var idealister eller upolitiske. Det er enkelte unntak, som det vi ser over, men konsensus er klart i retning av at, slik Ole Georg Moseng skriver: "Mange av dem var svært unge, (...) med åpenbart idealistiske motiver."¹²⁵ I dokumentaren *Sju Kammers* forteller Janna Skaiaa at hun var helt uinteressert i politikk – hun ville bare ut for å hjelpe.¹²⁶ Som sett hos Hanna Kvanmo skriver hun på lignende vis om sitt eget forhold til NSUF, som hun ble meldt inn i nærmest ved et uhell, og om det ukritisike forholdet hun hadde til verving til både arbeidstjenesten og DRK. Hun meldte seg inn der for å slippe å gå virkeløs. Enkelthistorienes troverdighet er vanskelige å vurdere – det foreligger ingen grunn til å anta at Hanna Kvanmo lyver om dette – men det skaper en helt klar konsensus i historien. De fleste av jentene som vervet seg kom fra NS-familier, de var med i NSUF, hirden eller medlem i NS.¹²⁷ Det er svært sannsynlig at en stor andel av dem ønsket å melde seg for å gjøre nasjonalsosialismens vyer til virkelighet. Søster Grethe Knudsen var stolt av sin bror som kjempet i Waffen-SS på østfronten "...fordi han har levd som en ekte nasjonalsosialist." og meldte seg selv til tjeneste i DRK.¹²⁸ Følgende sitat er hentet fra *Fritt Folk* 29. oktober 1942:

I slit og mas utfører de sin soldatgjerning. De er soldater nå. Det sivile liv er et tilbakelagt stadium. Langt der ute på de russiske stepper skal de arbeide som sykepleiersker eller lotter. De har valgt sin vei – de vil kjempe skulder ved skulder med soldaten.¹²⁹

Dette omhandler de første jentene som dro ut – de fleste til Ukraina og østfronten, knyttet til divisjoner fra Waffen-SS. Det er stort avstand i terminologien som anvendes for å omtale deres tjeneste om man sammenligner med passasjer fra Senje eller Ulateig. Dette på tross av

¹²⁴ Kari Melby. 'Mellomspill 1940-1945.' I *Kall og Kamp: Norsk Sykepleieforbunds historie*, av Kari Melby, 137-148. J.W.Cappelens Forlag AS, 1990, s.147.

¹²⁵ Ole Georg Moseng. 'Konsolideringsperioden - konflikt og fellesskap.' I *Norsk Sykepleierforbund gjennom 100 år (1912-2012): Framvekst og profesjonalisering*, av Ole Georg Moseng, 432-450. Oslo: Akribe AS, 2012, ss.447-448.

¹²⁶ Karoline Grindaker og Hilde K. Kjøs. *Sju Kammers: Frontøstrene*. Regissert av Grindaker og Kjøs. Produsert av Mica Film. 2011.

¹²⁷ Nomeland, 'Frontøstrene fra Agder'; Gogstad, 'Gjemt eller glemt'.

¹²⁸ Ulateig, *Fordømte Engler*, s.46

¹²⁹ *Fritt Folk*. 'Norske jenter drar til fronten', 29. oktober, 1942.

at disse artiklene var ett av grunnlagene som senere kontingenter med front søstre leste, og kanskje ble påvirket av. De omtales som soldater, som gjør sin gjerning ved siden av sine 'medsoldater' i Waffen-SS. Som søster Marie Ingebrigtsen forteller: "...alle er oppfylt av den samme tanken: å yte det aller beste i kampen for land og folk."¹³⁰ Enkelte front søstre ser også seg selv som soldater i Grossdeutschlands tjeneste, som dette utdraget fra et brev sendt fra Bjerva Kalleberg til Mariane Teie Clausen viser: "Ich bin keine Dame mehr, bin nur Soldat. Ich würde gerne mein Leben hingeben, um einen deutschen Soldaten zu retten."¹³¹

Den offentlig anerkjente historien bryter her med skriftlige kilder fra krigen, som dem vi ser over, og baserer seg i virkeligheten på utsagn fra et fåtall kvinner som er intervjuet fra 80-tallet, og frem til vår tid.¹³² De har fått anledning til å forme historien om seg selv, og de fleste nyere kilder er, om man går dem etter i sømmene, basert på noe av den eldste og minst kritiske litteraturen om emnet, som *Dømte Kvinner, Dommen og Fordømte Engler*. En av de nyeste bøkene som omtaler front søstrene, *Skammens historie* fra 2014, fastslår i innledningen at det som motiverte dem til innsatsen var: "en god dose eventyrlyst, men først og fremst et sterkt ønske om å pleie, lindre og helbrede sårede i en brutal krig."¹³³

I Europa ser vi liknende tendenser. Hos danske Carla Christensen legges det vekt på at hun vervet seg for å finne sin avdøde kjærestes grav i Ukraina,¹³⁴ og i et intervju fra 1997 gjengitt i *Sygeplejersken* sier hun at "det var sygeplejen, der trak, ikke nazismen."¹³⁵ Ebba Mikkelsen mener at hun tjenestegjorde av humanistiske motiv – noe forfatteren selv trekker i tvil under antagelsen at hun virkelig var en troende nasjonalsosialist under tjenesten.¹³⁶ Christensen oppgir selv at hun deltok i arbeidstjenesten både i Danmark og Tyskland, bl.a. sammen med jenter fra *Bund Deutscher Mädel* i nærheten av Bad Kissingen, noe som antyder at hun var en engasjert nasjonalsosialist før hun vervet seg til DRK. Therkel Stræde, lektor i samtidshistorie ved det Syddanske Universitet i Odense mener at Ebba fra Tudvads bok var "typisk i og med at hun var troende nazist; det hadde hun til fælles med flertallet af de danske

¹³⁰ *Fritt Folk*. 'Søster Marie Ingebrigtsen forteller fra fronten', 3. oktober, 1942.

¹³¹ BArch, NS 19/351/105, KOPI. Brevet er sannsynligvis skrevet på våren 1943.

¹³² For en utdyping av dette, se *Med monopol på historien*, kapittel 2.5.6.

¹³³ Sigmund Aas og Thomas Vestgården. *Skammens historie: Den norske stats mørke sider 1814-2014*. Oslo: Cappelen Damm AS, 2014, s.173.

¹³⁴ Carla Christensen. *Med søster Carla til fronten*. Esbjerg: Kjellerup Kunstforenings forlag, 1998, s.51.

¹³⁵ Grethe Kjærgaard. 'I kulissen til et af historiens blodigste slag.' *Sygeplejersken (47)*, 1997: 26-29.

¹³⁶ Tudvad. *Sygeplejerske i Det Tredje Rige*, s.463.

SS-frivillige, og det er jo den sammenheng, front søstrene skal ses i."¹³⁷ Han er en autoritet på forskning om 2. verdenskrig i Danmark.

Terje Nomeland har sett igjennom motivasjonsgrunnlaget oppgitt av tiltalte front søstre fra Agderfylkene da de ble konfrontert med hvorfor de hadde meldt seg til tysk tjeneste. Av 20 tiltalte var det kun én som innrømmet å sympatisere med Tyskland – utover dette var det ingen som oppgav å sympatisere med hverken nasjonalsosialismen eller NS. "Å oppgi en nasjonalsosialistisk motivasjon i retten ville vært lite hensiktsmessig ettersom det ville vært straffeskjerpene."¹³⁸

Fra Nederland kommer historien til 'Karin's' mor som er publisert på Nasjonalarkivet i Nederland under temaet 'Children of 'wrong' parents'. Hun forteller at hun var medlem av "National Socialist Youthstorm" og NAD (Nederlandse Arbeidsdienst) – den nederlandske arbeidstjenesten, tilsvarende den de hadde i Danmark og Norge.¹³⁹ Med hennes foreldres tillatelse meldte hun seg så til tjeneste for DRK – hun var bl.a. ved det som kan antas å være SS-lasarettet i Marienbad og Praha. Med basis i denne informasjonen later det til at hun kom fra en nasjonalsosialistisk familie og selv ønsket å verve seg til DRK-tjeneste.¹⁴⁰ Den belgiske historikeren Frank Seberechts oppgir at: "Most candidates came from the Flemish nationalist circles. They had to register at the recruitment offices (Ersatzkommando der Waffen-SS) in Antwerp or Brussels. (...) Medical, intellectual and psychological tests were carried out by the services of the Waffen SS."¹⁴¹ Vi ser en klar tendens mot at et flertall av front søstrene var politisk motivert for tjenesten, på tross av sin gjennomsnittlig unge alder. Ifølge Terje Nomeland var gjennomsnittlig alder ved verving for front søstrene fra Agder 21,7 år,¹⁴² mens Gogstad oppgir at det store flertallet, mer enn 70% var 24 år eller yngre da de vervet seg. Da et stort antall var engasjert i NSUF, hirden, og lignende politisk engasjement, gir ikke ung alder i seg selv noen indikasjon på at de var lite politisk bevisst eller naive. Gogstad henviser

¹³⁷ Privat korrespondanse, Therkel Stræde.

¹³⁸ Nomeland, 'Front søstrene fra Agder', s.139.

¹³⁹ Det står mer om front søstrene og arbeidstjenesten i kapittel 3 under *Lebensborn og Germansk Landtjeneste*.

¹⁴⁰ 'Karin', *National Archives NL*, Oversatt av Regina Grüter. u.d., (funnet 15. september 2014).

¹⁴¹ Frank Seberechts, privat korrespondanse; Cauter, *Engelen aan het oostfront*.

¹⁴² Nomeland, 'Front søstrene fra Agder', s.137.

faktisk til at front søstrene, som frontkjemperne, var bedre skolert enn gjennomsnittet av ungdom på den tiden.¹⁴³

Hva er så grunnen til at front søstrene ofte blir beskrevet som enten upolitiske generelt, eller som motivert av helt andre beveggrunner for sin tjeneste i DRK? Noe av forklaringen ligger kanskje latent i kvinnehistorie generelt. I tiden da disse beretningene ble skrevet, fra 70-tallet og fremover, var kvinnehistorie en etablert *subdisiplin* i historiefaget, ifølge Corell.¹⁴⁴ Det var rammer for hvordan kvinner skulle forstås i forhold til historien – hva de var med på og hvordan de skulle oppfattes. Kjønnssrollemønsteret i historiefaget gjorde det lettere å forme en historie man kunne bli enige om hvis kvinnene ble fremstilt som ofre, og som ikke-politiske deler av det nasjonalsosialistiske systemet. På mange måter ble front søstrene en del av stillheten som også preget kvinner i Tyskland, frem til vår tid, og som først de siste årene er begynt å synliggjøres gjennom litteratur og forskning.

The general silence of German women after the war is rooted in many things, including feelings of shame, grief and fear. It was certainly in the interest of many women who were in the eastern killing fields to hide the fact that they were near crime scenes. Even if they wanted to speak, there were few who wanted to listen.¹⁴⁵

2.5.3 Det tredje rikes humanitære spydspiss

Spørsmålet om front søstrenes tjeneste i DRK var humanitær eller ikke er et viktig spørsmål i denne sammenhengen fordi det så ofte er blitt referert til av kvinnene selv, samt skribenter som har omtalt dem. Hos samtlige av de fire 'hovedforfatterne'; Senje, Kvanmo, Ulateig og Gogstad, henvises det til den humanitære tjenesten de vervet seg til¹⁴⁶ – i kontrast brukes ikke ordet i vervingsartiklene fra *Fritt Folk* utgitt i 1942 for å tiltrekke seg kvinnene til tjenesten.¹⁴⁷ Det kan derfor virke som om bruken av denne retorikken i forbindelse med front søstrene i større grad er en konstruksjon av nyere dato enn det som gis inntrykk av i bøkene. Som vist i gjennomgangen av hovednarrativet påstås det fra mange hold at man behandlet fiendtlige

¹⁴³ Gogstad, 'Gjemt eller glemt', s.330.

¹⁴⁴ Corell. *Krigens Ertetid*, s.161.

¹⁴⁵ Lower. *Hitler's Furies*. ss.97-98.

¹⁴⁶ Kvanmo bruker ikke ordet *humanitær*, men henviser til Røde Kors' motto *inter arma caritas*.

¹⁴⁷ *Fritt Folk*. 'Søster Marie Ingebrigtsen forteller fra fronten'; *Fritt Folk*. 'Norske jenter drar til fronten'.

soldater på samme måte som de tyske. Dette temaet vil bli behandlet utførlig i del 3 av denne oppgaven, og blir derfor ikke gjennomgått her.

2.5.4 Frontsøstrene som offer

Offerrollen er tett sammenvevd med de øvrige, dominerende forestillingene, og vanskelig å se atskilt fra disse. Forestillingen om at et menneske er et *offer* er generelt vanskelig å vise til, fordi det ofte er implisert eller ligger i subjektive vurderinger og tolkninger. Språket som brukes om kvinnene, samt i hvilken kontekst de sees, er derfor sentralt for forståelsen av dette elementet.

Tanken om at de var unge, apolitiske eller motivert av ideologiske motiv ligger til grunn for mye av offertanken. Som kontrast kan man se på en gruppe som frontkjemperne, som sjelden sees som svake offer i litteraturen, til tross for at svært mange i begge grupper faktisk tilhørte samme miljø, og ofte var fra samme familie.¹⁴⁸ Begge grupper vervet seg gjennom SS-apparatet til tjeneste ved østfronten, men den generelle konsensus i litteraturen er at frontsøstrene vervet seg for å gjøre en innsats for menneskeheten. Tradisjonelt kjønnsrollemønstre kan muligens også tillegges en del vekt. Det er ikke like vanlig å fremstille de mannlige SS-legene eller ambulansesjåførene som offer – i det minste er det ikke skrevet så mye om det – men hvorfor ikke?¹⁴⁹ Er det slik at vi generelt har lettere for å se kvinner som ofre, enn hva som er tilfellet med menn? Lower antyder at dette er tilfellet hva tyske kvinner angår – og det er ikke vanskelig å se parallellene mellom det de tyske kvinnene og de europeiske frontsøstrene gjennomgikk eller var en del av.¹⁵⁰ Et godt eksempel på dette er boken *De som falt* av Eirik Veum, hvor han også presenterer historien om frontsøstrene i kortversjon, da basert på et intervju med Aase G. Fasting. Veum fikk en del motbør da han gav ut boken fordi han var såpass åpen omkring overgrep, henrettelser og øvrige forbrytelser som enkelte navngitte frontkjemperne gjorde seg skyld i. Da står intervjuet med Aase som en skarp kontrast. Det er i tråd med mye av det vi kjenner fra hovednarrativet. Innledningsvis

¹⁴⁸ Ulateig, *Fordømte Engler*, s.236; Tudvad, *Sygeplejerske i Det Tredje Rige*, s.403.

¹⁴⁹ Det var både norske mannlige SS-leger og mannlige ambulansesjåfører/sanitetpersonell i tjeneste på østfronten – ofte i samme avdeling som kvinnene. Ben Esper. *Tsjerkassy*.

¹⁵⁰ Lower. *Hitler's Furies*.

kalles hun en "engel", før et nokså grafisk portrett av tilstandene på SS-lasarettet beskrives for leseren. Hun omtales som en trygg og fast sykepleier med omsorg for de døende soldatene. "Vi ble sett på som engler, som gode mennesker, og det var vi også."¹⁵¹ Veum har en fast hånd om beskrivelser av overgrep begått av SS-soldater, men later til å ha et svakt punkt når det gjelder frontsostrerne. De samme hovedelementene fra hovedlitteraturen kan finnes igjen hos ham. Når disse ikke gis en objektiv, strukturert gjennomgang – er det fordi kvinnene er ofre?

Synet på arbeidet de utførte som grunnleggende humanitært, og gjentagelsen av at de pleiet både allierte og fiender på SS-lasarettene, gjør også sitt til at dommen de fikk virker urettferdig. Som en av kvinnene selv sier: "...dette med såkalt 'bistand til fienden'. At norske myndigheter kunne dømme oss for det! Ingen forstår det, ingen av dem jeg har snakket med. Å bli dømt for å pleie sårede soldater!"¹⁵² Og det er nok nettopp landssvikdommene som har virket mest inn på den allmenne oppfattelsen. Debatten omkring frontsostrerne i Nederland er nærmest ikke-eksisterende sammenlignet med i Norge, selv om de også der ble kollektivt dømt av sine medmennesker og mange måtte sone i fengsel. Til sammenligning ble de mannlige SS-legene fra Nederland straffet svært strengt – samtlige ble fradømt sitt statsborgerskap.¹⁵³

Sist, men ikke minst, virker selve språket inn på vår forståelse av frontsostrerne som gruppe. Som nevnt brukes uttrykket *humanitær* om tjenesten i alle hovedverkene, men ikke i artiklene fra det nasjonalsosialistiske *Fritt Folk*. Ordbruk definerer konteksten og setter rammene for hvordan den skal tolkes – når vi ser på titlene i hovedlitteraturen er det også en klar tendens: *Dømte Kvinner* (1986), *Dommen* (1990), *Fordømte Engler* (2004), 'Gjemt eller glemt' (2008). Om man sammenligner med titler med samme tematiske tilknytning i andre land finner man f.eks. i Danmark: *Sygeplejerske i det Tredje Rige*. Dette eksemplet er en kontrast til de mer maleriske titlene fra Norge, mens man i Belgia har *Engelen aan het Oostfront*, tittelen på en belgisk avhandling fra 1998 av Bart van Cauter. På norsk lyder tittelen: *Engler på Østfronten – Flamske hjelpepleiere ansatt i det tyske Røde Kors og SS*

¹⁵¹ Veum og Brenden, *De som falt*. ss.334-336.

¹⁵² Senje. *Dømte Kvinner*, s.101.

¹⁵³ Leo van Bergen. 'Immediately and with all available means: the Dutch Red Cross and the field hospital on behalf of the Netherlands Voluntary Legion in WWII.' *Medicine, Conflict and Survival*, 23. februar 2009: 78-93.

under andre verdenskrig. Man aner en tendens mot å omtale de frivillige sykepleierne som enten 'engler' eller å sette dem i kontekst med straffen de fikk gjennom rettsoppgjøret i kjølvannet av krigen, som *Dommen*, *Dømte Kvinner* eller *Fordømte Engler* – hvor Ulateig slår til med begge deler. Disse tjener som eksempler på en ladet terminologi som overlater lite til fantasien. Som leser får man en inngangsverdi som setter presedens for hvordan kvinnene skal forstås, både som gruppe og individ. Vi ser at tendensen gjentas i senere omtale av frontøstrene, som nevnt hos Veum, og i *Skammens historie* hvor bokens tittel sier noe om hvordan vi skal forstå dem. De er en del av Norges skamfulle skyggeside. Eller slik som Gogstad spekulerer i sin tittel 'Gjemt eller glemt', frontøstrene er et kapittel av krigshistorien som de norske styringsmaktene helst skulle ha gjemt bort.

2.5.5 Uskyldig dømt

Spørsmålet om skyld tas ikke opp her – det som er interessant i denne konteksten er derimot hvor stor plass dommene har fått i historien om frontøstrene. Basert på analysen av hovedlitteraturen kan det sies at landssvikdommene har fått en helt sentral plass i fortellingen om disse kvinnene. Det reflekteres også i titlene, som nevnt ovenfor, samt i de fleste artikler som er skrevet med tilknytning til temaet. Det er også en gjennomgående tendens at man mener de ble urettferdig dømt – dette er vist i hovedlitteraturen, men det er helt vanlig også i øvrige kilder. To av artiklene som anvendes i denne oppgaven er skrevet i forbindelse med utgivelsen av Ulateigs *Fordømte Engler*. De er titulert 'Blodtørstig behandling av frontøstrene' og 'Forstemmende om frontøstrene', titler som faller inn i et kjent mønster. Begge handler om at frontøstrene er uskyldig dømt i strid med folkeretten, dårlig behandlet og sveket av både norske og internasjonale Røde Kors. Det lille som fremkommer av generell informasjon er svært skjevt vinklet, med fokus på velkjente element som fremheving av at de reiste ut for å pleie sårede soldater.¹⁵⁴

I Belgia og Nederland foreligger det ingen oversikt eller analyse over artikler som belyser denne delen av emnet. Ettersom frontøstrene i disse landene også ble straffet i krigsoppgjøret er det sannsynlig at det også der er et offernarrativ, men det er også skrevet

¹⁵⁴ Olsen og Vebenstad. 'Blodtørstig behandling av frontøstrene'; Andersland. 'Forstemmende om frontøstre'.

mindre om dem, og det begrenser utvalget betydelig. I Danmark er det derimot en eksisterende fortelling om dem. Den er noe mindre i omfang enn hva som er tilfellet i Norge, og både professorer og forfattere henviser gjerne til norske kilder og bøker for utvidet informasjon om emnet.¹⁵⁵ I Danmark ble ikke front søstrene dømt til fengselsstraff, de ble kun idømt bøter eller fikk sine lønningskontoer fra krigen fryst, og derfor er det til dels mindre fokus på at de er ofre for et rettsoppgjør. Titler fra Danmark tenderer mot å henvise til krigstjenesten eller tilknytningen til nazityskland, slik vi ser hos Tudvad og Christensen.¹⁵⁶ Danske artikler og tidsskrift har samme hovedtrekk, som vi ser i følgende tre artikler: 'Front søstre – danske kvinder i tysk tjeneste',¹⁵⁷ 'Danske front søstre i tysk krigstjeneste'¹⁵⁸ og 'I kulissen til et af historiens blodigste slag'.¹⁵⁹ Også i teksten er det større fokus på tjenesten de utførte og tilknytningen til Tyskland enn hva som er tilfellet i de norske kildene, men utover dette er det store likheter, blant annet gjentagelsen av at arbeidet var humanitært. I Nikita Pedersens tekst fremkommer det at svært mange av de danske front søstrene føler at deres historie er blitt fortiet og "...deres historie blev efter krigen alligevel gjort til tabu og kvinderne blev ligesom mange andre der arbejdede for tyskerne, udstødt af samfundet."¹⁶⁰ Det er interessant at selv i et land hvor front søstrene ikke ble dømt for sin tjeneste i DRK er det etablert en slags konsensus om at de er urettferdig behandlet eller fryst ut av samfunnet for sine gode gjerninger.

Handler historien om front søstrene om dommen de fikk? I Danmark fikk de ingen dom, men det er likevel mange likheter i historiefortellingen, og et stort tabu. De fleste vil ikke snakke om det. I Norge ble landssvikdommen tatt opp av en tidligere front søster så nylig som i 1998. Hun søkte om å få "en fornyet vurdering ut fra endrede nåværende holdninger." I 1999 fikk hun avslag på søknaden om gjenopptagelse – og dette er siste utvikling på den juridiske vurderingen i denne konteksten.¹⁶¹ Rettsapparatet har altså tatt stilling til dette, og det i nyere tid, men gav ikke medhold. Til tross for dette er det mange som har uttalt seg, som mener at straffen er urettferdig og at de bør få en offentlig unnskyldning. Problemet sett fra

¹⁵⁵ Pedersen. 'Front søstre', Vedlegg 17-30.

¹⁵⁶ Tudvad. *Sygeplejerske i Det Tredje Rige*; Christensen. *Med søster Carla til fronten*.

¹⁵⁷ Pedersen. 'Front søstre', ss.16-18.

¹⁵⁸ Hollænder. 'Danske front søstre i tysk krigstjeneste'.

¹⁵⁹ Kjærgaard. 'I kulissen til et af historiens blodigste slag.'

¹⁶⁰ Pedersen. 'Front søstre', s.12.

¹⁶¹ Gogstad, 'Gjemt eller glemt', s.335.

historieformidlerens ståsted er ikke at de er uskyldig dømt, noe som i og for seg kan være tilfellet, men at historien om frontsøstrene i så stor grad handler nettopp om etterspillet av deres handlinger. Mens det lille vi vet om dem baserer seg på deres egne beretninger om krigen har vi et stort kildetilfang som beskriver hjemkomsten, den dårlige behandlingen de ble utsatt for av politi, hjemmefront og rettsvesen, soningen på Bredtvet eller livene deres i kjølvannet av dom og soning. Resultatet er at den eksisterende, objektive historie om frontsøstrene i all hovedsak omhandler hva som skjedde etterpå. Det som skjer før, og spesielt under krigen, er hovedsakelig basert på subjektive kilder, ofte fra miljøet som vi vet har tiet i hjel flere sannheter omkring nordmenns delaktighet i tysk krigføring og overgrep på fjerne krigsskueplasser. Historien er ubalansert.

2.5.6 Med monopol på historien – lange linjer

Konsekvensene av at det finnes et konsensus omkring historien om frontøstrene er at det fremdeles i dag gis ut bøker og artikler som baserer seg på noen av de eldste kildene, uten å ta i bruk nyere forskning som et korrektiv til subjektive førstehåndskilder som intervju og lignende. Faren ved dette er at den nyere litteraturen kan 1) *Bekreftede det foregående*, 2) *Etablere det i en ny kontekst*, og 3) *Forsterke troverdigheten til subjektive kilder*.

Det er tidligere henvist til at intervjuene som ble gjort av Sigurd Senje under arbeidet med boken *Dømte Kvinner* ble anonymisert av hensyn til kvinnene og deres familie. De fikk sine historier på trykk under tilfeldige navn som Kari, Grethe og Unn. Nesten 20 år senere gir Egil Ulateig ut sin bok *Fordømte Engler*, og ved nøye gjennomgang blir det klart at mange av historiene er identiske – flere av kvinnene som opprinnelig fortalte sin historie til Senje gjør dette om igjen til Ulateig. 'Unn' hos Senje, er i virkeligheten Gerd Enodd, en av de mest sentrale frontøstrene i Norge. Hun ledet den første kontingenten som reiste ut, på vårparten 1942, og møtte ifølge Senje lederen for DRK i Berlin (mest sannsynlig SS-toppen Ernst von Grawitz),¹⁶² og opplevde ifølge begge to å sove i Stalins seng i hans ferieparadis i Kislovodsk, Kaukasus.¹⁶³ Av øvrige anonymiserte kvinner har følgende senere gått ut med fullt navn: Grete Bråten ('Gerd'), Grethe Knudsen (Irmgard Margarete Günther) ('søster Grethe') og Janna Skaiaa ('Tora'). Om de øvrige seks navn på listen også har uttalt seg senere vites ikke, men Senjes bok er i alle tilfeller svært ofte referert til, i både inn- og utland.

At det er de samme personene som flere ganger får uttale seg om sine opplevelser gir dem et indirekte monopol på historien. Flere av de som har valgt å uttale seg var venninner både under og etter krigen, og svært mange av dem var ved samme frontavsnitt. Både Gerd Enodd, Grete Bråten og Grethe Knudsen var ved Dnepropetrovsk i Ukraina.¹⁶⁴ Dette var et frontavsnitt hvor man opplevde voldsomme krigshandlinger og i områder hvor man vet det ble begått grove overgrep mot sivilbefolkningen, også av norske frivillige¹⁶⁵. Ingen av dem har innrømmet å ha vært vitne til noen slike overgrep i sin tid i DRK. Ulateig skriver at han valgte dem som hadde noe å fortelle – altså de som *ønsket* å formidle sin historie. Forfatterens

¹⁶² Senje. *Dømte Kvinner*, s.114.

¹⁶³ Ulateig, *Fordømte Engler*, s.148; Senje. *Dømte Kvinner*, s.116.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Veum og Brenden, *De som falt*; Ulateig. *Jakten på masseorderne*; Emberland og Kott. *Himmlers Norge*.

ansvar ligger i det å balansere informasjon fra intervjuobjekter, som ofte er subjektive, med annen informasjon for på den måten å gi et balansert bilde av situasjonen de beskriver. Når Ulateig lar intervjuene få så stor plass i sin bok som han gjør, svekker disse kjensgjerningene troverdigheten til boken betraktelig. I et intervju med den norske frontløstere Aase Grill Fasting gir hun uttrykk for at hun gjerne vil fortelle historien selv.¹⁶⁶ Hun er den samme som uttaler seg på vegne av frontløstere i Veums bok *De som falt* fra 2009, og er en sentral figur både i Ulateigs *Fordømte Engler* og i filmen *Sju Kammers*.

Er det snakk om en bevisst fordekning av historien fra et 'frontkjempemiljø'? Mange av frontløstere hadde fedre, brødre eller kjærester som tjenestegjorde i tyske avdelinger, og de kan til en viss grad sies å ha tatt del i den straffen som ble utdelt under landssvikoppgjøret, ettersom begge disse gruppene ble dømt bl.a. for å ha gitt bistand til fienden¹⁶⁷. Dette er av interesse i denne sammenheng ettersom de i stor grad har utgjort et enhetlig og ensrettet miljø i etterkrigstiden, og har vært forsiktige med hva de har uttalt seg om. Ulateig sier at frontløstere og frontkjemperne ble "drevet mot hverandre" av kreftene i tiden.¹⁶⁸ Astrid i *Sju Kammers* forteller om at de ikke kunne være med andre, at de ble fryst ut fra samfunnet og at de derfor hold seg for seg selv.¹⁶⁹ I Selmer-Anderssens artikkel fra 2009 forteller Aase at en liten gruppe av tidligere frontkjemper og NS-medlemmer møtes én gang i måneden.¹⁷⁰ I Danmark bekrefter 'søster' Ebba at det samme er tilfellet der.¹⁷¹ Likevel har flere av dem vært aktive i samfunnsdebatten og gitt intervjuer eller på andre måter bidratt med informasjon med relevans til krigen¹⁷². Hvor troverdige er de som kilde for sin egen historie? Hva er sant og hva er fordekt, fordreid eller utelatt? Om kvinnene ikke selv ønsker å påvirke, har de likevel en indirekte innvirkning gjennom ny litteratur som gis ut og baseres på deres uttalelser. Et godt eksempel på dette er den ellers godt fundamenterte Terje Nomelands oppgave fra 2009 som sier følgende: "Som regel var det soldater i tyske avdelinger som fikk behandling, men

¹⁶⁶ Selmer-Anderssen. 'Sande-kvinne var i Hitlers tjeneste på Østfronten'.

¹⁶⁷ Marta Steinsvik. *Frimodige Ytringer*. Vol. Tredje økede opplag. Oslo: Bibliotek for humaniora og samfunnsvitenskap, 1946.

¹⁶⁸ Ulateig, *Fordømte Engler*, ss.236-237.

¹⁶⁹ Grindaker og Kjøs. *Sju Kammers: Frontløstere*.

¹⁷⁰ Selmer-Anderssen. 'Sande-kvinne var i Hitlers tjeneste på Østfronten'.

¹⁷¹ Tudvad. *Sygeplejerske i Det Tredje Rige*, s.403.

¹⁷² Christer Berg. *Vepsen.no*. 29. april 2004. (funnet Juni 07, 2014).

det hendte også at allierte soldater og sivile ble pleiet og behandlet."¹⁷³ Undersøker man kilden hans viser det seg at det er Eirik Veums *De som falt* som på side 336 oppgir at det også var sivile og sårede krigsfanger som fikk pleie. Veums kilde er intervjuet med Aase Fasting fra 2009.¹⁷⁴

Om ikke kvinnene selv går igjen i litteraturen, bygger ny litteratur på tidligere utgitte kilder. Dette er helt naturlig, og man kan vanskelig forestille seg at historieskrivningen skulle kunne gå fremover hvis man ikke kunne bygge på eksisterende kilder – men det må gjøres med en viss teft for kritisk tenkning. Gogstads artikkel og Terje Nomelands oppgave er blant det bedre som er utgitt i forbindelse med frontøstrene hva gjelder objektivitet og dokumentasjon av faktiske forhold. Men disse er sjelden sitert i øvrig litteratur, og som eksemplet ovenfor viser så er de heller ikke unntatt svakheter.

I 2014 kom *Skammens historie* ut i forbindelse med feiringen av grunnlovens 200-års jubileum. Boken, skrevet av Sigmund Aas og Thomas Vestgården, representerer en av de nyeste henvisningene til frontøstrene i moderne litteratur og samtidshistorie. Den solgte svært godt (den ble trykket i to opplag på totalt 3700 eksemplar alt det første året)¹⁷⁵, fikk mye omtale i media og er et viktig bidrag til fortellingen om marginalisert og skambelagt historie – men dens omtale om frontøstrene er utelukkende basert på annenhåndskilder fra litteratur og film.¹⁷⁶

I boken henvises det til *Sju Kammers*¹⁷⁷ og *Dømte Kvinner* av Sigurd Senje. Dette er en av de første bøkene som kom ut om temaet, og er et dårlig valg for en moderne og objektiv fremstilling av kvinnene. Mye ny litteratur tar for seg emnet på en grundigere og mer utfyllende måte, basert bl.a. på kilder som ikke var tilgjengelige for Senje, men likevel er det den som er valgt som kildegrunnlag i *Skammens historie*. Det sier mye om hvilken innflytelse de sentrale intervjuobjektene i det 'offentlige' frontøstermiljøet har fått. Deres definisjonsmakt går langt utenfor dem selv, og det er de færreste som stiller kritiske spørsmål eller setter gammel informasjon i et nytt søkelys. 'Søster Grete' er intervjuet av Sigurd Senje,

¹⁷³ Nomeland, 'Frontøstrene fra Agder', s.134.

¹⁷⁴ Veum og Brenden, *De som falt*, s.336.

¹⁷⁵ Cappelen Damm - personlig korrespondanse, v/Ingebrigt Hetland. 04. august 2014.

¹⁷⁶ Aas og Vestgården, *Skammens historie*, s.174.

¹⁷⁷ Referansen finnes kun i teksten – *Sju Kammers* er ikke å finne i bokens kildeliste.

Egil Ulateig og regissørene av *Sju Kammer*, og derfor en av de sentrale bidragsyterne til vinklingen av historien. Det er symptomatisk at hun figurerer også i dette verket.

Grete og de andre frontøstre endte opp med å betale den høyeste pris for hva den norske stat gjorde mot dem. Likevel har staten aldri erkjent sitt ansvar for disse kvinnenes skjebne, og de er aldri blitt gitt noen offentlig unnskyldning eller mottatt noen økonomisk erstatning for den overlast de har måtte lide ved statens hånd.¹⁷⁸

Dette er forfatterens konklusjon. Det er en klar, rød tråd mellom dette og det vi ser i annen litteratur og offentlig historie. Kvinnene fratras råderett over sine liv og fremstår her som maktesløse objekter for statens hevngjerrighet. Det er ikke engang deres valg om å dra ut som frivillige *schwesternhelferinnen* i det SS-dominerte Deutsches Rotes Kreuz som presenteres som utslagsgivende for deres egen historie, men hva den norske stat gjorde mot dem. Fra hovednarrativet ser vi temaene tydelig: *offerrollen, naive jenter, humanitær tjeneste og urettferdige dommer*.

Til bokens forsvar skal det sies at den forsøker å gi bred oversikt over den norske statens skyggesider over et meget stort tidsrom – en svært vanskelig oppgave. For å klare noe slikt må man inngå visse kompromisser, og i dette tilfellet later det til å være dybden i kildetilfanget, noe som dessverre påvirker både etterrettelighet og nøyaktighet. Den har fokus på at dommene som ble frontøstre til del var urettferdige, men presenterer dem som gruppe på en nokså ensidig og mangelfull måte. Bl.a. antas de å være vervet for å demme opp for de store tapene Tyskland led mot slutten av krigen, samt å ha vervet seg stort sett av enten eventyrlyst, eller den mer idealistiske beveggrunnen; "...et sterkt ønske om å pleie, lindre og helbrede sårede i en brutal krig."¹⁷⁹ Det er klart at dette for mange har vært deler av motivasjonen, men man må også nevne at flere av dem var overbeviste nazister som ønsket å hjelpe et nasjonalsosialistisk Norge og Tyskland til seier mot det de anså som deres fiender.

I Belgia er frontøstre i liten grad et allment kjent tema, dette ifølge Nico Wouters og Marnix Beyen, begge historikere med fokus på forskning tilknyttet 2. verdenskrig.¹⁸⁰ Sommeren 2014 gikk derimot dokumentaren *Solace* på Belgisk fjernsyn. Det er ikke en Belgisk produksjon – det er som sagt i liten grad et tema der – men en norsk film fra 2011. Vi

¹⁷⁸ Aas og Vestgården, *Skammens historie*, s.175.

¹⁷⁹ Ibid., s.173.

¹⁸⁰ Nico Wouters, privat korrespondanse; Marnix Beyen, privat korrespondanse.

kjenner den under et annet navn; *Sju Kammers* av Micafilm. Dette er et godt eksempel på hvor stor definisjonsmakt et relativt lite antall kvinner har fått, og hvor enkelt det er å falle inn i den generelle oppfatningen av hva som er sant.

Sju Kammers er en dokumentarfilm som handler om seks aldrende kvinner, alle tidligere frivillige i DRK, og deres enkeltskjebner. Filmen fokuserer i mindre grad på frontøstrene som gruppe. Det er en dvelende film, med fokus på bilde, lyd og rom. Den gir et generelt innblikk i hva frontøstrene som gruppe var, men går ikke i detalj. Det er enkeltpersonene, søstrene Janna, Grethe, Bjørg, Astrid, Gunvor og Aase som får fortelle sine historier. Tre av dem kjenner vi igjen – fra både Senje, Ulateig og Veum. Som intervju- og portrettkilde har regissørene av filmen gjort en meget viktig jobb – da filmen ble gitt ut i 2011 var alt tre av kvinnene døde, nå er de alle borte. Historiene til kvinnene er sterke, og kombinasjonen av musikk, filming samt det faktum at kvinnene selv er 'ved veis ende', gjør at man synes synd på dem. De har hatt vanskelige liv – og det er lett å tenke på dem som offer. En av kvinnene har sluttet å vanne plantene sine i et håp om at hun selv kan få dø litt fortere.¹⁸¹ Var virkelig landssvikdommene mot dem nødvendige?

Flere filmkritikere har uttalt seg om filmen i ettertid. To av dem er Ottar Fyllingsnes og Oddvar Schjølberg som begge gir filmen meget gode skussmål. Her er noen utdrag fra artikler de har skrevet om filmen:

"Vi møter seks kvinner som mot slutten av livet endelig tør å fortelle sin historie. I en nær og var skildring snakker Frontøstrene nå for første gang."

"Kvinnene i *Sju kammers* reiste ut med et ønske om å bidra og gjøre noe godt"

"I Norge beslutter det Norske Røde Kors, med NS-folk i ledelsen, å sende sykepleiere ut til frontene for å pleie tyske soldater, men også soldater med andre nasjonaliteter."¹⁸²

"Dei norske sjukesystrene reiste ikkje austover av vondskap, men for å hjelpa folk som var skadde i krigen. Likevel har fleire opplevd sterk fordøming i ettertid."

"Ingen av dei seks kvinnene angrar på det som dei var med på. Dei meiner at dei gjorde ei god gjerning – og berga liv, men det er ikkje lett å få folk til å skjønna det."

¹⁸¹ Grindaker og Kjøs. *Sju Kammers: Frontøstrene*.

¹⁸² Schjølberg, Oddvar. *Aktive Fredsreiser*. 2011. (funnet Juli 28, 2014).

"Dei hadde ein sterk draum om å hjelpa folk som var skadde. Dessutan var dei unge, og slett ikkje alle hadde greie på kva som skjedde internasjonalt."¹⁸³

Sentrale moment fra hovednarrativet går igjen her – og særlig ser vi at det humanitære aspektet, samt landssvikdommene er fremtredende. Dette er viktig fordi det er dette anmelderne satt igjen med etter å ha sett filmen. *Sju Kammers* er en stilsikker og vakker film, men i historisk sammenheng er det ingen tvil om at den også er en del av, og derfor bygger opp under, en etablert oppfatning om hva frontøstrene er og var. Ifølge NRKs tall har 83 000 personer sett filmen, men disse tallene ekskluderer antallet som har sett den på nett, filmfestivaler og i utlandet – det er derfor trygt å regne med at over 100 000 personer har sett *Sju Kammers* siden den ble lansert i 2011.¹⁸⁴ Et så stort antall vil ha stor påvirkning på historieoppfattelsen hos folk flest.

Som historiker med fokus på dette må man stille seg spørsmålet:

Er det historien om frontøstrene som har definert disse kvinnenes liv – eller er det disse kvinnene, og forfatterne som har skrevet om dem, som har definert historien om frontøstrene?

2.6 Konklusjon – oppsummering av Del 1

Sammenlignet med det Synne Corell kaller "Vi-fellesskapet", kan denne gruppen sies å være 'fryst ut' av samfunnet for øvrig, dels i kraft av å være dømt som landssvikere, dels av den aktive rollen de hadde under tysk militærmakt.¹⁸⁵ Som fiender av de som kom seirende ut av konflikten hadde de ingen naturlig del av den samlende effekten krigstraumet hadde på den øvrige befolkningen. I stedet definerte de seg som en samlet og annerledes gruppering, kanskje som ofre for rettsapparatets urettferdige behandling, eller for storkrigens vilkårlige og harde opplevelser.¹⁸⁶ Slik ble de ytterligere isolert fra den kollektive oppfattelsen av hva

¹⁸³ Ottar Fyllingsnes. *Dag og Tid*. 7. oktober 2011. (funnet Juli 28, 2014).

¹⁸⁴ NRK – personlig korrespondanse, v/Tor Eide. 05. november 2014.

¹⁸⁵ Corell. *Krigens Ettetid*, ss.26-28.

¹⁸⁶ Grindaker og Kjøs. *Sju Kammers: Frontøstrene*. Astrid forteller at hun holdt sammen med de andre frontøstrene og de som var dømt, fordi de ikke kunne affilieres med andre.

krigen hadde vært, og med grunnleggende andre opplevelser å se tilbake på enn det den jevne nordmann kunne vise til. Nærmest uforstyrret av faghistorikere og andre som kunne være interessert i deres meget viktige og unike opplevelser, fikk de selv definere hva de hadde vært med på.

En ensidig fremstilling vil føre til at historien blir skjevt fortalt, og ikke gir et komplett bilde av hvem disse kvinnene var, eller hva de var med på. Den har gått i detalj når det gjelder behandlingen de fikk i Norge, som mange, med gode grunner, har vært svært kritiske til. Landssvikdommene kan man si mye om, og det er mange som mener at dommene ble felt på feilaktig grunnlag og at de i alle tilfeller var i overkant strenge¹⁸⁷. En av disse er Bernt Apeland, som kritiserte måten det norske Røde Kors behandlet kvinnene på i et internt notat i 2001, men siden har det ikke skjedd noe med saken fra dette hold.¹⁸⁸ Historien om frontsøstrene er nokså homogen, på tvers av nasjoner, og domineres av menn som forteller og kvinnene selv som kilder. Men med en dom hengende over seg og et ønske om renvasking vil man kunne gå ut ifra at historiene kan være skjevt fortalt, f.eks. ved at man utelater informasjon om inkriminerende aktivitet eller lignende. Man behøver ikke lete lenge for å finne eksempler på nettopp dette, også i norsk krigshistorie. Både frontkjemperne og 'gutta på skauen' har tildels skapt et konsensus omkring hendelsene de var med på – et glansbilde som etter hvert har slått sprekker og skapt rom for en mer balansert versjon av historien hvor man ser eksempler på drap, overtramp og krigsforbrytelser.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Dommene frontsøstrene fikk i Norge var nokså representative for det som var gjengs også i andre land. Bare i Danmark gikk de i stor grad fri – kun enkelte fikk bøter (ifølge Tudvad), mens de i Belgia fikk en langt strengere straff enn i Norge (ifølge Ulateig). Det som er spesielt for det norske rettsoppgjøret generelt er ikke alvorlighetsgraden i straffeutmålingen, men den svært strenge praksisen hvor nær sagt alle ble dømt – det var ikke mange som slapp straff – og dette gjelder også frontsøstrene.

¹⁸⁸ Mageli. *Med rett til å hjelpe*, s.196; Ls-sak, Grethe Knudsen (IMG).

¹⁸⁹ Corell. *Krigens Ettetid*.

3.0 Del 2: Himmlers valkyrier – *frontsøstrene og SS*

3.1 Gammel historie i ny kontekst

Den norske historien om frontsøstrene har vært dominert av en apologetisk tone hvor det først og fremst fokuseres på etterspillet hvor de dømmes for å ha utført frivillig humanitært arbeid. Det at også Anders Chr. Gogstad, den mest etterrettelige av de norske forfatterne som har dekket emnet, velger å avslutte sin artikkel 'Gjemt eller glemt' med en liknende tone,¹⁹⁰ er betegnende. Men mer enn de andre forfatterne avdekker han et interessant kjennetegn som bare unntaksvis kommer til overflaten i de øvrige artikler, bøker og intervju. Disse frivillige *Germanischer schwestern* var uløselig knyttet til det tyske SS og hadde tette bånd helt opp til *Reichsführer-SS*, Heinrich Himmler og hans nærmeste. Hvordan kan det så ha seg at en humanitær organisasjon, Deutsches Rotes Kreuz, ble en av de største proponenter for tysk, raseideologisk nasjonalsosialisme og rasistisk samfunnshygiene? Og hvorfor var man, fra tysk side, så ivrig etter å få tak i purunge jenter fra germansk territorium til å tjenestegjøre på SS-lasarettene ved østfronten?¹⁹¹

Nyere norsk forskning ved HL-senteret¹⁹² har gjort store fremskritt i forhold til å frembringe ny informasjon om hva som beveget seg bak kulissene og i korridorene hos de tyske og norske statsmenn og militære overhoder i det okkuperte Norge under 2. verdenskrig. Maktkamper mellom Waffen-SS, Wehrmacht og Kriegsmarine eller mellom *Reichskommissar* Terboven og Quislings NS trer tydeligere frem som beveggrunner for hvordan situasjonen i Norge utviklet seg, med de konsekvenser det fikk for de involverte. Dette speiler forskning som er gjort internasjonalt de siste tiårene, men som i stor grad har hengt igjen i Skandinavia. Danske forskningsmiljø var tidlig ute, med bøker som *Under Hagekors og Dannebrog* som ble utgitt for første gang i 1998, mens det i Norge er gitt ut mange bøker om emnet de siste par årene. I Richard Bessels *Nazism and war* går nazistenes ideologi nærmere etter i sømmene, og det tydeliggjøres at 2. verdenskrig handlet om mer enn strategiske og politiske vurderinger. Nazi-staten ble ensrettet mot strid og krig mot alt de så som en trussel;

¹⁹⁰ Gogstad, 'Gjemt eller glemt', s.339.

¹⁹¹ Tyskerne definerte også de frivillige fra Danmark, Nederland, Belgia og Wallonia som 'germanske' – dette gjaldt både soldater i de frivillige legionene og Waffen-SS, samt frontsøstrene.

¹⁹² Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter, ligger på Bygdøy i Oslo.

kommunister, interne politiske motstandere, romfolk, tilbakestående, homofile, slaver og jøder.¹⁹³ Dette må forstås som en av hovedpillarene for den tyske nasjonalsosialismen – og den spredte seg utover Tysklands grenser da krigen brøt ut. Eldre historieforskning og utdaterte fortolkninger bør derfor sees i et nytt lys.

Himmlers Norge omhandler de norske SS-frivillige, et tema det er skrevet mye om også tidligere, men denne gangen fra et nytt utgangspunkt. Det er ofte antatt at de frivillige soldatene som meldte seg til tysk tjeneste ble rekruttert hovedsakelig med militærstrategiske hensyn. Med flere soldater kunne de tyske troppene presse hardere østover og beseire den seige motstanden som Sovjetunionen viste seg å utgjøre. Forfatterne viser imidlertid til at Reichsführer-SS gjentatte ganger understreker at vervingen av frivillige til Waffen-SS var en del av en politisk storsatsning for å danne fundamentet for et Grossdeutschland, og ikke for å dekke militære behov. Ved invasjonen av Sovjetunionen den 22.juni 1941 stod 3 050 000 tyske soldater og 3 350 pansrede kjøretøy klar til kamp langs grensen¹⁹⁴ – Emberland og Kott mener følgelig at noen få tusen frivillige ikke ville utgjøre den store forskjellen.¹⁹⁵ Situasjonen for sykepleierne i sanitetsvesenet kan sees parallellt med soldatene i Wehrmacht og Waffen-SS. Ifølge Wendy Lower utdannet DRK 640 000 kvinner under nasjonalsosialismens banner og over 400 000 av disse kom i aktiv tjeneste under krigen.¹⁹⁶ Egil Ulateig gjør også rede for DRKs ekstraordinære tiltak for å forberede landet på en storkrig; han oppgir at omkring 17 893 200 mann tjenestegjorde i tyske avdelinger i løpet av 2. verdenskrig, og "Ingen annen Røde Kors-organisasjon i Europa kunne måle seg med den tyske i krigsberedskap, og den var allerede i flere år spesialtrent for å støtte den tyske militærmakt i krig."¹⁹⁷ Legger man til det faktum at de aller færreste av de norske frontsøstre var ferdig utdannede sykepleiere – Nomeland oppgir at 10 % var ferdig utdannet – minsker sannsynligheten for at det var deres faglige egnethet DRK og SS var ute etter.¹⁹⁸

¹⁹³ Richard Bessel. *Nazism and war*. London: Weidenfeld & Nicolson, 2004, s.4; Emberland og Kott. *Himmlers Norge*.

¹⁹⁴ Bessel. *Nazism and war*, s.94; Omer Bartov. *Germany's War and the Holocaust: disputed histories*. Ithaca and London: Cornell University Press, 2003, s.40. Omer Bartov oppgir tallene til å være 3600 panzer/tanks, 2500 fly og 3,6 millioner tyske (og allierte) soldater.

¹⁹⁵ Emberland og Kott. *Himmlers Norge*, s.196.

¹⁹⁶ Lower. *Hitler's Furies*, s.6.

¹⁹⁷ Ulateig, *Fordømte Engler*, ss.183-187.

¹⁹⁸ Mageli. *Med rett til å hjelpe*, s.194; Nomeland, 'Frontsøstre fra Agder', s.134.

Tyskerne ventet ikke å få et stort antall frivillige, og det var heller ikke målet. SS-*Standartenführer* Dr. Karl Dambach, ansatt ved SS-Hauptamt med ansvar for opplæring av de frivillige, sa det slik: "Det kommer ikke an på antallet frivillige som melder seg. Det viktige er at de ekte kjempenaturer av nordisk blod finner veien til oss."¹⁹⁹ Omkring 5000 norske menn og 500 norske kvinner skulle gjøre nettopp det.

Ikke bare var de frivillige fra germanske områder tallmessig en dråpe i havet, de var også gjenstand for en nøye planlagt satsning som strekker seg tilbake til tiden før invasjonen av Polen høsten 1939. Det var før man overhodet kunne estimere størrelsen på et eventuelt militært behov for tilskudd av soldater eller sykepleiere, og før man visste hvilke områder man hadde tilgjengelig til å rekruttere dem fra. Det vil imidlertid ikke si at germanske frivillige ikke var et viktig satsningsområde – tvert imot. Reichsführer-SS iverksatte *Kleinarbeit*²⁰⁰ med å etablere viktige kontakter og sondere terrenget alt tidlig på 30-tallet, noe som varte frem til okkupasjonen i 1940 og kulminerte i vervingen som tiltok fra 1941 og utover. Dette tilsier at rekrutteringen av frivillige nordmenn, samt øvrige germanere, var en del av en langt mer omfangsrik plan enn man tidligere har antatt.²⁰¹ Nazi-toppledere la ned store mengder arbeid, ressurser og personlig prestisje for å realisere planene, som til tider ble sterkt motarbeidet av de respektive lands regjeringer og politikere.

Hva var denne planen som Reichsführer-SS Heinrich Himmler så for seg, hvilke konsekvenser fikk det for *die Freiwilligen*, og hvordan passer frontøstrene inn i dette bildet?

¹⁹⁹ Emberland og Kott. *Himmlers Norge*, s.196.

²⁰⁰ Ibid. *Kleinarbeit* er en term som anvendes av Emberland og Kott for å beskrive det langsiktige detaljarbeid og lobbyering som ble utført av tyskerne i Norge før krigen. Målet var å sondere terrenget og stimulere til nasjonalsosialistisk tankegang – med hensyn til rekruttering av nordmenn til SS. Begrepet var mye brukt i nazi-Tyskland og i tysk politikk generelt.

²⁰¹ Ibid., 89-106.

3.2 Himmlers Grossdeutschland

Man burde bare sørge for at så mange av dem som mulig – med de nødvendige åndelige og rasemessige kvaliteter – ble sendt til Tyskland og utsatt for hensiktsmessig påvirkning. Dermed kunne SS skaffe seg en elite av unge nordmenn.²⁰²

- Heinrich Himmler, *Reichsführer-SS*

For å forstå konteksten frontøstrene ble rekruttert inn i skal vi se nærmere på de planer som Himmler og hans SS-topper hadde for sitt Stor-Germania eller Grossdeutschland, samt den rasetenkningen som lå til grunn. SS var ikke bare ment som en utelukkende *tysk* eliteorden, men en fellesgermansk militærorganisasjon som skulle danne grunnlaget for et sterkt pangermania. Med dette ønsket man å forene tyske folkeslag og kulturer på tvers av nasjonale grenser under én felles statsmakt – naturlig nok var dette Hitlers Nazi-Tyskland – slik at man kunne danne et sterkt, sunt bolverk mot arvefienden i øst. Bare de med rent blod og arvetavle kunne sees som deler av et slikt *Sippengemeinschaft*, og da måtte man ha en grundig utvelgelse av disse.²⁰³

Raseforskerne Hans F.K. Günther og Richard Walther Darré var tett knyttet til Himmler og fikk stor betydning for SS' idéverden – Darré var bl.a. tysk landbruksminister fra 1933 til 1942. Disse to fremholdt at sør-skandinavia var germanernes urhjem og at det edle blodet fremdeles rant tilnærmet ubesudlet i de norske bønders årer. Her ventet man å finne blod som kunne redde den germanske rasen fra uttynning, og den sikre ødeleggelse. Himmlers fanatiske tro på denne pangermanske nasjonalismen fikk store konsekvenser for de nordmenn som var i målgruppen.

I tråd med hans tidligere utsagn om at SS skulle være et allnordisk fellesskap, gjorde Himmler det nå klart at SS ikke var å forstå som spesielt tysk. Hans orden var fellesgermansk og skulle omfatte eliten blant alle raseforbrødrede folk.²⁰⁴

²⁰² Emberland og Kott. *Himmlers Norge*. s.187. Sitatet er hentet fra 'Riksfører Himmlers plan for norsk ungdom', Hartmann, *Aftenposten*, 27.07.1983.

²⁰³ Ibid., ss.27-77.

²⁰⁴ Ibid., s.42.

SS ble for Himmler både et verktøy for å nå målet, og et laboratorium hvor han ønsket å dyrke frem den perfekte germanske ånd og kultur, og dette ble en integrert del av organisasjonens ideologi. Emberland og Kott oppsummerer dens karakter slik: "Den er en elitistsisk, radikalt raseideologisk og pangermansk variant av nasjonalsosialismen, bygget opp omkring fire mytologiske grunnfigurer: *Blut, Boden, Ahnen og Sippen* – blod, jord, forfedre og slekt."²⁰⁵ Det beste blodet fant man, ifølge tyske raseforskere og Himmler selv, i Norge – og særlig blant norske kvinner.

Reichsführer-SS mente selv at norske menn var vel og bra, men at de norske kvinnene var den virkelige verdien som de burde utnytte ved å sende norske kvinner til Tyskland, som bruder til SS-eliten og mødre for fremtidens germanere. Richard Walther Darré, en raseforsker hvis teorier ble svært sentrale for SS' ideologi, anvendte begrepene *Erscheinungsbild* og *Erbbild* for å forklare nordmenns rasemessige egenskaper. *Erbbild* er å forstå som det latente potensiale som lå i et folks arvestoff og ble anvendt om norske kvinner, som i Darrés og Himmlers øyne var selve kvintessensen av den rene, nordiske urrasen. *Erscheinungsbild*, derimot, var den utøvende komponent – et folks handlingskraft og kultur slik det manifesterte seg i aktiv handling. Der hadde norske menn lite å vise til, mente Himmler, noe som kunne forklare norske kvinners dragning mot tyske offiserer og soldater, som tross alt var langt overlegne hva gjaldt ytre egenskaper og prestasjoner. Målet ble derfor todelt – å egge og trene norske menn til kamp, for på den måten å herde dem og 'tenne gnisten' som lå latent i deres *Erbbild*, men også å styrke etniske tyskeres *Erbbild* gjennom å tilføre rent, norsk blod i form av unge kvinner.²⁰⁶ Styrkingen av den germanske rase skulle skje primært innen SS' rekker for å skape en elite som ville fungere som fremtidens ledere innen politikken og i det militære. Heinrich Himmler fikk kontroll over et stadig økende hierarki med organisasjoner som arbeidet mot dette målet.²⁰⁷

²⁰⁵ Emberland og Kott. *Himmlers Norge*, s.45.

²⁰⁶ *Ibid.*, ss.65-79.

²⁰⁷ Lower. *Hitler's Furies*, s.62.

3.2.1 Working towards the Führer

I sin bok *Hitler* fra 2008 nevner Ian Kershaw konseptet "working towards the Führer". Det er ment som en forklaringsmodell for hvordan kommandostrukturen i det tredje riket fungerte, hvor innflytelsesrike 'småkonger', f.eks. militære overhoder eller politiske figurer, agerte på egenhånd i henhold til det de oppfattet som Hitlers vilje. Dette relateres gjerne til Reinhard Heydrich og hans konferanse ved Wannsee i Berlin, hvor han samlet politiske og militære topper fra Tyskland for å diskutere 'den endelige løsningen på jødespørsmålet'. Så vidt man vet forelå det ingen konkret ordre fra Hitler om at dette skulle skje, men Heydrich tolket det slik og gjennomførte på egenhånd – han 'arbeidet mot Føreren'.²⁰⁸ Kershaw diskuterer hvordan dette ble en nærmest standardisert kommandostruktur i det tredje riket, og at figurer som Reichsführer-SS, Heinrich Himmler, også ble en figur man 'arbeidet mot'. På denne måten tok topledere og mellomledere avgjørelser på egenhånd, basert på det man tolket som sine overordnedes ønsker og generelle uttalelser. I forhold til frontøstrene kan det forklare hvordan Himmlers holdninger eller uttalelser i neste instans fører til konkret handling hos hans underordnede.

I Norge gjorde dette seg utslag i hvordan Rikskommisariatet og SS-lederne konkurrerte om Himmlers gunst, og i utvidet forstand fikk det også konsekvenser for hvordan frontøstrene ble behandlet som gruppe. Som vi har sett var det et uttalt mål for Reichsführer-SS å skaffe seg unge norske kvinner med den korrekte nasjonalsosialistiske holdning. Ved å legge tankegangen bak 'å arbeide mot føreren' til grunn, blir det klart at Himmlers tydelige ønsker om dette kunne omsettes i konkrete planer og handlinger hos han underordnede. Gogstads artikkel 'Gjemt eller glemt' nevner at det forelå en avtale mellom DRK og SS-Sanitætsamt om at SS skulle ta hånd om de frivillige – ikke DRK.²⁰⁹ Anvender man samme logikk gir det mening at SS-toppene skulle ønske en slik ordning. I de følgende kapitler ser man flere eksempler på hvordan denne praksisen får konsekvenser for frontøstrene som gruppe, både gjennom enkeltindividens handlinger og gjennom en økt ensretting av nazi-Tysklands byråkrati og institusjoner.

²⁰⁸ Ian Kershaw. *Hitler*. Oslo: Historie & Kultur, 2008. Uttrykket stammer opprinnelig fra en artikkel i *Contemporary European History* fra 1993: 'Working Towards the Führer: Reflections on the Nature of the Hitler Dictatorship'.

²⁰⁹ Gogstad, 'Gjemt eller glemt', s.328.

3.2.2 Generalplan Ost

SS-Obersturmbannführer Gustav Richert var en sentral mann innad i SS, og senere også i Himmlers planer for Norge. Som leder av *Rasse und Siedlungshauptamt* (RuSHA), SS' rase- og bosettingsfører, ble han etter okkupasjonen av Norge sendt dit for å fremme forholdet mellom okkupasjonsmakten og den norske bondestanden. Han var for øvrig også den Himmler oppnevnte til å etablere *Lebensborn*-prosjektet i Norge. I *Himmlers Norge* henvises det til et brev han skrev til Himmler i 1942, hvor han redegjør for sine bestrebelser på å sikre norsk deltagelse i koloniseringen av de okkuperte østområdene, et eksempel på tyskernes tendens til å agere på generelt grunnlag – working towards the Führer.²¹⁰ Han ønsket å skaffe nordiske, raserene *Wehrbauer*, vernebønder, til å befolke og kolonisere østområdene som skulle legges øde bak den fremrykkende tyske hæren. Disse skulle fungere som kolonister, nær sagt på samme måte som den klassiske nord-Amerikanske pionér,²¹¹ som med blod og svette skulle kolonisere de (nå) folketomme områdene og danne en mur av kampdyktige, herdede og kulturbevisste 'vernebønder' som kunne stå imot de slaviske folkeslagene som presset på fra øst. Kvinner var vel så viktige som menn, ettersom det var de som fødte den nye generasjon germanere og kunne oppdra dem i den korrekte, nasjonalsosialistiske ånd. I løpet av krigen ble titusenvis av kvinner, ofte koner eller elskerinner til SS- eller Wehrmacht-offiserer, sendt til okkuperte områder i Polen, Hviterussland og Ukraina, hvor de bodde på store gods og landsbrukseiendommer konfiskert som 'krigsbytte'. Der skulle de bygge det nye Grossdeutschland som skulle vare i tusen år.²¹²

Dette var for Himmler ingen fjern fantasi – men en helt konkret plan, som også ble gjennomført i stor grad, og var kjent under navnet *Generalplan Ost*. Den innebar, i kortversjon, en masseutryddelse av slaviske folk i øst-Europa gjennom regelrette henrettelser og utryddelsesaksjoner, samt massedeportasjon av resterende uønskede folkemasser til det vestlige Sibir.²¹³ Fra og med invasjonen av Sovjetunionen 22. juni 1941 var det også dette som skjedde, akkurat som planlagt. *Sonderkommandoer* og *Einsatzgruppen* utførte

²¹⁰ Emberland og Kott. *Himmlers Norge*, s.27.

²¹¹ Lower. *Hitler's Furies*. Et interessant fenomen er at nettopp denne typen av amerikanske 'settlers' var svært populære i nazi-Tyskland og ble forherlighet gjennom western-litteratur og film. Jødene og russerne ble tyskernes 'indianere' – 'ville' som man med rette kunne utrydde.

²¹² Ibid., ss.61-75.

²¹³ Dietrich Eichholtz. 'Generalplan Ost zur Versklavung.' *Utopie kreativ*, September 2004: 800-808.; Lower. *Hitler's Furies*, s.36.

massehenrettelser bak de fremrykkende enhetene, ofte med god hjelp av soldater fra både Waffen-SS og Wehrmacht.²¹⁴ Denne typen aksjoner foregikk gjerne rett bak frontavsnittene – ofte i nærheten av Wehrmacht- og SS-lasarettene hvor Røde Kors-søstre utførte sitt virke, eller i idylliske skogsområder hvor de gikk spaserturer med sine utkårede SS-offiserer.²¹⁵ I både Senjes og Ulateigs litteratur fremkommer det at romanse mellom offiserene og de frivillige sykepleierne var nokså vanlig.²¹⁶ Gogstad antyder også at "...SS lederne og legene var noe overbærende med de norske søstre; det berettes om adgang til offisersmessene, om invitasjon på fester, litt flørt – i det hele synes det som om de fleste norske i SS avdelingene var privilegerte."²¹⁷ De norske kvinnene var i Himmlers øyne ikke hvem som helst. De var bærer av det beste arvestoffet tyskerne kunne få tak i, og derfor særdeles viktige å få innlemmet i SS' rekker, helst på et høyt nivå. Forbindelser mellom SS-offiserer og norske frontsøstre, gjerne med et blåøyd barnekull som konsekvens, ville ikke være å forakte for Reichsführer-SS.

Vernebøndene var ikke nødvendigvis uvitende kolonister og pionérer som rullet inn etter at soldatene hadde utført jobben. Det var ofte to sider av samme sak – slik som Wendy Lower beskriver i *Hitler's Furies* var det vanlig at SS-offiserer og deres koner, samt øvrig husholdning, flyttet inn på konfiskerte gods i de okkuperte områdene. Der fungerte offiserens familie som en fremskutt arm av tysk/germansk kultur og sivilisasjon, og bidro i flere tilfeller til å fortsette utryddelsen av sivilbefolkningen, der de måtte ønske.²¹⁸ Norske frivillige ble også innblandet i dette, dels på utøvende nivå, men særlig på planleggingsnivået. I Himmlers øyne var norske bønder perfekt materiale, både som frontsoldater og som kolonister: "Myten om nordmenns spesielt høye rasekvaliteter spilte en fremtredende rolle i SS' raseideologi. De

²¹⁴ Detlef Bald, Johannes Klotz og Wolfram Wette. *Mythos Wehrmacht. Nachkriegsdebatten und Traditionspflege*. Berlin: Aufbau-Taschenbuch-Verl., 2001; Stephen G. Fritz. *Ostkrieg: Hitler's War of Extermination in the East*. Lexington: University Press of Kentucky, 2011.

²¹⁵ Lower. *Hitler's Furies*, ss.51-82.

²¹⁶ Ulateig, *Fordømte Engler*; Senje. *Dømte Kvinner*.

²¹⁷ Gogstad, 'Gjemt eller glemt', s.331.

²¹⁸ Denne masteroppgaven fokuserer i stor grad på kvinnehistorie og presentasjonen av kvinner som ofre – ikke forbrytere. I denne kontekst kan det være interessant å peke på den store andelen kvinner som ble tause vitner og passive- eller aktive medskyldige til folkemordet i østområdene. Det er også flere historier om SS-koner som lokket til seg barn med godteri for å skyte- eller slå dem i hjel, eller jaktet på jøder med rifle og hagle i den lokale skogen. Dette var riktignok ekstreme tilfeller, men historiefortellingen som blir dem til del er nokså talende – mange av dem slapp straff etter krigen, og fremstilte seg selv nettopp som ofre. Lower. *Hitler's Furies*.

var tillagt erobringstrang, koloniseringevner og generelt enestående kulturskapende kraft."²¹⁹ Olav Tuft forteller i NRK-dokumentaren *I Himmlers tjeneste* at han og de øvrige SS-frivillige ble lovet "300 mål god jord" på østfronten som belønning for sin innsats, og etter at fienden var beseiret. Dette er å forstå som en direkte følge av Generalplan Ost – de norske frivillige skulle herdes gjennom kamp og bli en del av det germanske bolverket mot øst. Det er heller ingen tvil om at SS-ideologien satt godt i flere av dem, om man skal dømme etter deres holdninger som kommer til uttrykk i brev fra fronten:

"Det var rent en fornøielse å ta en tur i fangeleiren og studere alle de rare ansiktene en så der. Og har jeg ikke vært jødehater før, så har jeg lært å bli det her."

"Jøden på stedet måtte tømme vinflaskene og vaske gulvene, men det var ingen fornøielse å se disse stinkende individer hver dag."²²⁰

3.2.3 Frontsøstrene, SS-institusjonene og de høye herrer

"I et visst omfang vil også menneskene i Skandinavia stå til vår disposisjon. Spesielt gjennom disse folkenes døtre kan vi i stor utstrekning mobilisere Skandinavias verdifulle arvemasse for vårt folk."²²¹

Lebensborn i Norge,²²² ledet av Gustav Richert, var et konkret tiltak som tyskerne iverksatte for å nå målet om å oppfostre en overlegen rase germanske barn med tyske fedre og norske mødre. Det var en velferdsorganisasjon som tok hånd om kvinner som fikk barn med tyske soldater, og da særlig soldater fra Waffen-SS. Det ble etablert Lebensborn-hjem mange steder både i Norge, i Tyskland og i øvrige okkuperte territorier, hvor mor og barn kunne leve trygt i et miljø gjennomsyret av SS-ideologi.²²³ Når rekrutteringen av menn til Waffen-SS var en rasebasert strategi for å kolonisere østområdene, slik Emberland og Kott viser, kan rekrutteringen av tusenvis av DRK-søstre under SS' kontroll til tjeneste ved fronten sees som

²¹⁹ Emberland og Kott. *Himmlers Norge*, s.11.

²²⁰ *Brennpunkt: I Himmlers tjeneste*.

²²¹ Emberland og Kott. *Himmlers Norge*, s.71. Sitat av raseforskeren og nasjonalsosialisten Richard Walther Darré.

²²² Lebensborn – dette var en av mange SS-organisasjoner som arbeidet for å fremme den germanske rase og etablere en eliteorden av fremtidige ledere.

²²³ *Ibid.*, ss.139-140.

et annet bevisst tiltak mot samme mål. Hva kunne vel være bedre, i deres øyne, enn å skaffe seg unge, norske kvinner som frivillig dro til Tyskland i uniform for å tjene en større sak?

En annen link mellom DRK-søstrene og Lebensborn eksisterer også. SS-Sanitätsamt hadde sin egen avdeling i Norge under ledelse av *SS-Hauptsturmführer* dr. Jochen Rietz. Rietz var bl.a. ansvarlig for legetjenesten ved de tyske fangeleirene og fengslene i Norge, for medisinsk seleksjon av rekrutter til SS og DRK, samt tilsyn med Lebensborn-institusjonene i Norge. SS-Sanitätsamt utdannet legene som tjenestegjorde i KZ-leirene, DRK og i Lebensborn-institusjonene.²²⁴ De var sentrale figurer i front søstrenes liv, enten det var som Lebensborn-mødre eller som front søstre på lasarettene. Gjennom figurer som Richert og Rietz ble front søstrene opplært i et suggererende miljø med sterke bånd til nazitoppene i det tredje rike.

Fra høsten 1942 overtok *Germanische Leitstelle Nord*, ledet av *SS-Sturmbannführer* Karl Leib, all rekruttering til tysk fronttjeneste i Waffen-SS gjennom det nye *Germanische SS Norge* (GSSN). Dette gjaldt også de kvinnelige frivillige, og de rasemessige og ideologiske kravene var fremdeles i høysetet. Jentene måtte innfri følgende krav til "...ren' anetavle, politisk pålitelige og helsemessig og moralsk plettfrihet."²²⁵ Olaf Willy Fermann, visepresident i Norges Røde Kors, var ifølge Emberland og Kott sjef for den ideologiske opplæringen av SS-frivillige nordmenn. Han var for øvrig en nær venn av Heinrich Himmler.²²⁶ Fermanns dobbeltrolle innen Røde Kors og som en nær venn av SS-topper innenfor og utenfor Norge gjør ham til en særst interessant figur. Ulateig skriver en del om ham i sin bok *Fordømte Engler*, og han presenteres også hos Emberland og Kott i forbindelse med velferd og opplæring for frontkjempene.²²⁷ Fermann tjener som et eksempel på hvor tett båndene var i toppen av hierarkiet, og hvordan SS knyttet bånd på tvers av organisasjoner og landegrenser. Med stilling både som visepresident i Norges Røde Kors og med ansvar for den ideologiske opplæringen av norske SS-frivillige var han i en unik posisjon til å påvirke kvinnenens skjebner.

²²⁴ Gogstad, 'Gjemt eller glemt', s.316.

²²⁵ Ibid., s.325; Emberland og Kott. *Himmlers Norge*, s.342.

²²⁶ Ulateig, *Fordømte Engler*, s.137; Emberland og Kott. *Himmlers Norge*. Forholdet mellom Fermann og Leib var ikke problemfritt, men poenget her er å få frem at han var en integrert del av SS' ideologiske opplæring i Norge, samt hadde sterke bånd til Røde Kors.

²²⁷ Ulateig, *Fordømte Engler*, ss.96-99.

Gustav Richert var en allsidig mann. Han var ikke bare lederen for Lebensborn og en av Himmlers betrodde, men var også lederen for Reichskommissariats landbruksavdeling i Norge. Gjennom dette arbeidet ble han involvert i dannelsen av *Germansk Landtjeneste*, en organisasjon som hadde tette bånd til tyske SS, *Hitlerjugend* og Bund Deutscher Mädel (BDM), og som arbeidet med å sende norske ungdommer til okkuperte østområder for å utdanne dem til troende nasjonalsosialister, kolonister og 'vernebønder'.²²⁸ Miljøene som frontsøstrene var en del av ble også fanget opp i denne prosessen.

Konrad Meyer, en annen SS-topp, var en av Himmlers betrodde konsulenter når det kom til planleggingen av koloniseringen – han var hjernen bak Generalplan Ost. For å kolonisere områdene mente han å ha behov for minst 5 millioner mennesker, i første omgang – de fastboende ville være døde, fordrevet eller anvendt som slavearbeidere, så kolonistene måtte komme annensteds fra. I hans *Generalsiedlungsplan* fra 1942 estimerte han at ikke mindre enn 200 000 norske kolonister skulle sendes østover. Det høye tallet borget for rekruttering av unge gutter – og jenter.²²⁹ Meyer og øvrige nazitopper ble tungt involvert i dette arbeidet – Meyer dro selv til Norge for å bygge opp under en vervekampanje hvor NSUF, Arbeidstjenesten (AT), Hirten og andre nasjonalsosialistiske grupperinger var invitert. Kampanjen tok sikte på å bygge opp et system for å rekruttere også norsk ungdom til *Reichsgau Wartheland* og *Danzig-Westpreussen*, en såkalt "blond" provins.²³⁰ Tusenvis av tyske jenter fra BDM var alt sendt dit som 'herrefolk' for å lære seg kunsten å kolonisere – kanskje de samme som 'søster Lene' forteller om i Senjes *Dømte Kvinner*: "...jeg traff mange kjekke jenter i BDM. Jeg likte meg, vi var førti jenter fra mange land, to norske."²³¹

Hitlerjugend og BDMs *Landdienst* ble fra våren 1942 åpnet for andre germanske land, dette fordi man ønsket å gi germansk ungdom smaken på livet som kolonist i østområdene. De som var innrullert i slik tjeneste ble en del av et system gjennomsyret av Meyers, Richerts og Himmlers nasjonalsosialistiske tankegang.²³² *Germansk Landtjeneste* (GL) ble etablert i Norge 31.mars 1942. Nå skulle ikke ungdommen bryte røtter og rydde mark i østerdalen, slik

²²⁸ Emberland og Kott. *Himmlers Norge*, s.315.

²²⁹ Ibid., ss.316-318.

²³⁰ Ibid., ss.315-316.

²³¹ Senje. *Dømte Kvinner*, s.58. 'Lene' forteller om møte med BDM-jenter og andre frivillige fra et sanitetskurs i Bayern, 1942.

²³² Bartov. *Germany's War and the Holocaust*, s.26.

AT hadde gjort hittil²³³ – nå var det snakk om å sende norske ungdommer til nylig okkuperte og 'renskede' områder i Polen. Målet, ifølge NS' ungdomsfører Axel Stang, var å "sikre de nyvunne områder i øst." Tyskerne var ikke de eneste som tenke på denne måten. Jentelederen i GL, Olaug Bergflødt, holdt appell på Scala kino i Oslo for å egge jenter til å melde seg. Man skulle "bringe ungdommen i kontakt med jorden."²³⁴ Dette er helt i tråd med Völkisch-tradisjonen, som var så viktig for SS' grunntanker – blod, jord, forfedre og slekt. Jorden er å forstå som en germansk arverett til områdene i øst, mens blod, forfedre og slekt er nært knyttet til tanken om at man tilhørte et herrefolk, hvis skjebne det var å herske over de underlegne raser.²³⁵

I Juni 1942 dro 160 norske jenter og gutter i alderen 14-17 år til Posen i okkuperte Polen, innlemmet i Grossdeutschland etter invasjonen i 1939. Til sammen var det "850 norske, flamske, nederlandske, danske og svenske ungdommer samlet i Reichsgau Wartheland." Der var de sammen med tusenvis av tyske ungdommer fra Hitlerjugend og BDM.²³⁶

Dette sier noe om hvem som meldte seg til tjeneste i tysk regi, hvilket system de ble en del av, og om hvilken motivasjon og ideologi som lå til grunn. Hanna Kvanmo meldte seg til AT (riktignok i Norge og, som hun selv oppgir, for å tjene penger),²³⁷ og svært mange av frontsøstrene var tilknyttet miljø som NSUF, hirden, NS og AT – et faktum som er godt dokumentert av Gogstad, Nomeland og henvises til av både Senje og Ulateig. Carla Christensen, en dansk frontsøster, oppgir å ha reist til Tyskland og vært innrullert i den tyske Landdienst, da sammen med ungdom fra Hitlerjugend og BDM.

Emberland og Kott henviser til historiker Michael Buddrus som karakteriserer GL som et "skoleeksempel på det intime samarbeidet mellom Hitlerjugend og Waffen-SS." De skriver at man tradisjonelt har tolket handlinger i det tredje riket ut ifra et rent militærstrategisk synspunkt, og ikke anvendt nasjonalsosialismens egen logikk.²³⁸ Ut ifra Himmlers og SS'

²³³ Terje Emberland og Bernt Roughtvedt. *Det ariske idol: Forfatteren, eventyreren og nazisten Per Imerslund*. Oslo: Aschehoug & Co., 2004,2005.

²³⁴ Emberland og Kott. *Himmlers Norge*, s.320.

²³⁵ Lower. *Hitler's Furies*, s.17.

²³⁶ Emberland og Kott. *Himmlers Norge*, ss.321-322.

²³⁷ Kvanmo. *Dommen*, ss.74-79.

²³⁸ Emberland og Kott. *Himmlers Norge*, s.328.

logikk var det ikke antallet frontsostre eller soldater som var viktig – de regnet uansett med å vinne krigen mot 'bolsjevikjødene' i øst – men de hadde behov for norske jenter og gutter til sitt befolkningsprosjekt.

3.2.4 Kämpfände Verwaltung og ilddåpen

Til alle tider, i fred som i krig, har kvinnens hevdelse i kampen vært evig den samme. Evig kjemper hun sin kamp for folkets eksistens, for sitt blods eksistens. [...] Også hos det norske folk har kvinnens måte å hevde sig på alltid forblitt den samme.²³⁹

Med Tysklands invasjon av Sovjetunionen den 22. juni 1941 ble forventningene blant norske nasjonalsosialister forløst. Det var tidligere mye skepsis knyttet til Tysklands okkupasjon av Norge og Danmark – og særlig Molotov-Ribbentropp-avtalen som var en ikke-angrepsavtale mellom Tyskland og Sovjet, samt delte øst-Europa inn i interessesoner mellom de to landene. Mange nasjonalsosialister var kritiske til at Tyskland tilsynelatende fokuserte på vest-Europa fremfor å bekjempe arvefienden i øst. Med *Operasjon Barbarossa* strømmet frivillige til Waffen-SS inn fra de okkuperte territorier; Norge, Danmark, Belgia, Nederland og Frankrike (andre *freiwilligen* fikk de også fra de Baltiske statene, Øst- og Sør-Europa, men de ble ikke regnet som germanske). Også kvinnene ønsket å gjøre en innsats, og i Norge sendte Olga Bjoner ut et opprop til norske kvinner om å melde seg til kampen. Ulateig skriver at det ifølge Nasjonal Samling var mer enn 1000 kvinner som meldte seg, mens statistikken til SS sier 830.²⁴⁰

Hvis disse kvinnene ble rekruttert for å tjene et storgermansk prosjekt, slik frontkjemperne ble det, hva var da logikken i at SS ønsket å sende dem øst til frontavsnittene hvor de hardeste kampene raste? *Kämpfende Verwaltung* – 'kjempende forvaltning' – gjaldt som prinsipp for lederskapet i *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA) og gikk ut på at "...alle med fremtredende posisjoner måtte demonstrere sin dedikasjon ved å delta aktivt i krigen mot rasefelleskapets ytre fiender. Dette prinsippet kan like godt utvides til å gjelde for alle grener

²³⁹ Emberland og Kott. *Himmlers Norge*, s.195. Sitat av Heinrich Himmler, *Reichsführer-SS*.

²⁴⁰ Ulateig, *Fordømte Engler*, s.58.

av SS' organisasjon."²⁴¹ I nazi-Tyskland ble hele samfunnet ensrettet mot strid og krig. Man så militær konflikt som et middel for evolusjonær seleksjon – de livsdyktige nasjoner, raser og individ blir rensket bort, og bare de harde og sterke blir igjen. Richard Bessel nevner dette fenomenet i sin bok *Nazism and war*: "The Nazi leadership sought to militarize the German economy and society, and to indoctrinate the German population into the willing acceptance and even enthusiastic approval of war."²⁴² Alt fra humanitære organisasjoner, som Røde Kors, til det tyske militæret skulle ensrettes mot dette ene målet. Lower oppgir at dette skjer fra 1937, da Hitler beordrer at DRK skal underlegges hærens overkommando.²⁴³ Omer Bartov viser til at tanken var at krig skapte en indre enhet, et *Kampfgemeinschaft*, som skulle danne grunnlaget for folket og riket; "...that Nazi ideal of a racially pure, militarized, fanatically determined society..."²⁴⁴ Louise van Oertzen, *Generaloberin* og visepresident i DRK fra 1942, understreker at også søstrene er å regne som soldater, et godt eksempel på at samfunnet ble ensrettet mot krigs- og kamp-retorikk.²⁴⁵ Brev fra norske front søstre bekrefter at dette også var en tanke de selv hadde. Enkelte så seg selv og sin tjeneste som en militær soldattjeneste: "[Jeg er ikke lenger en kvinne – kun en soldat]."²⁴⁶ Her et sitat fra Ulateigs *Fordømte Engler* da en journalist fra *Fritt folk* besøkte Kvinnehirdens kurs for frivillige som skulle til østfronten: "Journalisten fremhevet den meget maskuline sanitetslederen som et ideal for det nye Norges svake kjønn: målbevisst, intelligent og full av kampiver. Det er ikke mye som minner om Røde Kors-ånden; reportasjen gir heller et inntrykk av at det dreier seg om en kamporganisasjon."²⁴⁷

Også lederne i SS ble forventet å kjempe. Det var en nødvendighet at alle, også høyere personell, måtte 'herdes i ilden'. Dette har man flere eksempler på, bl.a. fløy SS-toppen og sjefen for *Sicherheitsdienst* (SD) Reinhard Heydrich fly på østfronten, hvor han ved en anledning ble skutt ned, noe som resulterte i at Hitler gav ham en direkte ordre om å returnere ettersom han ble ansett som for verdifull til å falle i kamp,²⁴⁸ men også nordmenn som

²⁴¹ Emberland og Kott. *Himmlers Norge*, s.39.

²⁴² Bessel. *Nazism and war*, s.3.

²⁴³ Lower. *Hitler's Furies*, s.47.

²⁴⁴ Bartov. *Germany's War and the Holocaust*, s.4.

²⁴⁵ Gogstad, 'Gjemt eller glemt', s.318.

²⁴⁶ BArch, NS 19/351/105, KOPL.

²⁴⁷ Ulateig, *Fordømte Engler*, s.59.

²⁴⁸ Knut Kristoffersen. *Den Musikalske Bøddel*. Arneberg Forlag, 2008.

politimannen og senere SS-offiseren Jonas Lie var ved fronten på Balkan og i Øst-Europa.²⁴⁹ SS' tanke var, som nevnt, at de nordmenn som overlevde ilddåpen skulle utgjøre kjernen i en fremtidig politisk og militær elite som ville være sentral i koloniseringen av erobrede områder i øst og konsolideringen av det storgermanske samveldet. De som døde eller sviktet var simpelthen for svake – *Kämpfende Verwaltung* var således darwinistisk tankegang satt i system.

Wendy Lower nevner denne tankegangen i relasjon til hvordan tyske kvinner og sykepleiere i DRK så på sin tjeneste i østområdene. "...crossing into the east was a Nazi rite of passage" – for disse kvinnene var tjenesten samtidig et bevis for omverdenen om at de var troende nasjonalsosialister, samtidig som det selekterte bort de svake ledd: "...the newly occupied parts of Poland and Ukraine were described as a proving ground."²⁵⁰ Denne tankegangen kan anvendes på praksisen med å sende de første kontingenter med norske frontøstre lengst øst og tilknytte dem de mest offensive Waffen-SS divisjonene i den tyske hæren. Gjennom tjeneste i slike typer divisjoner ville kvinnene gjennomgå en 'ilddåp', i tråd med det Lower, Emberland og Kott beskriver i sine bøker. I *Sju Kammers* oppgir Aase Fasting at hun og de øvrige frontøstre i hennes avdeling ikke var stasjonert på fastlagte lasaretter, men at de fulgte troppene.²⁵¹ Dette stemmer godt overens med flere andre vitnesbyrd fra frontøstre – på tvers av divisjoner og avdelinger.²⁵²

Ifølge Emberland og Kott var det også vanlig praksis for SS å rotere personell mellom de forskjellige avdelingene. Årsaken til dette var at Himmler ønsket å fremelske en total dedikasjon til organisasjonen SS, og ikke bare til hver enkelt avdeling. Reichsführer-SS, inspirert av middelalderens ridderordener og jesuittenes totale underkastelse ønsket intet mindre fra sine egne disippler. Målet var å sikre seg en enhetsskapende identitet – ingen skulle gro fast på én plass, i én posisjon, men kjenne til nye oppgaver innen organisasjonen og få forståelse for den helhetlige målsetning. Kravet var total underkastelse, indoktrinering og lojalitet slik jesuittordenens Ignatius Loyola underkastet seg paven. Himmler ble da også

²⁴⁹ Emberland og Kott. *Himmlers Norge*.

²⁵⁰ Lower. *Hitler's Furies*, s.76.

²⁵¹ Grindaker og Kjøs. *Sju Kammers: Frontøstrene*.

²⁵² Situasjonen for frontøstre ble nok også påvirket av krigens gang, noe som førte til at de etter hvert ble tvunget på defensiven – og fra høsten 1944 ble de færreste av søstrene sendt til frontavdelinger, men holdt til ved sykehus og lasaretter innenfor Tysklands grenser.

omtalt av Hitler som 'min Loyola'.²⁵³ Personellrotasjon ble derfor anvendt i stort format innen SS. Det var et kjennetegn at til tross for Quislings lovnad om at frontkjemperne skulle utgjøre basisen for en ny norsk hær, og at det skulle bygges opp egne norske avdelinger, eventuelt med tysk befal og som del av tyske formasjoner, så ble det ikke slik. Dette var kimen til en stor konflikt mellom SS-ledelsen og NS, og ble svært upopulært blant de norske frontkjemperne. Hvordan var så tjenesten for frontsøstre? Tjenestegjorde de i store bolker av norske kvinner, slik at kommandospråk og kommunikasjon ble forenklet, eller ble de fordelt utover avdelingene, slik SS og Himmler ønsket?

Mot slutten av krigen var det, naturlig nok, mindre rotasjon av personell – de fleste var på vikende front, og de siste kontingenter med frontsøstre som dro ut ble i all hovedsak plassert på sivile eller militære sykehus et stykke bak fronten. I de første kontingentene, derimot, som den ledet av Gerd Enodd, er det flere frontsøstre som blir rullert på samme måte som soldatene i Waffen-SS. Janna Skaiaa tjenestegjorde både på lasarettet i Danzig, innenfor Luftwaffe i Ljubljana og på frontkjemperkontoret i nord-Tyskland.²⁵⁴ Gerd Enodd tjenestegjorde i Dnepropetrovsk, Rostov, Kislovodsk, Marienbad (Tsjekkoslovakia), Riga og Reval (Tallin).²⁵⁵ Grethe Knudsen var i Düsseldorf, Dnepropetrovsk, styrte et rekreasjonshjem på Nesodden og Aker krigslasarett.²⁵⁶ Anne G. Moxness tjenestegjorde hos Waffen-SS i Dnepropetrovsk, Kislovodsk, Rupholding (i sør-Tyskland), SS-korpslasarettet i Marienbad, SS-korpslasarettet i Reval og til slutt Hammerstein i Pommern.²⁵⁷ Som mye annen talldata kan dette være indikativt på ingenting, kanskje var det helt tilfeldig hvor de ble sendt, uten noen overordnet plan. Men når man vet at denne praksisen var bevisst når det gjaldt frivillige menn i Waffen-SS, hvorfor skulle ikke det eksakt samme systemet også innføre den samme praksis for kvinnene? Det var da også SS-Sanität som hadde ansvaret, og SS var tungt inne i alle de instanser som hadde med frontsøstre å gjøre – fra SS-legene i DRK til Fermann i Norges Røde Kors.

²⁵³ Emberland og Kott. *Himmlers Norge*, ss.28-29.

²⁵⁴ Ursin. *Litt om den dømte Røde Kors-søsteren Janna Skaiaa*.

²⁵⁵ Senje. *Dømte Kvinner*, ss.109-119.

²⁵⁶ *Ibid.*, ss.84-87.

²⁵⁷ Ulateig, *Fordømte Engler*, ss.215-223.

Det er mye som tyder på at front søstrene er et eksempel på hvordan *Kämpfende Verwaltung* og ensrettingen av tyske institusjoner også fikk en effekt i Norge. Fra opprettelsen av front søstrene i 1942 og så lenge Tyskland hadde initiativ i kampene på østfronten var det oftest der front søstrene havnet. De kunne arbeidet på et av de mange lasarettene i Norge eller Tyskland, men denne praksisen tar seg opp først fra høsten 1943 og utover. Det er mye som tyder på at man bevisst sendte kvinnene til østområdene for at de skulle gjennomgå den samme utvelgelsesprosessen og 'ilddåpen' som mennene i Waffen-SS ble til del. Dette er da også i tråd med hva SS stod for, deres konkrete planer og resonnementene til sentrale SS-topper som Konrad Meyer, Gustav Richert og Karl Leib. Front søstrene var kanskje ikke klar over det selv, men gjennom sin tjeneste hos DRK og Waffen-SS ble de en integrert del av Himmlers og Hitlers *Kämpfende Verwaltung*.

3.3 Deutsches Rotes Kreuz eller Schutzstaffel (SS)

Var de germanske front søstrene i en særstilling i forhold til de øvrige DRK-søstrene? Gogstad har, som nevnt, beskrevet hvordan de norske front søstrene hadde full tilgang til offisersmessen, fritt omgikk offiserene fra Wehrmacht og Waffen-SS og gjerne var med på sosiale arrangement eller utflukter som de øvrige DRK-søstrene ikke hadde anledning til. Men det var ikke bare på lasarettene front søstrene fikk slik behandling. De fikk generelt mye oppmerksomhet fra toppene i partiet (NSDAP) og SS sett i forhold til innsatsen de strengt tatt representerte – det var ikke mange av dem, sett i forhold til mengden tyske DRK-søstre. Flere kan fortelle at de ble gjenstand for mye misunnelse og dårlig behandling av de øvrige DRK-søstrene som antok at de norske frivillige bare var ute etter mannfolk.²⁵⁸ DRK-søstrene hadde da heller ikke adgang til offisersmessen slik som de germanske front søstrene, og det er nok av historier og eksempler på at norske kvinner ble forlovet og giftet seg med tyske soldater. Hvorfor dette skillet? I historien omtales kvinnene gjerne som Røde Kors-søstre eller front søstre – titler som i seg selv sier lite om tilknytningen de hadde til Himmlers SS-hierarki. Skal vi forstå dem som Røde Kors-søstre eller som SS-søstre?

²⁵⁸ Senje. *Dømte Kvinner*, s.72.

Frontsøstrene sees ofte i forbindelse med frontkjemperne, og deres situasjoner kan tilsynelatende ha mange paralleller. Men mens frontkjemperne var frivillige utenlandske styrker i tysk uniform og tysk tjeneste,²⁵⁹ har frontsøstrene en tvetydighet over sin tjenesteform, nettopp fordi de også var pro forma søstre i Det Internasjonale Røde Kors i Genève (CICR), en organisasjon hvis hele eksistensgrunnlag hviler på dens nøytralitet og altruistiske humanitære misjon.

I alle land må Røde Kors stå som selve symbolet på uegennyttig virksomhet. Nettopp i de tilfelle hvor en Røde Kors-forening tar fatt på en oppgave som ikke direkte fremmer landets nasjonale interesser, ja som kanskje går på tvers av stemninger og innstillinger i folket, nettopp da virkeliggjør den Røde Kors-tanken og løfter den opp i et høyere plan.

- Max Huber, president i Det internasjonale Røde Kors 1928-46, i boka *Den barmhjertige samaritan*.²⁶⁰

Deutsches Rotes Kreuz var alt annet enn en uegennyttig virksomhet, i så måte. Ja, faktisk var denne nasjonale grenen av organisasjonen det eksakt motsatte. Gogstad skriver at det alt ved maktovertagelsen til nazistene i 1933 ble bestemt at "...[DRK] bare hadde sin eksistensberettigelse dersom den var et rent tysk-arisk Røde Kors". Uønskede segment av befolkningen, som polakker og jøder, ble utestengt. I 1937 ble organisasjonen formelt tilknyttet Himmlers SS for å gi nazistene fullstendig kontroll, SS-legen Ernst von Grawitz var nå øverste leder i DRK, helt til krigens slutt. Ifølge Gogstad ble det, den 9. desember 1937 offentliggjort en lov fra DRK hvor Grawitz garanterer for at han skal forandre den nasjonale grenen til en organisasjon med "...stram soldaterånd" som "...gjennom ideologisk militarisering [skal] omdannes til et nasjonalt sanitetskorps foran den forestående krig".²⁶¹

Dette er knapt i tråd med CICRs uegennyttige virksomhet. Gogstad skriver videre:

Grawitz var for øvrig den øverste ansvarlige for alle medisinske forsøk på mennesker som foregikk i konsentrasjonsleirene. Han tok også del i planene om og gjennomføringen av gassmyrderiene av jøder i Auschwitz, der han tok sitt og sin families liv 22. april 1945.²⁶²

²⁵⁹ Her er det mulig å stille som argument at mange ønsket å kjempe midlertidig for tyskerne, og å danne kjernen i en ny, norsk hær når krigen var vunnet. Men det faktum at GSSN og det tyske SS rekrutterte rikelig med soldater også etter at 'legionene' var oppløst tilsier at dette har lite troverdighet. Emberland og Kott. *Himmlers Norge*.

²⁶⁰ Senje. *Dømte Kvinner*, s.83. Sitat oppgitt av forfatter; se for øvrig: Huber. *Den barmhjertige samaritan*.

²⁶¹ Gogstad, 'Gjemt eller glemt', ss.314-315.

²⁶² Ibid., s.315.

Den samme dr. Grawitz omtales antageligvis i et intervju av Gerd Enodd, en av de norske frontøstre som hos Sigurd Senje går under navnet 'Unn'. Navnet hans nevnes ikke, men det spesifiseres at han var den øverste lederen for DRK. Det var heller ikke uvanlig at de frivillige frontøstre møtte nazitoppene og deres familier, så dette fremstår som nokså sannsynlig.²⁶³ Heinrich Himmlers kone var selv stolt, germansk sykepleier²⁶⁴ og Görings søster, Else Göring, sendte flittig personlige pakker med sjokolade og andre godsaker til de germanske frivillige søstre. Carla Christensen, en dansk frontøster, forteller om gangen hun fikk brev og en kilo sjokolade av *SS-Obergruppenführer* Gottlob Berger eller om gangen *Reichsfrauenführerin* avla en visitt på Carlas lasarett. Antakelig refererer Carla her til Gertrud Scholtz-Klink, en fanatisk nasjonalsosialist og sentral i partiets kretser. Hun var en gallionsfigur for kvinnene i partiet, men hadde lite reell makt. Hun var gift med *SS-Obergruppenführer* August Heißsmeyer, en av Himmlers fortrolige.²⁶⁵ Gottlob Berger var lederen for *SS-Hauptamt*, *SS'* hovedkontor, som bl.a. styrte over *Germanische Leitstelle* – organisasjonen som overså rekrutteringen og utdannelsen av frivillige til *SS*-systemet. Karl Leib, som styrte *Germanische Leitstelle* i Norge, var Gottlob Bergers svigersønn. Selv rikets absolutte topper hadde en interesse for frontøstre, og satte av tid til å møte dem. Aase Grill Fasting forteller selv at hun møtte både Goebbles og Himmler flere ganger da hun arbeidet ved et *SS*-lasarett i Hohenlychen. Himmler var formanende og fortalte henne bl.a. at hun "...som germaner ikke burde oversvømmes av folk fra Afrika og Østen."²⁶⁶

Gerd Enodd møtte Grawitz i Berlin da hun ledet den første kontingenten norske frontøstre som dro ut, høsten 1942. Ifølge henne selv ble hun godt kjent med ham, og han gav henne et løfte om at han skulle være til hennes tjeneste om hun noensinne skulle behøve hans hjelp – noe hun benyttet seg av flere ganger. I ettertid er det ironisk å tenke seg en slik figur i rollen som beskyttende skytsengel, men Gerd omtalte ham som "...en ualminnelig sympatisk person." Hvor mye hun visste om hans rulleblad vet man ikke, men det er vanskelig å se for seg at han og øvrige *SS*-topper skulle ønske å holde sine politiske meninger eller bragder skjult. Fra Berlin dro Gerd videre til dødsmerkene i Ukraina, gjennom

²⁶³ Christensen. *Med søster Carla til fronten*, s.59.

²⁶⁴ Lower. *Hitler's Furies*, s.44.

²⁶⁵ Robert Wistrich. *Who's Who in Nazi Germany*. New York: Routledge, 2001, s.228.

²⁶⁶ Selmer-Anderssen. 'Sande-kvinne var i Hitlers tjeneste på Østfronten'.

tyskokkuperte Polen, for å gjøre Røde Kors' humanitære tjeneste ved SS-lasarettet i Dnepropetrovsk, tilknyttet *Panzergranadier Division Wiking* i Waffen-SS.²⁶⁷

Forestillingen om front søstrenes humanitære innsats har, helt siden rettsoppgjøret, blitt henvist til som 'en formildende omstendighet' av forsvarere, front søstre selv, samt en rekke forfattere. Etersom rettsapparatet behandlet disse sakene lokalt var det enorm variasjon fra sted til sted, så det er ikke mulig å si hvor mye dette har hatt å si for dommenes varighet, men i Danmark var dette grunnlaget for at front søstre som gruppe gikk fri.²⁶⁸ Større viktighet har det nok hatt i ettertiden, i formingen av den historien man kjenner, og allmennhetens forståelse av den. I litteraturen forstås kvinnene som Røde Kors-søstre, eller sykepleiere i Deutsches Rotes Kreuz. Men litteraturen viser samtidig at de ofte var atskilt fra de vanlige DRK-søstre, både ved privilegier og gjennom deres tette bånd til SS.

Når Goebbles "...flørtet med alle jentene", eller Himmler gjentatte ganger stakk innom Aases kontor på SS-lasarettet i Hohenlychen var det nettopp fordi de ikke var vanlige DRK-søstre – i SS-ledelsens øyne.²⁶⁹ For dem var kvinnene Germanischer Schwestern, germanske front søstre, og sentrale i det tredje rikets fremtidsplaner. Dette viser oss at det er flere måter å forstå historien på, og at den etablerte konsensus ikke alltid stemmer overens med virkeligheten.

3.4 Oppsummering av del 2

Som vi har sett var SS-organisasjonen preget av sterke personligheter som styrte som småkonger over sine egne små imperier – og alle baserte sin makt på sin tilknytning til Heinrich Himmler, Reichsführer-SS. Båndene mellom disse organisasjonene var avhengig av forholdet mellom personene, og det var tette bånd også der. Praksisen med å 'arbeide mot føreren' førte til ytterligere ensretting av handling og politikk, og ledet sjefene for de ulike avdelingene innen SS-hierearkiet, som Lebensborn, landtjenesten, SS-sanitætsamt eller andre, til å sette i gang tiltak som harmoniserte med Himmlers uttalte ønsker og overordnede plan. Richert, Leib, Meyer, Grawitz og andre SS-topper var tett sammenvevet, og dette smittet over

²⁶⁷ Senje. *Dømte Kvinner*, ss.113-115.

²⁶⁸ Christensen. *Med søster Carla til fronten*; Tudvad. *Sygeplejerske i Det Tredje Rige*.

²⁶⁹ Selmer-Anderssen. 'Sande-kvinne var i Hitlers tjeneste på Østfronten'.

på organisasjonene de var en del av – deriblant SS-Sanität og DRK.²⁷⁰ Dette igjen fikk direkte konsekvenser for de norske kvinnene som ble rekruttert inn i det tyske Røde Kors. Det blir naivt å tro at eliten innen SS-hierarkiet, som beskrevet hittil, skulle legge ned så mye arbeid i å rekruttere germanske jenter som front søstre til DRK for kun å gjøre en humanitær tjeneste ved fronten.

Det er interessant å se på rekrutteringstallene for de frivillige soldatene versus de frivillige søstrene. I *Himmlers Norge* fremkommer det at Norge var det okkuperte landet som bidro med absolutt færrest soldater til Waffen-SS, i underkant av 5000.²⁷¹ Situasjonen for front søstre var stikk motsatt – fra Norge stilte omtrent 500 kvinner – et langt høyere tall enn fra de øvrige okkuperte territorier, sett i forhold til folketallet.²⁷² Slik sett kan man si at SS' rekruttering av front søstre til tjeneste og 'utprøving' ved fronten rent antallsmessig var en større suksess enn rekrutteringen av soldater til SS – i hvert fall i Norge.

Praksisen med å sende front søstre til frontavdelinger gir lite mening på basis av den erfaring, utdanning og språkkunnskap som de kunne bidra med. Men om man anvender den logikk som er gjort rede for her, og legger til grunn at tjenesten var en seleksjon, en test av viljestyrke og ideologisk overbevisning, samt en ilddåp hvor kvinnene ble satt i posisjoner hvor de selv tok del i nasjonalsosialismens skjebnekamp mot arvefienden i øst – da fremstår tjenesten i et nytt, mer nyansert lys. De norske og øvrige germanske frivillige ble en integrert del av nazi-Tysklands Generalplan Ost gjennom det Himmler og SS oppfattet som deres iboende Erbbild.

Dette betyr ikke at samtlige front søstre var troende nazister som ønsket å ofre liv og lemmer for å fremme Hitlers planer om å bygge et tusenårsrike basert på *Lebensraum* i øst – vel vitende om at dette ville bety døden for millioner av mennesker. Men historien om front søstre har, som litteraturen viser, handlet om det eksakt motsatte. Den eksisterende vinklingen blir også mangelfull, for det er vanskelig å tro at så mange kvinner kunne være knyttet til en organisasjon som SS uten å bli en aktiv bidragsyter til den nasjonalsosialistiske

²⁷⁰ Gogstad, 'Gjemt eller glemt', ss.315-328.

²⁷¹ Emberland og Kott. *Himmlers Norge*, s.19. Forfatterne henviser her til Gunnar Sjøstads hovedfagsoppgave fra 2006 'Nordmenn i tysk krigsinnsats: En kvantitativ undersøkelse av frontkjemperne under den ande verdenskrig, Universitetet i Bergen.

²⁷² Se tabell i kapittel 2.0.

agenda. Mange av dem var nok nettopp stolte for å tjenestegjøre side om side med soldatene i Waffen-SS, for - med frontsøster Grethe Knudsens ord – "Dere aner ikke hvor takknemlig og glad jeg er for å få lov til å kunne gjøre denne innsatsen for 'das grosse Germanentum'"²⁷³

I del 3 av oppgaven skal vi se nærmere på hva tjenesten som SS-søster på østfronten hadde å by på – som 'humanitære arbeidere' og vitner til krigens gang.

²⁷³ Ulateig, *Fordømte Engler*, s.47.

4.0 Del 3: Frontsøstrenes rolle i Tysklands utryddelseskrig

4.1 Var de 'engler ved fronten'?

Menneskene som var tannhjulene i krigens mange voldshandlinger og overgrep ble hyggelige hotellverter, arbeidere og forfattere nærmest umiddelbart etter krigens slutt. Men uten disse menneskelige tannhjulene kunne ikke det nazistiske maskineriet fungert. Selv om avgjørelsene om å utrydde jødene og å drive en utryddelseskrig i øst-Europa ble tatt på et høyt plan, var det fremdeles vanlige soldater, sekretærer, funksjonærer og sykepleiere som utførte ordrene i siste instans. Dette synet er i tråd med forskning som er gjort på 90- og 2000-tallet i verk som *Täter der Shoah* av Gerhard Paul, *Soldaten* av Sönke Neitzel og Harald Welzer og *Ordinary Men* av Christopher Browning. Disse bøkene fokuserer blikket nedover mot enkeltindividene som var utøvende komponenter i Hitlers utryddelseskrig, i stedet for de store linjene og politiske beslutningene.²⁷⁴

Om ikke alle disse individene ble produktive samfunnsborgere etter krigens slutt var det ytterst få som åpent propaganderte for fortsatt eutanasi, gassing av større folkemengder eller massehenrettelser. Nærmest som om det aldri hadde hendt. Men gravene i Katyn²⁷⁵ og Auschwitz bærer taust vitne om det som hendte. Noen var med på dette, og ikke bare som tause tilskuere. At alle skulle ha blitt borte i krigens malstrøm er en umulig tanke, selv om den kan være mer behagelig enn at de simpelthen gled inn i rekkene av sivile borgere og gjenopptok en eller annen samfunnsrolle. De senere årene har nyttinger fra forfattere som Eirik Veum, Tommy Natedal, Geir Brenden og Terje Emberland bragt for en dag at også nordmenn var delaktige i folkemord og krigsforbrytelser, bl.a. på østfronten. Hvor mange fra frontkjemper- og frontsøstermiljøet var delaktige, eller visste om dette?

I Tyskland har historiefaget tatt et ordentlig oppgjør med myter og forestillinger man har hatt om 2. verdenskrig, bl.a. kan man nevne at påstandene om at de aller fleste overgrep mot sivile ble begått av soldater fra Waffen-SS har blitt grundig tilbakevist i nyere

²⁷⁴ Gerhard Paul. *Die Täter der Shoah : fanatische Nationalsozialisten oder ganz normale Deutsche?* Göttingen: Wallstein, 2002; Sönke Neitzel & Harald Welzer. *Soldaten : on fighting, killing and dying: the secret World War II tapes of German POWs.* Simon & Schuster UK, 2012; Christopher R. Browning. *Ordinary men: Reserve Police Battalion 101 and the final solution in Poland.* London: Penguin Books, 1998.

²⁷⁵ Et skogsområde som har gitt navn til massakren hvor sovjetiske styrker henrettet tusenvis av polske offiserer og intellektuelle fra våren 1940.

historieforskning, som hos Richard Bessel, Omer Bartov og Guido Knopp & Alexander Berkel.²⁷⁶ Nazi-Tysklands storkrig mot Sovjetunionen ble ført som en *Vernichtungskrieg*, en utryddelseskrig med mål om total utslettelse eller forvisning av den slaviske folkemassen mot øst, og germanisering av de nye områdene. Drapene på sivile ble begått av såvel spesialkommandoer som enheter fra Waffen-SS og Wehrmacht, samt lokale paramilitære militser. Olav Tuft forteller i Brennpunkt-dokumentaren *I Himmlers tjeneste* om sine egne opplevelser som soldat i Waffen-SS. Blant annet stod han vakt foran porten på en synagoge hvor de brant inne hundrevis av jødiske sivile, og han var flere ganger vitne til brutale drap fra andre nordmenn og øvrige soldater i divisjonen. Dette ble gjort helt åpent – jøder ble lynsjet fra stolper langs veiene, så alle som passerte kunne se. Slikt var ikke unikt for hans enhet eller dens operasjonsområde, men utspilte seg overalt på østfronten.²⁷⁷ Dette er første gang en norsk frontkjemper har fortalt åpent om å ha deltatt i overgrep mot sivile under 2. verdenskrig.

I lys av slike fortellinger er det interessant å kaste et nytt granskende blikk på de fortellinger som danner grunnlaget for vår historieforståelse. Frontsøstrene var tett knyttet til de tyske militære avdelingene, og mange tjenestegjorde og reiste igjennom områder hvor det ble utført massive henrettelsesoperasjoner mot såvel sivile som krigsfanger. Ingen har fortalt om at de selv har vært vitne til slike brutale overgrep, og det finnes kun noen få referanser til at de har blitt fortalt om dette fra deliriske eller døende soldater på lasarettene. Allikevel vet vi at det var titusener av tyske og germanske søstre i tjeneste på østfronten, i områder hvor flere millioner ukrainske, polske og russiske sivile og krigsfanger ble drept eller sultet i hjel.

I første delen av denne oppgaven er det gjort rede for den bestående litteraturen og historien om frontsøstrene. Litteraturen henviser gjerne til dem som 'engler', blant annet hos Bart van Cauter fra Belgia og Egil Ulateig her i Norge, hvis titler tydelig gjenspeiler denne tradisjonen. Carsten Klingemann omtaler denne terminologien som en del av krigens mytos og en ambivalent symbolikk, hvor de er det "kvinnelige motstykket til soldatene ved fronten, og en del av den samme æreskodeks av plikt, kameratskap, og patriotisme", samtidig som de

²⁷⁶ Omer Bartov. *The Eastern Front, 1941-45, German Troops and the Barbarisation of Warfare*, 2nd ed. New York: Palgrave, 2001; Bessel. *Nazism and war*; Christian Hartmann, Johannes Hürter, og Ulrike Jureit. *Verbrechen der Wehrmacht. Bilanz einer Debatte*. München: Verlag C.H. Beck, 2005; Bald, Klotz og Wette. *Mythos Wehrmacht*.

²⁷⁷ Brennpunkt: *I Himmlers tjeneste*.

symboliserer fred og omsorg.²⁷⁸ Allmennhetens oppfatning er, grovt sett, at front søstrene ble uskyldig dømt for sitt heroiske, og humanitære bidrag.²⁷⁹ I Del 3 skal vi gå nærmere inn på tematikken som omhandler deres aktive tjeneste. Er det sannsynlig at de gav samme pleie til russiske krigsfanger på SS-lasarettene som ble de tyske soldatene og deres allierte til del, slik de påstår? Hvordan står deres beretninger om livet ved fronten i forhold til hva moderne historieforskning kan si om forholdene?

4.2 Helfende Hande – Pleiet de fienden?

Astrid kan huske en hel gang full av sarede Rode Arme-soldater. De hadde nesten ikke kler igjen pa kroppen. Noen av dem skrek i vanvittig redsel nar sostrene kom med en sproyte, (...) fordi kommisarene hadde innbilt dem at tyskerne ville drepe alle de tok til fange. Hos Barmherzige Brudern ble alle syke behandlet pa noyaktig samme vis.²⁸⁰

Pa tyske feltlasarett pleiet man alle, bade tyske soldater sa vel som frivillige soldater fra Nederland, Frankrike, Belgia, Danmark og Norge, eller Tysklands allierte; italienere, rumenere og bulgarer. Det var mange som kjempet for Hitler og hans tredje rike. Men ogsa krigsfanger fikk hjelp pa Rode Kors' feltlasarett. De hadde rett pa, og fikk, samme behandling som de tyske sarede, om man skal tro vitneutsagn fra flere av de norske sostrene. Kan det stemme? Dette er en stor del av historien de har valgt a fortelle, og det er heller ikke overraskende at dette har vert noe man har valgt a fokusere pa i forbindelse med landssvikoppgjoret. Det er klart at en status som 'humaniter hjelpesoster' klinger langt bedre i orene pa seierherrene, enn om man utelukkende har lappet sammen tyske soldater for a returnere dem til frontlinjen. I danske kilder nevnes det sagar at dette argumentet var tungtveiende for at de ikke fikk noen dom etter hjemkomsten og, i noen tilfeller, ble behandlet med respekt av soldatene fra hjemmefronten.²⁸¹ Nomeland papeker i sin avhandling at

²⁷⁸ Carsten Klingemann. *Forschungsprojekt: Frontschwester und Friedensengel. Kriegsrankenpflege im Ersten und Zweiten Weltkrieg*. Osnabruck: Universitat Osnabruck, 2002, s.23.

²⁷⁹ Cauter, *Engelen aan het oostfront*; Ulateig, *Fordømte Engler*.

²⁸⁰ Ulateig, *Fordømte Engler*, s.19. Fra intervju med front soster, gjengitt av forfatteren.

²⁸¹ Christensen. *Med soster Carla til fronten*, s.104; Hollander. 'Danske front sostre i tysk krigstjeneste'.

frontsøstrene kan ha vært interessert i å forsterke fokuset på det han kaller "barmhjertighetsmotivet", for å få en lavest mulig straff.²⁸²

Som vi skal se stemmer dette imidlertid ikke overens med det man vet om forholdene på østfronten, og med tyskernes klare mål om en *Vernichtungskrieg* som del av deres store plan om å renske østområdene for fiendtlige soldater, så vel som sivile. For å forstå konteksten frontsøstrene arbeidet i må man ta dette til etterretning – Nazistenes endelige mål var å etablere en ny orden i Europa. Gjennom sin praksis med å 'arbeide mot Føreren'²⁸³ brukte Reichsführer-SS Heinrich Himmler sitt Waffen-SS som et instrument nettopp for å realisere drømmen om et Storgermania, som nevnt gjennom Generalplan Ost. Det samme prinsippet, nemlig å basere sine handlinger på en tolkning av sine overordnedes ønsker, ble basisen for SS-hierarkiets handlinger, og vi ser at topp- og mellomederne ofte tok initiativ til å sette planen ut i live ved å iverksette massehenrettelser eller andre overgrep. Dette skjedde på tvers av avdelinger og krigsskueplasser, og var ikke begrenset til enkelte tidsrom.²⁸⁴ Det kan her nevnes at overgrep og nazi-propaganda på ingen måte var begrenset til Waffen-SS, men også florerte åpent i Wehrmacht. Mange prominente militære ledere, som Erich Hoepner og Erich von Manstein, egget sine tropper til kamp mot 'jøde-bolsjevikene', og gjorde det klart at denne trusselen måtte utryddes én gang for alle.²⁸⁵ Hoepner og Manstein var henholdsvis general og feltmarskalk i Wehrmacht, og har generelt nytt et godt ettermæle som dyktige strateger og som kritiske til Hitler og hans regime.²⁸⁶ At denne typen ordre og uttalelser kom også fra offiserer som var skeptiske til regimet sier mye om hvordan propagandaen hadde gjennomsyret det tyske militærvesenet.

Frontsøstrenes fortellinger og erindring er tvetydige på den måten at de åpent erkjenner å ha vært en del av dette systemet. De fikk ideologisk opplæring i regi av SS, var tilknyttet militære enheter som utvilsomt har utført overgrep mot sivilbefolkningen, og de var tilstede i geografiske områder hvor vi vet at folkemord fant sted. Samtidig har de forfektet den

²⁸² Nomeland, 'Frontsøstrene fra Agder', s.138

²⁸³ Kershaw. *Hitler*.

²⁸⁴ Emberland og Kott. *Himmlers Norge*.

²⁸⁵ Bessel. *Nazism and war*, ss.95-98.

²⁸⁶ Hoepner var bl.a. med i kuppet mot Hitler den 20. juli 1944 som slo feil – han ble henrettet den 8. august samme år. Manstein var åpent kritisk mot føreren. Han hadde bl.a. trent sin dachshund, Knirps, til å gjøre nazihilsen når man sa 'Heil Hitler!', som en spøk.

samme uskylden som også Wehrmacht og SS-soldater forsøkte seg på inntil historieforskningen innhentet dem.

Påstandene om at man utførte humanitært arbeid og at russiske krigsfanger fikk samme behandling som tyskerne og deres allierte er problematiske av flere grunner. Det som passerte som 'humanitært' under den tyske nasjonalsosialismens banner vil neppe kvalifisere etter dagens norm. Den nazistiske raselæren og eksempler som eutanasiprogrammet er eksempler på dét. Man finner også tilfeller hvor tyske befalshavere og soldater behandlet sine fiender på en ærbar og vennlig måte, men det var nok i all hovedsak på de øvrige frontene hvor tyskerne stod overfor det de så på som mer 'siviliserte' motstandere. Amerikanske og britiske piloter, sjømenn og soldater hadde tyskerne en annen respekt for, og i Nord-Afrika gikk man så langt at man utvekslet fanger og ved flere anledninger hadde våpenstillstand rundt te-tid.²⁸⁷ Krigen på østfronten var av en helt annen karakter og hadde i liten grad rom for humanitært arbeid, slik vi forstår ordet i dag.

4.2.1 Dehumanisering av fienden

For å utkjempe en utryddelseskrig fant tyske styringsmakter det nyttig å dehumanisere fienden. Omer Bartov omtaler hvordan de slaviske folkeslagene, hvor også jødene inkluderes, blir beskrevet som sataniske, primitive horder – ofte satt opp mot det moderne, rasjonelle, overlegne og siviliserte ariske mennesket, legemliggjort i den tyske soldat. Han refererer til en passasje hentet fra 'Mitteilungen für die Truppe': "We would be insulting the animals if we were to describe these men, who are mostly Jewish, as beasts. (...) The shape of these commissars reveals to us the rebellion of the *Untermenschen* against noble blood."²⁸⁸ Et slikt menneskesyn, fritt uttalt og som del av regulære ordre, går vanskelig overens med tanken om at man fra tysk side skulle ønske å behandle alle likt.

Dehumaniseringen var naturlig nok en viktig del av raselæren og den ideologiske skoleringen som de frivillige frontkjemperne og –søstrene gjennomførte.²⁸⁹ Vi ser klare eksempler på at dette har satt sine spor – blant annet i utsagn og brev fra frontkjempere som

²⁸⁷ Hans von Luck. *Rommels pansersjef*. Oslo: Vega forlag, 2007.

²⁸⁸ Bartov. *The Eastern Front*.

²⁸⁹ Lower. *Hitler's Furies*, s.45.

gjengitt på NRKs Brennpunkt: "Vi kom gjennom flere byer hvor jødestanken var uutholdelig", "Jeg gjorde meg tanker om dette virkelig var mennesker."²⁹⁰ Men også flere av frontsøstrene hadde lignende holdninger. *Schwester* Gerd Enodd skriver til Margit Enodd (sannsynligvis i perioden januar – mars 1943) følgende passasje, i harnisk over russernes grusomhet:

Es ist kein Wunder, dass man solch einen Hass bekommt, dass man die grösste Lust bekommt mit der Waffe in der Hand drein zu schlagen. Eins ist sicher, hatte ich Gelegenheit gehabt, diese Untiere in nächster Nähe zu haben, wäre es mir die grösste Freude gewesen, den einen nach dem anderen runter zu knallen.²⁹¹

Slike uttalelser understreker snarere en ideologisk kampvilje mot en rasemessig underlegen arvefiende, i tråd med SS' tankebaner, enn den nestekjærligheten som beskrives i *Den barmhjertige samaritan* av Max Huber. Ikke alle utsagn er like åpenlyst fiendtlige, men det vises gjerne til hvor primitive, dumme og stakkarslige russerne var:

Søstrene måtte gjemme såpestykkene for dem; de trodde antagelig at det var medisin. Sivile russere eller ukrainere behandlet de sjelden. Mange var flyktet unna krigssonen, men av og til kom det stavrende en skitten, ussel stakkar som de hjalp. Mange av russerne nektet å forlate lasarettengen. De hadde trolig aldri i livet hatt det så overdådig noen gang i sitt liv som på SS-lasarettet.²⁹²

Dette fortelles av Aase G. Fasting, en av de prominente norske frontsøstrene, som flere ganger har latt seg intervjuet, både i forbindelse med bøker og film. Isolert sett kan en slik uttalelse passere ubemerket, kanskje som en forsnakkelse, misforståelse eller feilerindring, men tanken på at russerne skulle se på livet som såret ved et SS-lasarett som et himmelsk slaraffenliv er usannsynlig, og fortjener en ekstra oppmerksomhet. I den eventualitet at russere overhodet fikk noen form for medisinsk assistanse av tyskerne var nok et SS-lasarett det absolutt siste stedet de ville ønske å oppholde seg. Russerne var, i tyske øyne, *keine Kameraden*. Gerd og Aase var ikke de eneste blant frontsøstrene som så på russerne på denne måten. I oktober 1942 forteller Marie Ingebrigtsen dette i en reportasje i bladet 'Fritt Folk':

– Hvordan ser russerne i alminnelighet ut?

²⁹⁰ *Brennpunkt: I Himmlers tjeneste*.

²⁹¹ BArch, NS 19/351/105, KOPI. Det var nokså vanlig at de frivillige skrev på tysk, også hjem til familien, på grunn av den tyske sensuren.

²⁹² Ulateig, *Fordømte Engler*, s.93

– De ser elendige ut, med store hoder og innsunkne øyne. De aller fleste er så magre at det er fryktelig å se. Klesdrakten vil jeg ikke snakke om. Folk vil ikke tro at slikt kan forekomme i vår tid.

– Har De sett utstillingen «Sovjet paradiset»? – Hva synes De om den?

– Ja, jeg synes jo den er fryktelig, og man kan nesten ikke tro at forholdene er slik. Forholdene er i virkeligheten langt verre. Alle de som ønsker russere inn i landet, skulle se hvordan russerne behandler syke og sårede fiender. Nei, det er ikke til å beskrive, men jeg tror de ville forandre mening nokså snart hvis de så bare en liten brøkdel av russernes grusomheter.

En sykepleierske skal ikke kjenne forskjell på venn og fiende, og i de tyske lasarettene blir alle behandlet like godt og like omhyggelig.²⁹³

Dette er helt i tråd med tyske oppfatninger i tiden, og kan være resultatet av timene med ideologisk og politisk opplæring i korrekt Weltanschauung som søstrene fikk i løpet av SS-skoleringen. Lower skriver om en DRK-søster som gikk av toget på en stasjon i østområdene. Stasjonen lå ved siden av en stor interneringsleir for sovjetiske krigsfanger. Hun beskriver hvordan fangene stirret på henne "...like animals hanging on the barbed-wire fence'." Ifølge Lower er slike beskrivelser typiske: "Descriptions of the landscape as barren and the inhabitants as animal-like or even invisible were typical of German colonialist rhetoric in letters of the time and would persist in memoirs penned decades later."²⁹⁴

4.2.2 De kriminelle ordrene

Sovjet anerkjente aldri Haag-konvensjonen av 1907, og ratifiserte heller ikke Genève-konvensjonen av 1929 som omhandlet behandlingen av krigsfanger. Dette spilte kortene rett i fanget på tyskerne ettersom det legitimerte den brutale behandlingen de utsatte sine russiske krigsfanger for – en behandling som førte til millioner av døde sovjetere. Den 17. mars 1941 kom Hitler med det som senere skulle bli 'Kommissær-ordren' av 6. juni 1941, hvor han understreker at Stalins intelligentsia "må utryddes". Richard Bessel gjengir deler av talen: "...we have to dissociate ourselves from the standpoint of soldierly comradeship. The Communist is from beginning to end no comrade. It is a war of extermination. If we do not

²⁹³ *Fritt Folk*. 'Søster Marie Ingebrigtsen forteller fra fronten'.

²⁹⁴ Lower. *Hitler's Furies*, s.77.

conceive it as such, then we may defeat the enemy but in 30 years' time we again will be facing the Communist enemy. We are not fighting a war in order to conserve the enemy."²⁹⁵

Dette er basisen for holdningen hos tyske soldater – russerne var *keine Kameraden*, og fortjente ikke å behandles slik man ellers ville behandlet sine medmennesker eller tilfangetagne fiender. Dette er ikke til å misforstå som en gratisbillett til forpleining hos det tyske Røde Kors, om man var russer.

Den største effekten på tyske soldaters handlingsmønster var nok likevel det som i krigslitteraturen refereres til som *the criminal orders*, retningslinjer utstedt av tyskernes kommandosentraler *Oberkommando der Wehrmacht* (OKW) og *Oberkommando des Heeres* (OKH) før Operasjon Barbarossa ble iverksatt. De kan oppsummeres i fire punkt:

1. Regulativ angående die Einsatzgruppen i SS og SD, drapsskvadroner som opererte relativt fritt bak frontlinjene, ofte med hjelp fra regulære tropper fra Wehrmacht og Waffen-SS.
2. *Die Einschränkung der Kriegsgerichtsbarkeit* – i praksis en utvidet rettighet hos tyske soldater til å henrette alle geriljasoldater og partisaner, samt sivile som man mistenkte å ha bistått dem. Åpnet også for kollektiv avstraffelse av sivilbefolkningen.
3. *Kommissærordren* – ordre om summarisk henrettelse av alle politiske kommissærer tilhørende Den røde armé. Enkelte tyske kommandanter forholdt seg til dette ved å simpelthen si at 'alle kommissærer er jøder, og alle jøder er kommissærer'.
4. *Retningslinjene for troppenes handlinger i Russland* – et skriv som beordret nådeløs behandling av alle bolsjevik-agitatorer, geriljaer, sabotører og jøder. All motstand, passiv eller aktiv, skulle elimineres fullstendig.²⁹⁶

Dette skrivet ble sendt til samtlige tyske avdelinger utstasjonert langs grensen mot Sovjetunionen kvelden til 22. juni 1941. Ordrene kom fra toppen av hierarkiet, fra OKW og OKH, og var gjeldende for samtlige militære enheter – ikke bare *Einsatzgruppen* eller *Sonderkommandoene*. Med lasarettene tett knyttet til de militære enhetene er det lite

²⁹⁵ Bessel. *Nazism and war*, s.94.

²⁹⁶ Bartov. *The Eastern Front*, ss.106-107.

sannsynlig at tyske sykepleiere, og frivillige frontsøstre (som tjenestegjorde fra 1942 og utover), ikke skulle ha fått førstehånds erfaring med tysk militær praksis. 'Søster Lene' forteller hos Sigurd Senje at de ble innpodet på DRK-kurs i Thüringen at man i DRK "aldri gjorde forskjell på venn og fiende".²⁹⁷ Dette er i så fall stikk i strid med stående ordre som ble utstedt til avdelingene.

Tyskerne gikk ikke av veien for å la tilfangetagne soldater sulte og fryse i hjel på den russiske steppen. Faktisk var det en yndet taktikk nettopp å gjerde dem inne med piggråd i grupper på noen hundre mann, fordi man da raskt kunne avansere videre, samt sparte ammunisjon og personell. Russerne ble da sittende uten beskyttelse mot vær og vind, samt uten forpleining eller mat – til de døde.²⁹⁸ Frontsøstrene beskriver gjerne de russiske soldatene som dyriske og primitive, og de var generelt svært engstelige for hvilken skjebne som ville bli dem til del om de falt i fiendens hender. Historier om voldtekter og brutale mord på sykepleiere er vanlige, både i tyske, norske, danske og nederlandske kilder.²⁹⁹ At det forekom mange russiske overgrep mot den tyske sivilbefolkningen er hevet over enhver tvil, men forestillingen om Den røde armé som en morderisk voldtektsbølge som slår inn over en uskyldig, tysk sivilbefolkning har også en klar gjenklang i i tysk propaganda. Beskrivelsen av russerne som ville dyr faller inn i samme mønster, og bygger opp under dehumaniseringen av *die Untermenschen*. Faktisk var det slik at to tredjedeler av de tyske krigsfangene returnerte i live, i motsetning til bare én tredjedel av russiske krigsfanger. Omer Bartov oppgir at omkring 5 700 000 russiske soldater ble tilfangetatt av tyskerne i løpet av krigen, hvorav omtrent 3 300 000 døde i fangenskap.³⁰⁰ Disse tallene er identiske hos Richard Bessel i hans bok *Nazism and war*, og det svært høye antallet døde krigsfanger forklares med tyskernes manglende plan for kost, losji og neglisjert behandling av syke og/eller sårede.³⁰¹ Mangel på pleie blir likevel en for enkel forklaring – svært store deler av dødstillene kan tilskrives ren drapslyst, hvor tyske

²⁹⁷ Senje. *Dømte Kvinner*, s.58.

²⁹⁸ Bartov. *Germany's War and the Holocaust*, s.8.

²⁹⁹ Christensen. *Med søster Carla til fronten*, s.78; Hollænder. 'Danske frontsøstre i tysk krigstjeneste', s.32; Senje. *Dømte Kvinner*, s.61; 'Karin', *National Archives NL*.

³⁰⁰ Bartov. *The Eastern Front*, s.107.

³⁰¹ Bessel. *Nazism and war*, s.97.

soldater utførte massehenrettelser av fanger så vel som sivile, og særlig jøder, egget frem av rasehat og direkte ordre om å fjerne 'partisan-reir' (ofte jødiske landsbyer).³⁰²

Behandlingen som ble krigsfanger til del på østfronten var ikke statisk, men utviklet og endret seg etter hvert som krigen kjørte seg fast og utviklet seg til en langsiktig operasjon, i stedet for den korte høstkampanjen man opprinnelig så for seg da Operasjon Barbarossa ble initiert 22. juni 1941. I begynnelsen var behandlingen svært grov på grunn av manglende planlegging for ivaretagelse av fanger, ideologiske holdninger hos tyske soldater og en hurtig fremrykning som førte til enorme omringningslag hvor hundretusener av sovjetiske soldater overgav seg samtidig. Man kan regne med at titusener, om ikke hundretusener, ble drept eller utsatt for behandling med døden til følge denne første krigshøsten på østfronten. Den tyske krigsindustrien krevde imidlertid sitt, og slavearbeidere ble svaret på arbeidermangelen. Dette førte til en midlertidig stopp av drapene på fanger, og man begynte i stedet å sende dem vestover, eller anvendte dem til diverse arbeidsoppgaver nærmere fronten. Etter hvert som tyskerne ble drevet på defensiven ble behandlingen igjen grovere – et mønster som utviklet seg helt til krigens siste dager. Voldsbølgen ble parallell med tilbaketrekningen – både tilfangetatte fiendtlige soldater og sivile ble henrettet i hopetall etter hvert som tyske avdelinger ble presset bakover av en stadig sterkere overmakt. "German military strategy, such as it was, consisted of trying to ward off the inevitable collapse while shedding as much blood as possible."³⁰³ Et stort antall av de norske frontsøstrene var i aktiv tjeneste helt til krigens siste dager, og enkelte var med på denne blodige tilbaketrekningen.

Slavearbeid og utsulting av russiske fanger fant ikke sted bare på østfronten, men utspilte seg overalt hvor tyskerne anvendte slaver som arbeidskraft. Også i Norge kjenner vi til eksempler på dette, bl.a. fra krigsfangeleiren på Mellom Bolæren. Mot slutten av krigen, fra desember 1944 til mai 1945 var dette for "... en dødsleir å regne.", og hundrevis av russere ble sendt dit uten tilsyn eller pleie. Felles for dem var at de alle var syke, og ikke kunne utføre arbeidet de var tiltenkt, og de havnet derfor på øygruppen langs Vestfoldskysten hvor de ble overlatt til seg selv for å dø.³⁰⁴ Bruken av fanger som slavearbeidere i krigsindustrien førte til

³⁰² Lower. *Hitler's Furies*, s.38.

³⁰³ Bessel. *Nazism and war*, s.137.

³⁰⁴ Anitra Fossum og Stefan Brunvatne. 'Krigsfangeleiren på Mellom Bolæren'. *Vestfold Fylkeskommune*. 2. september 2013. (funnet September 22, 2014).

en endring i den tyske krigføringen – og paradoksalt nok medførte det også en midlertidig forbedring av forholdene. Denne effekten må imidlertid hverken overdrives eller misforstås – det var aldri planen at de skulle leve lenge, men kun benyttes midlertidig så lenge krigsindustrien hadde bruk for dem.³⁰⁵ De som kunne arbeide ble sendt i lukkede dyrevogner, eller måtte simpelthen marsjere, vestover mot 'Das Reich'. Syke og sårede var det ikke rom for, og de ble ofte summarisk henrettet, på samme måte som jødiske kvinner, barn og gamle som ikke kunne brukes i industrien. En slik praksis kan virke både brutal, meningsløs og ineffektiv, men premissene som lå til grunn var ikke kapitalistisk vinning, men en strukturendring av Europas rasekart gjennom folkemord. Richard Bessel oppsummerer tankesettet bak denne praksisen slik: "The currency of Nazism was not money, but racist violence."³⁰⁶

4.2.3 Hvem mottok pleie?

Frontsøstrenes påstander om at de behandlet alle likt, selv de russiske krigsfangene, får et alvorlig skudd for baugen av Omer Bartovs informasjon om den tyske hærens praksis i forhold til krigsfanger. Han opplyser at den tyske hæren, og da også dens bidragsytere for sanitetstjenester, hvorav DRK var en hovedaktør, regelrett nektet russiske krigsfanger medisinsk tilsyn. Kun russiske leger fikk ha tilsyn med sine tilfangetagne landsmenn, og da med minimalt utstyr (i praksis kun russisk krigsmateriell). Den 6. august 1941 blir det i den 18. *Pz.Div.* presisert at "... Under ingen omstendigheter skal russiske krigsfanger bli behandlet, underholdt eller transportert sammen med tyske sårede."³⁰⁷ Dette er diametralt motsatt av hva man hører fra frontsøstrene selv, som påstår at "Direktivet fra SS-ledelsen var krystallklar: en SS-søster skulle, akkurat som en Røde Kors-søster, behandle alle likt. De skulle være et eksempel for alle."³⁰⁸ Dette er igjen Åse Fasting, som er en av de sentrale frontsøstrene i historiefortellingen, og som ifølge Ulateig bl.a. tjenestegjorde på et SS-lasarett i Kiev, Ukraina. Hanna Kvanmo skriver det samme i *Dommen*, at DRK brukte mottoet *inter arma caritas*, 'barmhjertighet under krig'. "For oss var det likegyldig hvilken nasjon en såret

³⁰⁵ Bartov. *The Eastern Front*, s.108.

³⁰⁶ Bessel. *Nazism and war*, s.126.

³⁰⁷ Bartov. *The Eastern Front*, s.113. Fritt oversatt fra engelsk.

³⁰⁸ Ulateig, *Fordømte Engler*, s.93.

eller syk tilhørte. Vi skulle gi hjelp uansett." Hun oppgir også å ha sett både franske og jugoslaviske krigsfanger få pleie, men det er ingen referanser til russiske krigsfanger. Det kan være verdt å merke seg at jugoslavene ikke fikk behandling av DRK-søstrene, men av ukrainske kvinner.³⁰⁹

Fronstrenes egen fremstilling av dette gir også grunnlag for tvil – ikke alle bygger opp om tanken om at de gav samme pleie til alle. Danske Ebba Mikkelsen, hvis unge liv og tjeneste i DRK omtales i Peter Tudvads bok *Sygeplejerske i Det Tredje Rige*, oppgir en interessant observasjon i dette henseendet. I opplæringen ble de innpodet med Røde Kors' tankegang om at alle skal behandles likt, og alle sårede har rett på samme pleie. Hun tjenestegjorde flere steder i løpet av krigen, bl.a. på det Tudvad antar kan være Albert Speers bunker i april dagene 1945, like ved Rikskanselliet og 'nabo-bunkeren' til Hitlers egen bunker. Hun tjenestegjorde også ved et stort SS-lasarett i Breslau, byen som av Hitler ble erklært for en *Festung* da Den røde armé avanserte mot byen, ensbetydende med at dens soldater og innbyggere skulle kjempe til siste mann. På lasarettet kom stadige bølger med sårede inn, men aldri fiendtlige soldater. Aldri opplevde hun at russiske krigsfanger ble operert på lasarettene hun tjenestegjorde ved. Når man vet at det var omtrent 5 700 000 russiske krigsfanger i tysk varetekt i løpet av krigen virker det symptomatisk at hun aldri skulle se én eneste få behandling for skader.³¹⁰ Ifølge to svenske frivillige tok da Waffen-SS også sjelden fanger, med mindre det var snakk om større mengder – grupper under kompanis størrelse ble ofte skutt umiddelbart, det samme gjaldt kvinnelige soldater. Man brukte også massehenrettelser for å få 'orden i rekkene', bl.a. forteller en soldat fra *16. SS. Pz.Gren.Div.* om at hans avdeling skjøt 800 krigsfanger i en interneringsleir fordi "...they did not want to correctly obey orders. (...) Now they are quiet."³¹¹

En annen danske, Schwester Carla, forteller om at det var store mengder asiatiske soldater innom lasarettet hennes; "...aserbadjanere, turkmenere, utzbekere, tatarer, tungusere og kirgisere", samt både russere og ukrainere, som var innlagt og fikk behandling både for sykdom og kampskader. Den store forskjellen her er imidlertid at disse soldatene var det

³⁰⁹ Kvanmo. *Dommen*, ss.90-97.

³¹⁰ Tudvad. *Sygeplejerske i Det Tredje Rige*.

³¹¹ Terry Goldsworthy. *Valhalla's Warriors: A history of the Waffen-SS on the eastern front 1941-1945*. Indianapolis: Dog Ear Publishing, 2007, ss.61-62.

tyskerne refererte til som *hilfswillige* (*hiwis*), tidligere sovjetiske soldater som gikk over til tyskerne. De store tapstallene og følgende mangel på mannskap tvang tyskerne til å anvende et stadig økende antall hiwier som ble anvendt som hjelpetropper og innen logistikk. Det var en flytende grense mellom krigsfanger og hiwier, ettersom noen meldte seg frivillig på grunn av hatet de næret overfor Stalin, mens andre ble tvangsrekruttert og brukt som slavearbeidere ved fronten, f.eks. til å rydde miner, begrave lik eller vedlikeholde veier.³¹² Enkelte divisjoner etablerte faste grupperinger av slike hjelpetropper som fulgte dem – andre igjen ble sendt til vestfronten slik at de ikke skulle desertere.³¹³ De få henvisningene til behandling av 'russiske krigsfanger' ved østfronten kan nok gjerne tilskrives behandlingen av disse hjelpetroppene, som nok nøy en 'høyere stjerne' hos tyskerne, uten at det sier stort. Hvorvidt søstrene var bevisste deres status som hiwier eller fanger har nok variert sterkt, og fraterniseringen dem imellom må i alle tilfeller ha vært heller begrenset.

Carla gjør den interessante sontringen å først referere til russerne og 'asiatene' hun behandlet som "...den Sibirske division og Wlassows kosakker"³¹⁴, som hun korrekt identifiserer som hilfswillige og forteller at de kjempet på tyskernes side. Carla oppgir selv å ha vært tilsluttet *2. SS Panzerkorps*, dette var avdelingen hun tjenestegjorde i på fast basis. Et *korps* er ofte sammensatt av flere mindre avdelinger, f.eks. divisjoner og regiment, og det vil variere fra tid til annen hvilke avdelinger korpset består av. Dette er viktig om man vil spore aktivitetene til en spesifikk divisjon i et område på et gitt tidspunkt. *2. SS Panzerkorps* bestod bl.a. av de beryktede divisjonene *1., 2., 3. og 9. SS Pz.Div.*, også kjent som *Leibstandarte, Das Reich, Totenkopf og Hohenstaufen*.³¹⁵ Mot slutten av 1943 brytes panserkorpset opp i kjølvannet av panserslaget ved Kursk, og *1., 2. og 3. SS Pz.Div.* byttes ut med den *9. og 10. SS Pz.Div.* Carla følger sin nye avdeling vestover til tjeneste i Italia, og senere i Frankrike. Den eneste divisjonen fra *2. SS panzerkorps* som ble overført til Italia på dette tidspunktet var den

³¹² Bartov. *The Eastern Front*, s.113.

³¹³ Antony Beevor. *D-dagen : slaget om Normandie*. Oslo: Cappelen Damm, 2009. Praksisen med å sende *Hiwis* vestover slo av og til feil ut, da mange av dem vervet seg nettopp for å kjempe mot Stalin, og ikke mot vestmaktene. Det skjedde gjentatte ganger at de skjøt sin tyske offiser og overgav seg til britiske eller amerikanske styrker.

³¹⁴ Vlassov var en Sovjetisk general fra den Røde Armé som ble omringet ved Leningrad og gikk over til tyskerne. Han etablerte en anti-stalinistisk avdeling som kjempet sammen med tyske styrker. Vlassov ble overgitt til sovjetiske styrker av amerikanerne i 1945 og ble henrettet i 1946.

³¹⁵ Tim Ripley. *Hitler's Praetorians: The History of the Waffen-SS 1925-1945*. MBI Publishing Company LLC, 2004.

beryktede *1. SS Panzerdivision Leibstandarte Adolf Hitler (LSSHA)*, det var altså denne avdelingen hun var knyttet til. Det er interessant å vite, ettersom hun bedyrer at hennes avdeling aldri var skyldig i overgrep mot sivilbefolkningen – noe vi vet er direkte feil, som vi skal gå videre inn på i neste kapittel. På vestfronten får vi hennes første referanse til krigsfanger som nyter samme behandling som de tyske soldatene – de nedskutte britiske pilotene. Det gjøres et poeng ut av at de ikke gjemmes bort, selv om de er fiender. Man kan undre seg hvorfor fienden dukker opp på lasarettet først nå, etter lange kamper på østfronten.³¹⁶

I Nederland er frontsøstrene et langt mindre etablert tema enn hva som er tilfellet i Norge, men det nederlandske nasjonalarkivet har samlet inn historier, samt utført intervjuer opp igjennom, og flere av dem er oversatt til engelsk av Regina Grüter ved NIOD (Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocide Studies) i forbindelse med denne avhandlingen. Ingen av disse intervjuene nevner at søstrene hadde noen befatning med russiske krigsfanger.³¹⁷

Formelt set er der ingen tvivl om, at Ebba har vært nazist, og reelt er der heller ingen tvivl om, at det har vært forudsætningen for, at hun meldte sig til Tysk Røde Kors, som immervæk hørte under SS. Men det betyr ikke, at hun ikke hadde et næstekærligt ønske om at pleje mennesker i nød, ligegyldigt om de var af den ene eller den anden nationalitet, ligesom de heller ikke betyder, at hendes arbejde var uden humanitær værdi, skønt det viste sig, at patienterne næsten uden undtagelse bar tyske uniformer.³¹⁸

Avsnittet over bærer med seg et kildemessig problem. Det baserer seg i stor grad på presentasjon av fakta, som at DRK var nazifisert og en del av SS-organisasjonen, men spekulerer så i motiv bak faktiske handlinger. Spekulasjoner om individer vi ikke kjenner, eller som får lov til å 'definere seg selv' i et system vi kjenner svært godt. Arkivene kan fortelle oss hva SS stod for, men vi vet lite om individenes tanker, annet enn det de selv kan frembringe av dokumentasjon og informasjon i form av gamle brev og erindringer. Men hva så med de brevene og fotografiene som er brent eller minnene man forneker eller bevisst unnlater å fortelle? Heri ligger mye av problemet ved at historien om frontsøstrene så tungt

³¹⁶ Christensen. *Med søster Carla til fronten*, ss.85-94.

³¹⁷ 'Emma', *National Archives Netherlands*, intervjuet av Renate van den Bronk. u.d. Oversatt av Regina Grüter. (funnet 15. september 2014); 'Anonymous', *National Archives Netherlands*, oversatt av Regina Grüter. u.d. (funnet 15. september 2014); 'Francina', *National Archives Netherlands*, oversatt av Regina Grüter.. u.d. (funnet 15. september 2014); 'Karin', *National Archives NL*.

³¹⁸ Tudvad. *Sygeplejerske i Det Tredje Rige*, s.468.

baserer seg på deres egen fortellerkunst. Ebba, i Tudvads bok, benektet lenge at hun overhodet hadde vært medlem av det danske nazi-partiet – helt til han viste henne dokumentasjon på hennes eget medlemskap.³¹⁹ Vi vet at SS åpent søkte å indoktrinere sine frivillige med det mål for øyet å utrydde de 'laverestående raser' og etablere en ny verdensordning – hvordan kan dette sees i sammenheng med å utføre humanitært arbeid på fronten? Det å være en Germanischer Schwester i det SS-infiltrerte DRK betød vel heller nettopp at man skilte mellom mennesker, og *ikke* behandlet Untermenschen, enten dette var av egen politisk overbevisning eller bare fordi man var del av et system som satte rasistisk raseforskning ut i praksis.

Human og god behandling av syke eller sårede russiske fanger forekom helt sikkert, også på tyske lasarett, eller i det minste utført av sykepleiere som satte prinsipp over ordre. Men at dette var en vanlig foreteelse er en forestilling man bør forholde seg sterkt kritisk til. Tysk krigføring var selve kroppsliggjøringen av en rasistisk politikk basert på folkemord og massedeportasjon – den tillot liten plass for barmhjertighet.

4.2.4 Helfende Hände: en oppsummering

Alle disse argumentene er med på å svekke frontstøstrenes utsagn og troverdighet, ikke bare i denne forbindelse, men generelt. Det er innlysende at de er inhabile som formidlere av sin egen historie. Som eksemplet de danske frontstøstrene viser har de mye å vinne på å holde skjult hva de var vitne til og var med på, ikke bare for offentligheten, men også for seg selv og sin egen samvittighets skyld. Utvilsomt forteller flere av dem sannheten i intervjuene, men det er også sannsynlig at en del av dem bevisst holder tilbake informasjon for å unngå ubehagelige detaljer. Det er også et nokså lite antall som har uttalt seg i det hele tatt – og hva det store, tause flertallet har vært med på kan man bare spekulere i.

Hele det tyske Røde Kors' rolle som humanitær bistandsyter på østfronten må sees i nytt lys – også i Norge. Terminologien vår kan ikke uten videre anvendes ukritisk på den tids politiske situasjon – hva betød 'humanitær bistand' i Hitlers Nazi-Tyskland? En sykepleier som tok sin utdanning i Erfurt fikk denne formaningen av sin instruktør: "hatred is noble" –

³¹⁹ Tudvad. *Sygeplejerske i Det Tredje Rige*, s.476.

de klassiske dydsmønstre oppofrelse, disiplin og lojalitet skulle nå anvendes til krigføring, for best mulig å fremme de tyske soldatenes evne til å føre en effektiv utryddelseskrig.³²⁰ I ytterste konsekvens betød dette også at enkelte av frontøstrene ble direkte involvert i nazi-regimets forbrytelser.

4.3 Frontøstrene som medskyldige og vitner til folkemord

Of all the professions, it was nursing that brought the largest number of German women directly into the war and the Nazi genocide, as nurses occupied a variety of traditional and new roles in the developing racial state. They counselled ordinary women about 'racial hygiene' and hereditary diseases. In Germany, they participated in selections of the mentally and physically disabled in asylums and escorted these victims to their deaths in gas chambers or administered lethal injections. In the eastern territories, they cared for German soldiers and witnessed the deprivation and murder of Soviet prisoners of war and Jews. They worked in the infirmaries of concentration camps. They consoled German SS policemen and soldiers who recoiled from the experience of shooting victims at close range. They visited ghettos on official health inspections, and they visited ghettos privately as well, out of curiosity or a desire to obtain some object or service. They stood on railway platforms while Jewish deportees locked in railway carriages begged for help. They were primary witnesses of the Holocaust in Europe, and some committed mass murder as the euthanasia programme expanded from Germany into Poland. Who were the Nazi regime's nurses, and under what circumstances did they go east?³²¹

Flere forfattere har skrevet om overgrep og krigsforbrytelser begått av de norske frontkjemperne de siste årene. Dette er bøker med fokus på mennenes historie – selv om det på ingen måte bare var menn på østfronten.³²² Samtidig omtales frontøstrene stadig i nytgivelser med fokus på deres skjebne som landssvikofre, som om de var en del av et helt annet system, i en parallell verden. Bare i 2014 er det skrevet om dem av Eldrid Mageli, Sigmund Aas og Thomas Vestgården, alle med en overvekt av fokuset på forholdet til Røde

³²⁰ Lower. *Hitler's Furies*, ss.44-45.

³²¹ *Ibid.*, s.23.

³²² Geir Brenden, Tommy Natedal og Knut Flovik Thoresen. *Norske offiserer i Waffen-SS*. Oslo: Forlaget Historie & Kultur AS, 2012; Emberland og Kott. *Himmlers Norge*; Veum og Brenden, *De som falt*.

Kors og landssviksakene.³²³ Folkemord og massedrap er et uttrykk for det maskuline, grusomme eller absurde. Kvinnehistorie hører hjemme et annet sted, later det til. I de neste kapitlene skal vi se på hvordan frontøstrene også kan forstås som medskyldige og vitner til folkemord.

4.3.1 Skyldige ved assosiasjon

These nurses were agents of a criminal regime, culpable by association, but not by their individual deeds. Other nurses did commit mass murder themselves, however. Of all the female professions, nursing contained the highest concentration of documented crimes, in the euthanasia programme and the medical experiments in the camps.³²⁴

Som Wendy Lower antyder var også kvinnene delaktige i den kriminelle agendaen som ble omgjort til praksis bak frontlinjen i øst. Og av alle yrkesgruppene var det sykepleierne som i størst grad deltok i medisinske eksperimenter og eutanasi-programmet. Flertallet av sykepleierne var ikke delaktige i dette, men var det Lower kaller *skyldige ved assosiasjon* – fordi de åpent og frivillig støttet et kriminelt regime.

Dette er imidlertid en uvanlig kontekst å se frontøstrene i. Forfatterne av *Skammens historie* som kom ut i 2014 stiller avslutningsvis i sin presentasjon av historien omkring frontøstrene spørsmålet: "Var frontøstrene landssvikere? Teknisk sett hadde de meldt seg frivillig til en organisasjon som var underlagt Nazi-Tysklands kontroll. Det nazifiserte Røde Kors fravek de vanlige Røde Kors-prinsippene om å yte humanitær bistand til alle som trengte det. Arbeidet de utførte var imidlertid humanitært, da de utførte sykepleieroppgaver og ikke deltok i kamphandlinger."³²⁵ Wendy Lower påpeker imidlertid at DRK riktignok fylte rollen som sykepleiere, men også var de som tok livet av 'mindreverdige' gjennom eutanasi-programmet, en praksis som er mer i tråd med de overordnede og langsiktige målsetningene til Reichsführer-SS og hans nærmeste. En DRK-søster uttalte at hun anså dette

³²³ I denne forbindelse må det nevnes at bøkene i begge tilfeller har hatt en god begrunnelse for sitt fokus. Mageli skriver om Norges Røde Kors, mens Aas og Vestgården skriver om staten Norges juridiske skyggesider. Det at emnene passer overens med frontøstrenes etablerte historie er legitimt nok, men det er også med på å fundamentere en forestilling som allerede eksisterer.

³²⁴ Lower. *Hitler's Furies*, s.50.

³²⁵ Aas og Vestgården, *Skammens historie*, s.173.

som humanitært arbeid fordi 'pasientene' døde smertefritt (bruken av gass og dødelige injeksjoner med bl.a. morfin var en vanlig metode).³²⁶

4.3.2 Medisinske eksperiment

Danske Ebba Mikkelsen er en av de få som henviser til at hun visste om sykepleiere som hadde vært delaktig i medisinske eksperiment. På lasarettet møtte hun en *braune Schwester*³²⁷ som hadde pådratt seg store psykiske mén etter sitt "uhyggelige arbejde" i konsentrasjonsleiren Dachau.³²⁸ Ifølge Frank Seberechts var det flamske front søstre stasjonert ved Dachau,³²⁹ og Anders Gogstad nevner at også norske søstre var stasjonert der i en periode: "En hjelpepleier opplyser under rettsaken sin at de var fem norske samtidig en periode i SS' reservelasarett Dachau. De hadde intet med fangeleiren å gjøre, men observerte fangene i arbeid."³³⁰ Dachau var nazistenes første KZ-leir, etablert av Heinrich Himmler i 1933, og fungerte etter hvert både som interneringsleir, ammunisjonsfabrikk og SS-skole. Ifølge Terje Emberland ved Holocaustsenteret skal norske vakter ha tjenestegjort ved Dachau, samt leiren ha blitt brukt i forbindelse med utdanningen av frontkjemperne i Waffen-SS.³³¹ Fangene i leiren ble utsatt for svært brutal behandling som pisking og ulike former for tortur – det er dokumentert at omkring 32 000 av leirens fanger døde, men man antar at det er store mørketall.³³² Som SS-institutt fungerte Dachau, sammen med Praha og Hohenlychen, som fasiliteter hvor SS-legene ble undersøkt for egnethet. Her fikk de spesialopplæring i raselære, nazistisk Weltanschauung og ideologi. Disse SS-legene endte opp med å utføre medisinske eksperiment i KZ-leirene, bistå i avlivningen av *die Unerwünschte* – de uønskede som ble tatt av dage i von Grawitz' eutanasi-program – eller som DRK-sykepleiernes overordnede ved fremskutte SS-lasaretter i tilknytning til fronten. De var front søstrenes nærmeste autoritetsfigurer, utgjorde en naturlig og essensiell del av deres omgangskrets og

³²⁶ Lower. *Hitler's Furies*.

³²⁷ Nazipartiets 'egne' søstre med ekstra ideologisk utdanning

³²⁸ Tudvad. *Sygeplejerske i Det Tredje Rige*, ss.463-465.

³²⁹ Frank Seberechts, privat korrespondanse.

³³⁰ Gogstad, 'Gjemt eller glemt', s.333

³³¹ 'Norske vakter jobbet i Hitlers konsentrasjonsleire'. *Verdens Gang*. 15. november 2010. (funnet Oktober 17, 2014).

³³² *Dachau Concentration Camp Memorial Site*. u.d. (funnet Oktober 17, 2014).

var noen av nazismens viktigste proponenter for ideologiens raselære.³³³ SS-lasarettene var ikke bare institusjoner reservert for behandlingen av syke eller sårede soldater, men ble også brukt i forbindelse med medisinske eksperimenter, gjerne utført av 'vanlige' SS-leger og sykepleiere. Josef Mengele, kanskje den mest berømte av SS-legene, tjenestegjorde faktisk som lege i 5. SS Division Wiking, den samme avdeling som mange av de norske frontsostrer tilhørte.³³⁴

Dachau-komplekset hadde et eget område, spesialbygget med tanke på å utføre medisinske eksperimenter. Disse var ofte av en 'humanitær' karakter, på den måten at de var tiltenkt å bedre forholdene for de tyske soldatene ved fronten. SS-legen Dr. Sigmund Rascher, som rapporterte direkte til Reichsführer-SS, utførte bl.a. hypotermi-eksperimenter med det mål for øyet å unngå dødsfall og skader hos tyske soldater som følge av forfrysninger og nedkjøling, et stort problem for tyskerne på østfronten. Testobjektene ble utsatt for nedkjøling av forskjellig sort, for å se hvordan de reagerte, samt hvordan man kunne varme dem opp igjen. En av assistentene vitnet senere om at enkelte av testsubjektene ble kastet i kokende vann for å se hvilken oppvarmingseffekt dette hadde på en nedkjølt person.³³⁵ Det var mange varianter av eksperimenter, alt fra injisering av malaria for uttesting av vaksiner til pionérvirksomhet innen amputasjon og transplantasjon. I disse eksperimenterne arbeidet SS-legene sammen med assistenter og sykepleiere, på samme måten som de gjorde i eutanasi-programmet. Som Ebba Mikkelsen kan bevitne var det 'fri flyt' når det gjaldt tjenestested, og flere av disse DRK-søstre tjenestegjorde både ved fronten samt ved andre SS-institusjoner. Wendy Lower oppgir minst ett konkret eksempel på at forflytning av sykepleiersker fra sivilt tjenestested i vest til okkupert territorium i øst førte til en erfaringsoverføring hva gjaldt metode innen eutanasi-programmet – uønskede personer i Ukraina og Polen stod for tur.³³⁶ Hvorvidt noen frontsostrer var involvert i medisinske eksperimenter vites ikke, men det finnes antydninger til at dette kan ha funnet sted. Søster Carla Christensen oppgir å ha vært ved et lasarett, det hun kaller et 'laboratorium', et beslaglagt

³³³ Gogstad, 'Gjemt eller glemt', s.316.

³³⁴ Emberland og Kott. *Himmlers Norge*, s.236.

³³⁵ Barbara Distel, et al. *The Dachau Concentration Camp, 1933 to 1945*. Comité International Dachau, 2005; Robert L. Berger, M.D. 'Nazi Science — The Dachau Hypothermia Experiments.' *The New England Journal of Medicine* 322, 1990: 1435-1440.

³³⁶ Lower. *Hitler's Furies*, s.52.

sykehus for barn i Kharkov i Ukraina – de bodde rett ovenfor lasarettet og så bl.a. at det var bygget palisader rundt hele området og det var tungt bevoktet.³³⁷ Det er ikke mange detaljer i teksten – de går med til å beskrive latrineforholdene og hvordan russiske jenter gjorde rent og laget kaffe til sykepleierene. Detaljene om vakthold og palisade er interessant – hvorfor skulle tyskerne ha så tung bevoktning rundt et vanlig lasarett?

4.3.3 Eutanasi i Ukraina

Som Wendy Lower skriver, var det ikke i konsentrasjonsleirene eller i massehenrettelsene i Ukraina og Polen at de tyske massedrapene begynte – men i tyske sykehus i det tredje riket. Sykepleierne fungerte der som dødens budbringere, og tok livet av tusenvis av deformerte barn og handikappede ungdommer ved hjelp av dødelige doser morfin, sovepiller eller ganske enkelt ved å nekte dem mat og vann.³³⁸ Dette var det tyske eutanasi-programmet, som tok sikte på å forbedre den 'ariske' rasen ved å fjerne svake og uønskede deler av befolkningen. Det var Gerd Enodds venn, som i følge henne ved en anledning fløy direkte til Kislovodsk for å hjelpe henne og de andre DRK-søstrene med en ustabil overlege,³³⁹ SS-legen og DRK-lederen Ernst von Grawitz som var ansvarlig for det tyske eutanasi-programmet.

For troppene i øst var eutanasi-programmet ytterst praktisk, på den måten at soldater, sykepleiere og offiserer fikk tilgang på mer eller mindre gratis infrastruktur. "After patients in asylums and hospitals in Ukraine, Belarus, the Baltics and Poland were killed by mobile units or medical personnel, the facilities were usually taken over by regional authorities and converted into (...) barracks for German soldiers, clubs for SS-officers and dormitories for female staff."³⁴⁰ Søster Carlas 'jøde-hospital' i Wien og frontsøstrenes SS-offisersmesser fremstår i et annet, mer inkriminerende lys, når man ser for seg hvordan avhendingen av eiendom skjedde. I grensebyen Meseritz-Obrawalde på den tysk-polske grensen ble det i 1942 etablert et likvideringssenter som tok imot pasienter fra det tredje riket. De ankom gjerne i ly av nattens mulm og mørke, og ble internert i det som etter hvert lignet mer på en

³³⁷ Christensen. *Med søster Carla til fronten*, s.65.

³³⁸ Lower. *Hitler's Furies*, ss.95-120.

³³⁹ Senje. *Dømte Kvinner*, s.115.

³⁴⁰ Lower. *Hitler's Furies*, s.123.

konsentrasjonsleir enn et sykehus. Leger og sykepleiere tok livet av pasienter som "...forårsaket merarbeid for de ansatte, var døvstumme, syke, udisiplinerte eller de som var irriterende. (...) Estimater for antall drept ved dette sykehuset varierer fra 6000 til 18 000 (i perioden 1942 til 1944)."³⁴¹

Mange av de norske frontøstrene tjenestegjorde sammen med SS-legene og DRK-søstrene som var ansvarlige for dette arbeidet i det tredje riket – men hittil har det ikke vært noen bevis for at frontøstrene var direkte involvert i eutanasi-programmet. Nylig har det imidlertid dukket opp en muntlig kilde som forteller om nettopp en slik hendelse som involverer en norsk frontøster i DRKs tjeneste i Ukraina.³⁴² Kvinnen forteller selv denne historien under et intervju med de to filmregissørene Karoline Grindaker og Hilde Kjøs. Regissørene har senere videreført denne historien ved flere anledninger, bl.a. til undertegnede, men også til Sigurd Sørli (på dette tidspunktet arbeidet han ved HL-senteret), og Terje Emberland, seniorforsker ved HL-senteret. Film og stensil fra intervjuet er i regissørens eie, men anmodning om å anvende det i denne oppgaven ble avvist etter gjentatte forespørsler. Detaljer fra intervjuet er derfor ukjent og gjengivelsen nedenfor er utelukkende basert på hva regissørene har fortalt muntlig.³⁴³

Kvinnen forteller at hennes avdeling, hun tilhørte Waffen-SS, var i ferd med å trekke seg tilbake på grunn av en sovjetisk offensiv. Sannsynligvis er dette da i 1943 eller 1944. De befant seg i et område hvor det også var et større antall (eksakt mengde vites ikke, men det skal ha vært et betydelig antall) handikappede barn. Mest sannsynlig var hennes SS-lasarett en oppsamlingsanstalt for *die Unerwünschte*, eller kanskje hadde Waffen-SS rekvirert en lokal institusjon som feltlasarett. Kvinnen forteller videre at hun fikk beskjed fra sine overordnede at disse barna måtte gasses på grunn av at de russiske styrkene rykket frem – målet var, oppgir hun, å beskytte barna. Med SS-ideologien som bakteppe er det usannsynlig at det egentlige målet var å beskytte barna, men det er ikke overraskende at man skaper seg alternative forklaringsmodeller i ettertid. Historien viser at de norske frontøstrene ikke bare var en del av det morderiske regimet via sin tilknytning til DRK, men også at i det minste enkelte var

³⁴¹ Lower. *Hitler's Furies*, s.124. Oversatt fra engelsk.

³⁴² Kvinnens navn anonymiseres av hensyn til familie.

³⁴³ Møte med Terje Emberland & Sigurd Sørli. På HL-senteret, Bygdøy. 23. april 2014. Sørli og Emberland har bekreftet at de hørte historien uavhengig av hverandre.

direkte involvert i forbrytelsene. I norsk sammenheng er dette en blank side i historiebøkene, og et kapittel som er viktig å belyse i årene som kommer. Det må tilføyes at det er en alvorlig mangel i en produksjon av en dokumentarfilm at man velger å fokusere på kvinnenes offerrolle i en sår alderdom når man samtidig sitter på førstehåndsinformasjon av dette kaliber.

4.3.4 Vitner til Holocaust i okkupert område

Som aktive deltakere i DRKs tjeneste innen Waffen-SS og Wehrmacht på østfronten må frontøstrene ha hatt noe tilsvarende orkesterplasser for de grusomheter som utspilte seg på krigens blodigste front. Vi har ikke hørt mye om dette i deres memoarer, og det er heller ikke så vanskelig å forstå. Miljøet de ble en del av dannet en felles front mot fienden, som den norske stat nok utgjorde for mange av dem i etterkrigstiden, og det var nok nødvendig for å overleve og komme seg videre. Men det er betegnende at dette ble gjort såpass homogent i frontkjempermiljøet, og det gjelder ikke bare dem, men også deres familier, samt frontøstrene, som må ha visst om mye av hva som foregikk på østfronten.

Det er da også flere av frontøstrene, både blant de norske og danske, som innrømmer å ha sett og hørt om deler av jødernes skjebne i løpet av sin tjeneste i DRK. Hanna Kvanmo, som var stasjonert i Berlin i 1945, forteller at hun bl.a. så jødiske slavearbeidere som arbeidet med opprydning i gatene etter de kraftige bombetoktene som la byen i grus. Det var et stort sjokk for henne. Hun tjenestegjorde da heller aldri på østfronten og var ikke tilsluttet noen kampavdeling på samme måte som mange av de som tjenestegjorde fra 1942 og utover, noe som gir henne et helt annet erfaringsgrunnlag. Det taler til hennes fordel at hun likevel oppgir å ha sett dette, mens mange andre frontøstre velger å fokusere på andre detaljer.³⁴⁴ Søster Carla forteller om det tidligere "jøde-hospitalet" i Wien som var blitt omgjort til et SS-lasarett hvor hun jobbet sammen med både norske, finske og nederlandske DRK-søstre. Hun visste altså godt at det hadde vært et tidligere jødisk sykehus – men spekulerer ikke i skjebnen som ble dem til del.³⁴⁵ En annen danske, Ebba Mikkelsen, innrømmer å ha hørt fra en dansk SS-frivillig at han var med på massakrer av jødiske sivile, og i Berlin pleiet hun en tysk soldat

³⁴⁴ Kvanmo. *Dommen*.

³⁴⁵ Christensen. *Med søster Carla til fronten*, s.56.

som tjenestegjorde i en Einsatzgruppe som likviderte jøder bak fronten. Ebba var ikke stasjonert lengst mot øst, og har nok ikke hatt direkte tilgang til de groveste hendelsene som utspilte seg der, men visste om hva krigsmakten hun var en del av gjorde seg skyld i.³⁴⁶

I siste halvdel av 1942 ble omkring 160 000 jødiske sivile massakrert i område rundt Rivne i Volhynia, Ukraina. Frontsøstrene som dro østover reiste igjennom et landskap som var preget av massegraver og tyske enheter av einsatzgruppen, drapskommandoer. "Det urbane landskapet ble også påvirket i dagliglivet. Blant annet var det vanlig å se lik hengende fra balkonger eller stolper i Kharkov, Kiev, Minsk og Zithomir."³⁴⁷ Vi vet at det var norske frontsøstre flere av disse stedene – men ingen har rapportert om slike tilstander, forståelig nok. Schücking, en tysk DRK-søster, fortalte en medsøster om drapene på omkring 10 000 jøder i landsbyer i nærheten. Det viser bare hvor allment kjent dette var – og tanken på at man hverken skulle ha sett eller hørt noe om det, virker usannsynlig. Lower beskriver hverdagen til kvinnene i østområdene med enkelhetens bestialitet. Sjansen for å komme over massegraver, f.eks. når man var ute på piknik, var absolutt tilstede – noe som kunne ødelege appetitten noe voldsomt. Man kunne oppleve at grunnvannet fikk en besk smak fra de jødiske likene som var gravd ned like i nærheten. Likene etter titalls millioner fanger, jøder og andre sivile i de okkuperte områdene ble ikke alltid gjemt bort – mange av massegravene lå like i nærheten av stier og snarveier som knyttet landsbyer sammen. Sivile så vel som militære vandret rett forbi dem, og massegravene var ofte gjenstand for likplyndring eller simpelthen nyssgjerrighet. Disse plassene var også populære områder for rekreasjon; piknikker på engen, jakt i skogen og herlig nedkjøling ved det lokale vannhullet.³⁴⁸

Mange av forfatterne som skriver om dette temaet nevner omgangen mellom sykepleierskene i feltlasarettene og soldatene som en svært sentral del av pleierskenes sosiale liv ved fronten. Disse forholdene var ofte sammensatte og kompliserte, gjerne i større grad enn hva man kan tenke seg som normalsituasjonen menn og kvinner imellom. På lasarettene var det kvinnene som bestemte, og i mange brev og bøker er det gjort rede for morsrollen som falt naturlig for mange av dem. De fikk inn syke og sårede soldater, hundrevis eller tusenvis av kilometer hjemmefra, på fremmed grunn og i fremmed ærend. Det ble disse unge

³⁴⁶ Tudvad. *Sygeplejerske i Det Tredje Rige*, s.465.

³⁴⁷ Lower. *Hitler's Furies*, s.87.

³⁴⁸ *Ibid.*, ss.86-93.

kvinnenes rolle å stille opp med trøst, stell og legende behandling for å få dem på beina igjen. Ofte utviklet det seg intime og fortrolige forhold mellom pleierske og pasient. Det er nærliggende å anta at denne nære kontakten avstedkom mang en samtale om hva soldatene hadde opplevd ved fronten, og som vi har sett eksempler på fikk da også flere front søstre vite om overgrep og grusomheter på denne måten.

Hverken i bøker, intervju eller på film kommer det frem informasjon som sier noe om forholdene slik vi *vet* at de var. Det kan være flere grunner til det, som for eksempel at sykepleierne ikke alltid var fremme ved fronten, og derfor ikke så henrettelser av fanger. Det er imidlertid usannsynlig at de ikke skulle få det med seg, ettersom det også skjedde bak fronten, og de i alle tilfeller reiste igjennom områder hvor henrettelser og grusomheter ble utført systematisk.

4.3.5 Vitner ved fronten

Hva opplevde front søstre i tjenesten fremme ved fronten? Det er vanskelig å avgjøre, ettersom de jo tjenestegjorde på lasarettene, men en god pekepinn vil være å se på hvilke avdelinger de tilhørte, og hvilken militær praksis som kjennetegnet dem. Det er eksempler på at front søstre spesifikt påstår at de *ikke* visste om, eller så noe til, herjingene til tyske soldater: "Vi hadde ikke kendskab til vandalisme eller voldtægt under nogen form. Vore soldater og vi hadde et godt forhold til befolkningen i de lande hvor vi var, ikke minst til russerne."³⁴⁹ Dette er et sitat fra Carla Christensen, som er et godt eksempel ettersom vi vet hvilket panserkorps hun var tilknyttet og fordi hun uttaler seg så kategorisk. Vi skal se nærmere på de forskjellige avdelingene den bestod av, og hva de var med på.

2.SS Panzerkorps bestod blant annet av *LSSAH*-divisjonen, kjent under navnet *Leibstandarte*. Som tidligere nevnt er dette en avdeling som utførte flere overgrep mot sivilbefolkning og krigsfanger i løpet av krigen. Historiker Howard Margolian hevder at denne divisjonen gjorde seg skyld drap på omkring 5000 krigsfanger i perioden 1940-1945,

³⁴⁹ Christensen. *Med søster Carla til fronten*, s.102.

hovedsakelig på østfronten.³⁵⁰ Men 5000 drepte krigsfanger er et konservativt estimat ifølge Alan Wykes, som blant annet trekker frem en enkelthendelse hvor *LSSAH* drepte omkring 200 russiske sivile i nærheten av byen Slucz, som en hevnaksjon for drap på tyske soldater. De ble tvunget inn i hytter dynket med bensin, før vinduer og dører ble barrikadert og en håndgranaet sluppet ned gjennom pipen.³⁵¹ Dette minner om hevnaksjoner vi vet ble gjort i mange tyske avdelinger, også i Divisjon *Wiking* hvor mange nordmenn tjenestegjorde.³⁵² Dette forekom ikke bare i begynnelsen av krigen på østfronten, man finner også eksempler på det samme handlingsmønsteret senere i krigen. Mot slutten av mars 1942 fant soldater fra *LSSAH* seks av sine soldater som var grovt mishandlet og drept – divisjonskommandant *Sepp Dietrich* kunngjorde at som hevn skulle divisjonen ikke ta noen krigsfanger de neste tre dagene. Resultatet ble at anslagsvis 4000 russiske soldater ble henrettet.³⁵³ *Leibstandarte* henrettet også krigsfanger på vestfronten – mest kjent er nok '*Malmedy-massakren* ' hvor 127 allierte soldater ble skutt. Også andre divisjoner fra *2. Panzerkorps* hadde lignende handlingsmønster; som da *2. SS Pz.Div. Das Reich* gjorde seg skyldig i drap på sivile ved *Oradour-sur-Glane* og *Tulle* i juni 1944, eller da *3. SS Pz.Div. Totenkopf* skjøt 97 britiske krigsfanger ved *Le Paradis* den 27. mai 1940 under våroffensiven mot Frankrike. Overgrep på vestfronten var ikke like vanlig som østfronten, hvor det forekom særdeles ofte, og gjerne i mer organiserte former enn hva som var tilfellet i vest.

Mange av de norske frontøstrene, som intervjuet av Sigurd Senje, Egil Ulateig og i forbindelse med filmen *Sju Kammers*, oppgir å ha tjenestegjort ved det som var den *5. SS Pz.Div. Wiking*. Flere av regimentene i denne divisjonen fungerte innledningsvis som en slags introduksjonsavdeling for de frivillige SS-soldatene, og følgelig var det mange av de norske frontkjemperne som tjenestegjorde her, bl.a. i regiment *Nordland*. Søster 'Gerd'³⁵⁴ hos Senje forteller at de var krigslasarett for *Wiking*, og at de ble med dem østover fra Dnepropetrovsk til Kaukasus og Kislovodsk. Detaljene hun oppgir omhandler dagliglivet, og hun nevner sjelden grusomheter annet enn tyske soldatgraver, tilstandene på lasarettet og de russiske

³⁵⁰ Howard Margolian. *Conduct Unbecoming: The Story of the Murder of Canadian Prisoners of War in Normandy*. Toronto: University of Toronto Press, 2000, s.14.

³⁵¹ Alan Wykes. *Hitler's Bodyguards SS Leibstandarte*. Ballantine Books, 1974, s.125.

³⁵² Emberland og Kott. *Himmlers Norge*.

³⁵³ Goldsworthy. *Valhalla's Warriors*, s.77.

³⁵⁴ Anonymisert hos Senje – er i virkeligheten Grete Bråten, som presentert hos Egil Ulateig.

flyangrepene. Det som har festet seg er de hyggelige 'russerne'³⁵⁵, det flotte landskapet og sjokoladen de fikk av sin svært omtentksomme leder, *SS-Gruppenführer* Felix Steiner. Han er en av de virkelig sentrale SS-generalene, som sammen med Paul Hausser ble valgt av Reichsführer-SS til å bygge opp Waffen-SS. Han fikk ingen dom under Nürnbergprosessen, og erklærte selv at han var kritisk til *kommissærordren*.³⁵⁶ Emberland og Kott gjør grundig rede for hvordan divisjon *Wiking* forholder seg til krigsfanger og sivile under Steiners kommando. Divisjonen var underlagt ham frem til etterspillet av nederlaget ved Stalingrad, våren 1943, da SS-Gruppenführer Herbert Otto Gille overtok kommandoen.³⁵⁷

Helt i begynnelsen av Operasjon Barbarossa ble regiment Nordlands kommandant, Hilmar Wäckerle, drept av en sovjetisk snikskytter. Soldatene brant ned den lokale landsbyen, og skjøt innbyggerne.³⁵⁸ *Wiking* har et langt rulleblad, og kan ifølge Emberland og Kott være en av de divisjonene som har begått flest krigsforbrytelser på østfronten – 'engler' var de i alle tilfeller ikke. I begynnelsen av juli 1941 ble en enhet fra *Wiking* angrepet av Den røde armé:

Etter slaget ble omkring tre hundre sovjetiske soldater tatt til fange. Ifølge beretningen til en norsk frivillig var det Felix Steiner selv som selekterte ut to hundre av fangene som ikke så germanske ut til umiddelbar henrettelse (...).³⁵⁹

Utover sommeren blir *Wiking* involvert i tyngre kamper og får mindre anledning til å utføre 'opprenskningsaksjoner', som da de skjøt 'partisaner' som hevn for tap i egne rekker. Men selv utover sommeren og høsten 1941 er det eksempler på regelrette henrettelsesaksjoner (som fortalt av *SS-Rottenführer* Hans Isenmann): "Isenmann innrømmet at han personlig drepte omkring to hundre jøder i Lviv. (...) Under disse grusomhetene deltok ikke bare menn fra '*Germania*', men også fra alle bataljoner i '*Nordland*' og '*Westland*'.³⁶⁰ Isenmann nevnte også massehenrettelser av tusenvis av jøder i Kremensjuk, Dnipropetrovsk og Mariupol."³⁶¹ Her må man merke seg at det ikke er snakk om einsatzgrupper, men regulære SS-soldater som

³⁵⁵ Dette var nok mest sannsynlig ukrainere som kjempet mot Stalin og derfor var mer vennlig innstilt overfor tyskerne og deres allierte. Senje. *Dømte Kvinner*, ss.72-76.

³⁵⁶ En svensk frivillig i *Wiking*, Kurt Ludin, forteller at de systematisk drepte krigsfanger helt til Steiner ga ordre om at praksisen skulle opphøre. Emberland og Kott. *Himmlers Norge*, s.242.

³⁵⁷ Ben Esper. *Tsjerkassy*.

³⁵⁸ Emberland og Kott. *Himmlers Norge*, s.239.

³⁵⁹ *Ibid.*, s.240.

³⁶⁰ *Germania*, *Nordland* og *Westland* var regimenter i *Division Wiking*.

³⁶¹ Emberland og Kott. *Himmlers Norge*, s.242.

tilsynelatende ser det som sin oppgave å renske området for jøder og russere. Massakrer skjedde i nær sagt hver landsby troppene reiste igjennom, samt i byene hvor de etablerte seg. I Dnepropetrovsk var det et stort SS-lasarett hvor mange front søstre fra Norge tjenestegjorde. Ingen av dem nevner at byen var åsted for en massakre, eller at de hadde sett noe til dette på reisen igjennom Polen og Ukraina. De var tilknyttet *Wiking* og noen av dem fulgte denne divisjonen videre mot øst utover høsten 1942. Det er viktig å nevne at det var ingen *norske* DRK-søstre tilknyttet divisjonen på et så tidlig tidspunkt som 1941 – de første kom med fra høsten 1942 – og de kan derfor ikke ha bevitnet akkurat disse overgrepene direkte. Det må imidlertid ha vært tyske DRK-søstre, SS-leger og sanitetspersonell tilstede, og disse ble ett år senere front søstrenes kollegaer. I alle tilfeller fortsatte likvideringen også etter at front søstrene ankom: "Enheter fra *Wiking* var implisert i drap på jøder helt til krigens siste dager." Det er eksempler på at soldater fra denne avdelingen drepte bl.a. ungarske jøder så sent som april 1945, mindre enn én måned før krigens slutt.³⁶²

Det som er spesielt med disse eksemplene fra divisjon *Wiking*, er at man kan være nokså sikker på at norske frontkjempere var med på overgrepene: "Det vi med sikkerhet kan si, er at det på denne tiden fortsatt fantes noen få nordmenn i disse enhetene. Det vi også kan slå fast, er følgende: Antallet hendelser rapportert fra dette området, sammenholdt med det faktum at *Wiking*, med første bataljon av Regiment Norge, var fordelt utover området på samme tid, gjør det overveiende sannsynlig at også nordmenn i disse enhetene visste hva som foregikk – enten fordi de selv deltok eller bevitnet myrderiene, eller fordi ryktene gikk innad i enheten." På samme måte må man kunne konkludere med at det er sannsynlig at front søstrene var kjent med det som foregikk.³⁶³

Front søstrene havner mellom barken og veden i sin egen forklaring. Oppgir de at de var ved frontlinjen, hvor de ikke så noe til massedrapene som skjedde i okkupert territorium, må de nødvendigvis ha fått med seg likvideringen av de hundretusener av sovjetiske krigsfanger eller summariske henrettelser av sivile som var påståtte 'partisaner'. Snur man om på det og sier at man var stasjonert ved lasarettene eller SS-institusjoner langt fra fronten, og derfor ikke fikk med seg grusomhetene i kamponene, da må man nødvendigvis ha tilbragt

³⁶² Emberland og Kott. *Himmlers Norge*, ss.444-456.

³⁶³ *Ibid.*, s.457.

dagene i nær proksimitet til massegraver, likvideringer og massedeportasjon av jøder til dødsleirene. Holocaust var synlig – og de som jobbet i østområdene hadde full tilgang³⁶⁴ (man må imidlertid huske på at ikke alle tjenestegjorde i østområdene).³⁶⁵

4.3.6 SS-offiserene

Felix Steiner, Paul Hausser og Wilhelm Bittrich var sentrale SS-offiserer, som på et eller annet tidspunkt hadde kommando over de avdelingene som er nevnt her. De ble alle involvert i Schutzstaffel tidlig på 30-tallet, og ble raskt sentrale i oppbyggingen av organisasjonens militære kapasitet. Paul Hausser var kanskje den mest sentrale av disse i så måte. I 1936 valgte Heinrich Himmler å utnevne Hausser til sjef for *SS-Junkerschule Bad Tölz*, et militærakademi for offiserer innen Waffen-SS. Også flere nordmenn gikk her, sammen med frivillige fra andre okkuperte land, og helt sentralt var den ideologiske opplæringen rekruttene fikk – de ble innpodet den korrekte *Weltanschauung*.³⁶⁶ Anders Gogstad påpeker at den ideologiske opplæringen av front søstrene ble gjort i tett samarbeid med nettopp toppskolen Bad Tölz, og at den var av samme kaliber som den de mannlige kadettene gjennomgikk. Dette gjaldt nok i størst grad de første kontingentene, da kravet til både faglig og ideologisk opplæring ble senket det siste krigsåret. De 22 første (norske) front søstrene gikk i skole på DRK Landsførerskolen i Bevensen, Lüneburger Heide – en skole som "...var nært knyttet til Junkerskolen i Bad Tölz."³⁶⁷ Paul Hausser er gjerne kjent som en regimekritisk og ærekjær offiser, og under Nürnbergprosessen benektet han at Waffen-SS var involvert i krigsforbrytelser. Han benektet også at han visste noe om konsentrasjonsleirene, selv om han anvendte slavearbeidere fra konsentrasjonsleiren Dachau på sin egen skole, Bad Tölz.³⁶⁸ Det faktum av Reichsführer-SS selv valgte Hausser til sjef for Junkerskolen, og senere som kommandant for *Das Reich* og *2. SS Panzerkorps* sier mye om hvor stor tro han hadde, både på Hausserens talent som strateg, men også hans evne til å føre Himmlers *Vernichtungskrieg*.

³⁶⁴ Lower. *Hitler's Furies*.

³⁶⁵ Ifølge Gogstad var det i oktober 1944 et fåtall av søstrene som tjenestegjorde på rene krigsfasarett på østfronten. I 1942 og 1943 var det imidlertid et langt høyere antall front søstre som ble sendt til frontavsnitt. Gogstad, 'Gjemt eller glemt', s.333

³⁶⁶ Brenden, Natedal og Thoresen. *Norske offiserer i Waffen-SS*.

³⁶⁷ Gogstad, 'Gjemt eller glemt', s.329

³⁶⁸ Goldsworthy. *Valhalla's Warriors*, s.46.

Bittrich fulgte på mange måter i Haussers fotspor – han overtok kommandoen etter at Hausser rykket opp i rang, først over *Das Reich* og senere *2. SS Panzerkorps*. Tidligere hadde han ledet SS-divisjonen *Florian Geyer* som utkjempet anti-partisan-operasjoner bak fronten og utførte en lang rekke krigsforbrytelser i denne forbindelse.³⁶⁹ Felix Steiner ble også utnevnt av Himmler personlig, hans oppgave var å etablere, trene og lede den nyopprettede divisjonen *Wiking*. Alle tre var sentrale i Himmlers planer, og typiske for offiserer man ønsket seg i *Waffen-SS*.

4.3.7 Medskyldige og vitner: en oppsummering

Ebba Mikkelsens 'akilleshæl' er en plage som følger henne selv i dag:

...hendes akilleshæl (...) Det er den (...) som alltid piner hende, når hun hører om holocaust. Som upolitisk rødekorssygeplejerske burde man jo ikke lade sig anfægte af, hvad der foregik bag østfronten og i koncentrationslejrene langt fra lazaretterne, men smerten over jødernes lidelser følger alligevel Ebba som et ekko fra hendes fortrængte fortid...³⁷⁰

Wendy Lower og andre forfattere innen moderne Holocaust-forskning setter slike utsagn i et større perspektiv. Folkemordet var så offentlig, og ble utført i så stor skala, at et langt større antall av de som var aktivt deltagende – både ved fronten og hjemme – må ha fått det med seg. "They (...) had proximity to the crime scenes; there was no great distance between the settings of small towns, where women went about their daily routines, and the horrors of ghettos, camps and mass executions."³⁷¹ De må ha sett jøder bli henrettet, brutalisert, kastet ut av sine hjem eller stuet som kyr inn i tog for aldri å vende tilbake. Det var en del av hverdagen, og en del av den åpne, aktive politikken. I ettertid kan man få inntrykk av at Holocaust bare var et skyggespill, mørke planer lagt i dunkelt belyste rom og kun kjent av noen få. Men hva da med alle talene, direktivene, den ideologiske opplæringen og ordrene utstedt til millioner av tyske soldater om at fienden skulle behandles brutalt og uten nåde? Faktum setter holdninger som eksemplet over i et litt annerledes lys. Enkelte erkjenner kanskje at man visste om jødene – en såret soldat har kanskje fortalt dem om overgrep han var

³⁶⁹ Goldsworthy. *Valhalla's Warriors*, ss.111-112.

³⁷⁰ Tudvad. *Sygeplejerske i Det Tredje Rige*, s.464.

³⁷¹ Lower. *Hitler's Furies*, s.6.

med på – men man har ikke sett det selv. Det skjedde langt fra fronten, bak lukkede dører og vegger i konsentrasjonsleirene. Det er klart at det var de som ikke visste hva nazi-Tyskland egentlig stod for, men timene med ideologisk opplæring og timene på tyske lasarett klarte vel opp i ett og annet – for ikke å snakke om en togreise gjennom det krigsherjede Ukraina.

I *Hitler's Furies* gir Lower flere eksempler på standardiserte svar på tiltale, mye brukt av kvinner som forklarte seg for retten. "I don't know; I know nothing about that. I can't remember; I had to follow orders; I was on leave. I heard from others about certain actions against Jews, but I did not see any Jews. When I arrived at my station, all the Jews were gone."³⁷² US Holocaust Memorial Museum har nylig anslått antallet konsentrasjons- og dødsleirer i det nazi-okkuperte Europa til noe nærmere 40 000. Det endrer vår forståelse av hverdagsbildet som folk flest levde med, og det sier noe om hvor mange som visste om den systematiske forfølgelsen og drapene de 'uønskede' folkegruppene ble utsatt for. Flere menn, flere kvinner og flere barn enn vi tidligere har antatt må ha visst om hva som hendte – og det er heller ikke overraskende, om man tar den politiske propagandaen og målsetningene i Generalplan Ost til etterretning.³⁷³

I det hele tatt fortjener dette en større oppmerksomhet i historien som fortelles – ettersom krigen på østfronten i så stor grad ble preget av de enorme overgrepene mot sivilbefolkningen. Enhver som kjempet på tysk side, så vel som de sivile som befant seg i nærheten, må ha visst om dette i et omfang som er langt større enn hva man får inntrykk av når man leser historiebøkene.

³⁷² Lower. *Hitler's Furies*, s.154.

³⁷³ *Ibid.*, ss.141-142.

5.0 Avslutning

5.1 Kvinnehistorie og Holocaust

Som vist i kapittel 2 av denne studien er emnet, som behandlet av forfattere eller filmskapere, ofte vinklet på en ensidig måte og i stor grad basert på kvinnes egne uttalelser. Som del av moderne kvinnehistorie er det viktig å utfordre den typiske kvinnelige offerrollen og se på muligheten for at også de tar aktive, bevisste eller nådeløse valg. Faller mors- og omsorgsrollen naturlig for kvinner, også i en krigssituasjon, eller kan de fungere som dommer og bøddel, slik historien har fremstilt drapsenhetene i Waffen-SS? Det eksisterer i liten grad noen sosial tradisjon som oppfordrer kvinner til å fortelle om vold de har sett, opplevd eller utført som del av en krigsmakt i fremmed land. Frontkjemperne kunne fortelle om de forferdelige forholdene i skyttergravene rundt Leningrad eller om nervepirrende panserslag på de ukrainske slettene. Kvinnes historier dreide seg gjerne om vanskelighetene de opplevde på hjemmefronten eller i aktiv tjeneste, om det harde og blodige arbeidet på lasarettene, synet av grusomme skader, nattlige bomberaid og flukten fra fremrykkende russiske styrker. "Audiences were quite receptive to recollections that affirmed traditional wartime roles for women as staunch defenders, maids-in-waiting and innocent martyrs."³⁷⁴ Som Lower påpeker kan det virke som om offentligheten foretrekker de tradisjonelle roller i kvinners historie, heller enn den helhetlige.

Slik studien viser var titusener av DRK-søstre og frontsøstre vitner- og medløpere til operasjonene som medførte terror og folkemord i østområdene. Naziregimet mobiliserte en hel generasjon unge kvinner og menn som var kondisjonert til å godta vold som et middel for å nå målet om et tusenårsrike, og mange av frontsøstrene var gjennom NSUF, NS, hirden og sin frivillighet i DRK en del av dette. Denne delen av historien har i Norge blitt nedprioritert til fordel for fokuset på hovednarrativet; 'den apolitiske kvinnen', den humanitære bistanden, kvinnens naturlige offerrolle og landssvikdommene. Folkemord, vold og krig er ikke bare menns anliggende – det angår også kvinner. Lower minner oss på viktigheten av å huske på dette: "When given the 'opportunity', women too will engage in it (genocide), even the

³⁷⁴ Lower. *Hitler's Furies*, ss.97-98.

bloodiest aspects of it. Minimising women's culpability to a few thousand brainwashed and misguided camp guards does not accurately represent the reality of the Holocaust."³⁷⁵

Kvinnehistorie må fortelles med samme parametre som den øvrige historie og ikke slik som Corell viser til at det har blitt gjort tradisjonelt, som en subdisiplin.³⁷⁶ Pedagoger forsvarer gjerne historiefaget ved å peke på dets anledning til å la samfunnsborgerne lære av tidligere generasjoners feil. Da gir det i liten grad mening å utelate halparten av menneskene i samfunnet, som om de ikke tok del i historiens mørke sider. Wendy Lower henviser til historikeren Ann Taylor Allen når hun skriver "As long as (...) women are consigned to another sphere or their political influence is minimised, half the population of a genocidal society is (...) endowed with innocence of the crimes of the modern state, and they are placed outside of history itself."³⁷⁷ Kvinnenes historie skjer ikke et annet sted – grusomheter opplevd eller utøvet av kvinner er ikke vesensforskjellig fra grusomheter opplevd eller utøvet av menn. Skal historien om kvinnene i 2. verdenskrig beholde sin legitimitet må man vurdere deres historie på en ny og mindre sentimental måte.

³⁷⁵ Lower. *Hitler's Furies*, s.166.

³⁷⁶ Corell. *Krigens Ettetid*.

³⁷⁷ Lower. *Hitler's Furies*, s.11.

Kilder og litteratur

Forskningsartikler, tidsskrift og internettartikler

Andersland, Geir Kjell. 'Forstemmende om front søstre'. *Bergens Tidende*. 18. desember 2004.

<http://www.bt.no/bergenpuls/litteratur/Forstemmende-om-frontsostre-2476760.html#.U5CHMvnV9NM> (funnet 10. november 2013).

Berg, Christer. *Vepsen.no*. 29 April 2004.

<http://www.vepsen.no/monitorarkiv/artikler/mote280404.htm> (funnet 7 juni 2014).

Bergen, Leo van. 'Immediately and with all available means: the Dutch Red Cross and the field hospital on behalf of the Netherlands Voluntary Legion in WWII.' *Medicine, Conflict and Survival*, 23. februar 2009: 78-93.

Dachau Concentration Camp Memorial Site. u.d. <http://www.kz-gedenkstaette-dachau.de> (funnet 17. oktober 2014).

Eichholtz, Dietrich. 'Generalplan Ost zur Versklavung.' *Utopie kreativ*, September 2004: 800-808.

Fossum, Anita, og Stefan Brunvatne. 'Krigsfangeleiren på Mellom Bolæren'. *Vestfold Fylkeskommune*. 2. september 2013. <https://www.vfk.no/Tema-og-tjenester/Kulturarv/Vestfoldhistorie-artikkel/Andre-tema-og-steder/Bolarne/Krigsfangeleiren-pa-Mellom-Bolaren/> (funnet 22. september 2014).

Fritt Folk. 'Norske jenter drar til fronten.' 29 Oktober 1942.

Fritt Folk. 'Søster Marie Ingebrigtsen forteller fra fronten.' 3 Oktober 1942.

Fyllingsnes, Ottar. *Dag og Tid*. 7. oktober 2011.

<http://old.dagotid.no/nyhet.cfm?nyhetid=2124> (funnet 28. juli 2014).

Gogstad, Anders Chr. 'Gjemt eller glemt: Norske kvinner i tysk sanitetstjeneste under Den annen verdenskrig'. *Michael* (5), 2008: 305-344.

Het Handelsblad. 5. mars 1946.

Hollænder, Lars Peder Bjørndal. 'Danske front søstre i tysk krigstjeneste'. *Sygeplejersken* (47), 1997: 30-32.

- Kjærgaard, Grethe. 'I kulissen til et af historiens blodigste slag.' *Sygeplejersken* (47), 1997: 26-29.
- Matthée, Zonneke. 'The 'Kameraadskes': Women in the Dutch National Socialist Women's Movement.' *Historica* (26:1), Februar 2003: 10-12.
- Nissen, Hans. *Kildenett.no*. u.d. <http://www.kildenett.no/portal/artikler/2007/Frontsostrene> (funnet 23. oktober 2014).
- Nomeland, Terje. 'Frontsøstrene fra Agder: kvinner i tysk sanitetstjeneste 1940 - 1945.' *Agder Historielag* (85), 2009: 131-143.
- 'Norske vakter jobbet i Hitlers konsentrasjonsleire'. *Verdens Gang*. 15. november 2010. <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/norske-vakter-jobbet-i-hitlers-konsentrasjonsleire/a/10011346/> (funnet 17. oktober 2014).
- Olsen, Geir, og Marit Aaby Veбенstad. 'Blodtørstig behandling av frontsøstrene'. *Verdens Gang*. 2. august 2004. <http://www.vg.no/rampelys/blodtoerstig-behandling-av-frontsoestrene/a/237252/> (funnet 12. november 2013).
- Pedersen, Nikita. 'Frontsøstre'. Nettsted: *Frikorps Danmark*. 2005. <http://frikorps-danmark.dk/artikler/fsostre/artikel.pdf> (funnet 27. oktober 2014). Merk: Artikkelen er kun lagt ut på dette nettstedet – den har ellers ingen tilknytning.
- Berger, Robert L. M.D. 'Nazi Science — The Dachau Hypothermia Experiments.' *The New England Journal of Medicine* 322, 1990: 1435-1440.
- Schjøberg, Oddvar. *Aktive Fredsreiser*. 2011. http://www.aktive-fredsreiser.no/nyheter/2011/frontsostrene_2011.htm (funnet 28. juli 2014).
- Selmer-Anderssen, Per Christian. 'Sande-kvinne var i Hitlers tjeneste på Østfronten'. *Drammens Tidende*. 27. september 2009. <http://www.dt.no/nyheter/sande-kvinne-var-i-hitlers-tjeneste-pa-ostfronten-1.3105385> (funnet 23. oktober 2014).
- Store Norske Leksikon: Frontsøstre*. 14. februar 2009. <https://snl.no/fronts%C3%B8stre> (funnet 26. oktober 2014).
- Volksgazet*. 23 februar 1946.
- Wandrup, Fredrik. 'Grenseløst marked for bøker om andre verdenskrig'. *Dagbladet*, 17. september 2012. (Funnet 25. juli 2014). <http://www.dagbladet.no/2012/09/17/kultur/bok/litteratur/krigen/hitler/23447541/>

Wikipedia: *Frontsøster*. 12. oktober 2014. <http://no.wikipedia.org/wiki/Fronts%C3%B8ster> (funnet 25. oktober 2014).

Flyum, Ola. 'Nordmenn deltok i drap på sivile.' *NRK nettavis*. 01. oktober 2013. <http://www.nrk.no/fordypning/--nordmenn-deltok-i-drap-pa-sivile-1.11262316> (funnet 28.juli 2014)

Film og TV

Brennpunkt: I Himmlers tjeneste. Produsert av NRK, 2013. (vist 1. oktober 2013).

Frontsøstre. Produsert av Jørgen Møllekær. 1999. (sendt 1. april 2002) Regissert av TV Syd.

Eirik Veum. Intervjuet av Thomas Seltzer. *Andre Verdenskrig Spesial*, Produsert av NRK, 2014. (vist 9. april 2014).

Grindaker, Karoline og Kjøs, Hilde K. *Sju Kammers: Frontsøstre*. Regissert av Grindaker og Kjøs. Produsert av Mica Film. 2011.

Trygdekontoret: Andre Verdenskrig Spesial. Produsert av NRK, 2014. (vist 9. april 2014).

Arkiv

Vrije Universiteit Brussel, Belgia.

CEGESOMA – Centre for historical research and documentation on war and contemporary society, Belgia.

NIOD – Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocide Studies. Amsterdam, Nederland.

Holocaustsenteret, Bygdøy, Oslo.

Bundesarchiv – Berlin.

ADV N vzw | archief en onderzoekscentrum, Belgia

Riksarkivet, Oslo

L-sak mot Janna Skaiia

L-sak mot Aase G. Fasting

L-sak mot Grete Knudsen (Irmgard Margrethe Günther)

L-sak mot Gerd Enodd

L-sak mot Grete Bråten

L-sak mot Astrid Halvorsen

Bredtvedt kvinnefengsel: L-dom 23/1948-1949 – Olga Bjoner

RA/PA-1308/I/Ia/L00001/0001 – Rolf Ingebrigtsen: NS2, Rasse und Siedlungshauptamt.

RA/PA-1308/J/L0004/0002 – Rolf Ingebrigtsen: Kopier fra 'Deutsche Monatshefte in Norwegen', 'Mot dag', 'Norsk ungdom' og andre tidsskrift.

RA/PA-1308/I/Ic/L0002/0006 – Rolf Ingebrigtsen: Bestand: MA328/EAP161, Reichsführer SS Personlicher Stab.

RA/PA-1308/G/Gc/L0028/0005 – Bjørn Østring (Rolf Ingebrigtsen).

RA/PA-1426/E/L0012/0001 – Bjørn Østring.

RA/PA-1426/F/Fb/L0003/0003 – Knut Baardseth: Medlemslister.

Krigsbilder.net – v/Tore Greiner Eggan.

Intervju

'Emma', *National Archives NL*, intervjuet av Renate van den Bronk. u.d. Oversatt av Regina Grüter. (funnet 15. september 2014).

'Francina', *National Archives Netherlands*, oversatt av Regina Grüter. u.d.
<http://hetverhalenarchieef.nl/kinderen-over-foute-ouders/> (funnet 15. september 2014).

'Karin', *National Archives Netherlands*, oversatt av Regina Grüter. u.d.
<http://hetverhalenarchieef.nl/kinderen-over-foute-ouders/> (funnet 15. september 2014).

'Anonymous', *National Archives Netherlands*, oversatt av Regina Grüter. u.d.
<http://hetverhalenarchieef.nl/kinderen-over-foute-ouders/> (funnet 15. september 2014).

Korrespondanse og møter

Møte med Terje Emberland & Sigurd Sørli. På HL-senteret, Bygdøy. 23. april 2014.

Eldrid Mageli v/UiO, personlig korrespondanse.

Tedd Urnes (konsulent for *Sju Kammers* og tidl. arkivar v/NRK), personlig korrespondanse, møte 05.09.2013.

Karoline Grindaker og Hilde Kjøs (regi og prod. av *Sju Kammers*), personlig korrespondanse, møte 13.09.2013.

Therkel Stræde v/det Syddanske Universitet, privat korrespondanse.

Regina Grüter v/NIOD, betydelig personlig korrespondanse, møte 24.07.2014.

Willem Melching v/Universitetet i Amsterdam, personlig korrespondanse.

Zonneke Matthée (ekspert på Nederlandske kvinner under 2.verdenskrig), personlig korrespondanse.

Nico Wouters, v/Universitetet i Antwerpen, privat korrespondanse.

Marnix Beyen, v/Universitetet i Antwerpen, privat korrespondanse.

Bruno de Wever, v/Universitetet i Ghent, privat korrespondanse, 29. juni 2014

Frank Seberechts v/AVDN, privat korrespondanse.

Cappelen Damm, personlig korrespondanse, v/Ingebrigt Hetland. 04. august 2014.

Gyldendahl, personlig korrespondanse, v/Bjørn Olav Jahr. 05. november 2014.

Vega Forlag, personlig korrespondanse, v/Finn Jørgen Solberg. 05. november 2014.

Pax Forlag, personlig korrespondanse, v/Eline Willumsen. 10. november 2014.

NRK – personlig korrespondanse, v/Tor Eide. 05. november 2014.

Bøker og litteratur

Aas, Sigmund, og Thomas Vestgården. *Skammens historie: Den norske stats mørke sider 1814-2014*. Oslo: Cappelen Damm AS, 2014.

Andenæs, Johs. *Det vanskelige oppgjøret : rettsoppgjøret etter okkupasjonen*. Oslo: Tanum-Norli, 1979.

Bald, Detlef, Johannes Klotz, og Wolfram Wette. *Mythos Wehrmacht. Nachkriegsdebatten und Traditionspflege*. Berlin: Aufbau-Taschenbuch-Verl., 2001.

Bartov, Omer. *Germany's War and the Holocaust: disputed histories*. Ithaca and London: Cornell University Press, 2003.

—. *The Eastern Front, 1941-45, German Troops and the Barbarisation of Warfare, 2nd ed.* New York: Palgrave, 2001.

- Beevor, Antony. *D-dagen : slaget om Normandie*. Oslo: Cappelen Damm, 2009.
- Bessel, Richard. *Nazism and war*. London: Weidenfeld & Nicolson, 2004.
- Birkeland, Sven Arvid. *I kamp for Danmark : danske skæbner i 2. verdenskrig*. København: Gyldendal, 2013.
- Blindheim, Svein. *Nordmenn under Hitlers fane : dei norske frontkjemparane*. Oslo: Noregs Boklag, 1977.
- Brenden, Geir, Tommy Natedal, og Knut Flovik Thoresen. *Norske offiserer i Waffen-SS*. Oslo: Forlaget Historie & Kultur AS, 2012.
- Browning, Christopher R. *Ordinary men : Reserve Police Battalion 101 and the final solution in Poland*. London: Penguin Books, 1998.
- Bryne, Arvid. *Krig og Sannhet: Langelandssaken og landssvikoppgjøret*. Oslo: Akademika Forlag, 2012.
- Bundgård Christensen, Claus. *Under hagekors og Dannebrog : danskere i Waffen SS, 4. utg.* København: Aschehoug, 2005.
- Cauter, Bart Van. *Engelen aan het oostfront: Vlaamse hulpverpleegsters in dienst van het Duitse Rode Kruis en de SS tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Brussel: Vrije Universiteit Brussel, 1998.
- Christensen, Carla. *Med søster Carla til fronten*. Esbjerg: Kjellerup Kunstforenings forlag, 1998.
- Corell, Synne. *Krigens Ertetid: Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*. Oslo: Scandinavian Academic Press/Spartacus forlag AS, 2010.
- de Bruyne, Eddy, og Marc Rikmenspoel. *For Rex and for Belgium: Léon Degrelle and Walloon political & military collaboration 1940-45*. Solihull: Helion & Company Limited, 2004.
- Distel, Barbara, et al. *The Dachau Concentration Camp, 1933 to 1945*. Comite International Dachau, 2005.
- Eefting, Henk. I *De Bijzondere Rechtspleging, 1945-1952: Rampzalige gevolgen voor politieke delinquenten en collaborateurs*, 264-273. Soesterberg, 2007.
- Emberland, Terje, og Bernt Roughtvedt. *Det ariske idol: Forfatteren, eventyreren og nazisten Per Imerslund*. Oslo: Aschehough & Co., 2004,2005.

- Emberland, Terje, og Kott, Matthew. *Himmlers Norge: Nordmenn i det storgermanske prosjekt*. Oslo: Aschehoug, 2012.
- Esper, Ben. *Tsjerkassy: En norsk ambulanseskjørerers opplevelser på Østfronten 1943-1944*. København: Forlaget ZAC, 1981.
- Fritz, Stephen G. *Ostkrieg: Hitler's War of Extermination in the East*. Lexington: University Press of Kentucky, 2011.
- Gogstad, Anders Chr. *Helse og Hakekors: Helsetjeneste og helse under okkupasjonsstyret i Norge 1940-45*. Bergen: Alma Mater Forlag AS, 1991.
- Goldhagen, Daniel Jonah. *Hitler's willing executioners : ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Alfred A. Knopf, 1996.
- Goldsworthy, Terry. *Valhalla's Warriors: A history of the Waffen-SS on the eastern front 1941-1945*. Indianapolis: Dog Ear Publishing, 2007.
- Hartmann, Christian, Johannes Hürter, og Ulrike Jureit. *Verbrechen der Wehrmacht. Bilanz einer Debatte*. München: Verlag C.H. Beck, 2005.
- Huber, Max. *Den barmhjertige samaritan : betraktninger over evangelium og Røde korsarbeid*. Oslo: Land og kirke, 1946.
- Huyse, L., og S. Dhondt. *Onverwerkt verleden: Collaboratie en repressie in België 1942-1952*. Leuven: Kritak, 1991.
- Kershaw, Ian. *Hitler*. Oslo: Historie & Kultur, 2008.
- Kirkebæk, Mikkel. *Beredt for Danmark, Nationalsocialistisk Ungdom 1932-1945*. København: Høst & Søn, 2004.
- Klingemann, Carsten. *Forschungsprojekt: Frontschwester und Friedensengel. Kriegskrankenpflege im Ersten und Zweiten Weltkrieg*. Osnabrück: Universität Osnabrück, 2002.
- Knopp, Guido, og Alexander Berkel. *Hitlers soldater : historien om Wehrmacht*. Oslo: Historie & Kultur, 2012.
- Kristoffersen, Knut. *Den Musikalske Bøddel*. Arneberg Forlag, 2008.
- Kvanmo, Hanna. *Dommen*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1990.

- Lower, Wendy. *Hitler's Furies: German women in the nazi killing fields*. London: Chatto & Windus, 2013.
- Luck, Hans von. *Rommels pansersjef*. Oslo: Vega forlag, 2007.
- Mageli, Eldrid. *Med rett til å hjelpe. Historien om Norges Røde Kors*. Oslo: Pax, 2014.
- Margolian, Howard. *Conduct Unbecoming: The Story of the Murder of Canadian Prisoners of War in Normandy*. Toronto: University of Toronto Press, 2000.
- Melby, Kari. 'Mellomspill 1940-1945.' I *Kall og Kamp: Norsk Sykepleieforbunds historie*, av Kari Melby, 137-148. J.W.Cappelens Forlag AS, 1990.
- Moseng, Ole Georg. 'Konsolideringsperioden - konflikt og fellesskap.' I *Norsk Sykepleierforbund gjennom 100 år (1912-2012): Framvekst og profesjonalisering*, av Ole Georg Moseng, 432-450. Oslo: Akribe AS, 2012.
- Neitzel, Sönke & Welzer, Harald. *Soldaten : on fighting, killing and dying : the secret World War II tapes of German POWs*. Simon & Schuster UK, 2012.
- Paul, Gerhard. *Die Täter der Shoah : fanatische Nationalsozialisten oder ganz normale Deutsche?* Göttingen: Wallstein, 2002.
- Ripley, Tim. *Hitler's Praetorians: The History of the Waffen-SS 1925-1945*. MBI Publishing Company LLC, 2004.
- Seberechts, Frank. *Tussen Schelde en Wolchow: Vlaanderen en het Oostfront*. Brussel & Antwerpen: Globe & Perspectief Uitgaven, 2002.
- Senje, Sigurd. *Dømte Kvinner: Tyskerjenter og frontsøstre*. Oslo: Pax Forlag A.s, 1986.
- Steinsvik, Marta. *Frimodige Ytringer*. Vol. Tredje økede opplag. Oslo: Bibliotek for humaniora og samfunnsvitenskap, 1946.
- Tudvad, Peter. *Sygeplejerske i Det Tredje Rige: En Danskers historie*. København: Politikens Forlag, 2009.
- Ulateig, Egil. *Fordømte Engler: Norske kvinner på østfronten*, 2. opplag. Oslo: Vega Forlag, 2012 (Først utgitt på Lesja: Forlaget Reportasje, 2004)
- . *Jakten på masseorderne: en dokumentarbok*. Lesja: Forlaget reportasje, 2006.
- Ursin, Rolf. *Litt om den dømte Røde Kors-søsteren Janna Skaiaa: og hennes opplevelser og liv før, under og etter krigen*. Evje: Eget forlag, 2010.

—. *Nådeløse nordmenn: Hirden 1933 - 1945*. Oslo: Kagge, 2013.

—. *Nådeløse nordmenn: Statspolitiet 1941-1945*. Oslo: Kagge, 2013.

Veum, Eirik, og Brenden, Geir. *De som falt : nordmenn drept i tysk krigstjeneste*. Oslo: Vega, 2011.

Vincx, Jan. *Vlaanderen in uniform 1940-1945: Deel 2*. Antwerpen: ETNIKA, 1981.

Wistrich, Robert. *Who's Who in Nazi Germany*. New York: Routledge, 2001.

Wykes, Alan. *Hitler's Bodyguards SS Leibstandarte*. Ballantine Books, 1974.

Vedlegg

Begrepsforklaring

1. SS Pz.Div. Leibstandarte SS Adolf Hitler – LSSHA. Tysk pansret enhet.
 2. SS Panzerkorps – Større militær enhet som omfattet bl.a. 1., 2., 3., og 9. SS-Pz.Div. i løpet av krigen.
 2. SS Pz.Div. Das Reich – Tysk pansret enhet, skyldig i flere krigsforbrytelser.
 3. SS Pz.Div. Totenkopf – Tysk pansret enhet, skyldig i flere krigsforbrytelser.
 5. SS Pz.Div. Wiking – Tysk pansret enhet med stort antall skandinaviske frivillige.
 9. SS Pz.Div. Hohenstaufen – Tysk pansret enhet.
- BDM – Bund Deutscher Mädel. Søsterorganisasjonen til Hitlerjugend.
- Braune Schwester – Nazipartiets 'egne' søstre med ekstra ideologisk utdanning.
- Det Internasjonale Røde Kors i Genève (CICR).
- Die Freiwilligen – Tysk for 'de frivillige', brukt om både frontkjempere og frontsøstre.
- Die Unerwünschte – 'de uønskede', nazistenes samlebegrep for uønskede element av samfunnet som man ville kvitte seg med, bl.a. gjennom eutanasiprogrammet.
- DRK – Deutsches Rotes Kreuz – det tyske Røde Kors.
- Einsatzgruppe – Drapsskvadroner som opererte like bak fronten og i de okkuperte områdene med å drepe jøder, sigøynere og andre 'uønskede' element – ofte i massehenrettelser.
- Germanische Leitstelle Nord – Underavdeling av SS' hovedkontor som hadde tilsyn bl.a. med rekruttering av frivillige.
- Germanischer Schwestern/Schwesternhelferin – brukt som betegnelse på frontsøstre.
- Germansk Landtjeneste – Norsk datterorganisasjon for det tyske 'Landdienst', hvis mål var å knytte bånd mellom folk og land, samt forberede og herde ungdom til kolonistrollen i østområdene.
- Germanske SS Norge (GSSN) – SS' 'norske' avdeling, opprettet 21. juli 1942.
- Grossdeutschland – Tysk begrep som innebærer tanken om et 'Stor-Germania'.
- Hitlerjugend – Ungdomsorganisasjon i nazi-Tyskland, sterkt ideologisk preget.
- Hiwis/hiwier – Hilfwillige, sovjetiske hjelpetropper i tysk tjeneste.
- KZ-leir – Samlebetegnelse for tyske konsentrasjonsleirer, interneringsleirer, fangeleirer og dødsleirer.
- Kämpfende Verwaltung – Konseptet som gikk ut på at alle ledere i RSHA, og SS for øvrig, skulle vise sin dedikasjon gjennom å delta aktivt i kampen, bokstavelig talt.
- Landdienst – Tysk moderorganisasjon for det norske Germansk Landtjeneste.
- Lebensborn – Nazistisk 'velferdsorganisasjon' som tok hånd om mødre og barn av tyske soldater. Målet var å utvikle og styrke den germanske rase.
- NS – Nasjonal Samling – norsk nasjonalsosialistisk parti ledet av Vidkun Quisling.
- NSDAP – Det tyske nazipartiet.
- NSUF – Nasjonal Samlings Ungdomsfylking – NS' ungdomsparti.
- OKH – Oberkommando des Heeres. Hærens overkommando.
- OKW – Oberkommando der Wehrmacht. Vernemaktens overkommando.
- Operasjon Barbarossa – kodenavn for tyskernes invasjon av Sovjetunionen, 22. juni 1941.
- Reichsfrauenführerin – 'Rikskvinneleder' i kvinneorganisasjonen NS-Frauenchaft i NSDAP.

Reichsführer SS – Riksfører SS (Heinrich Himmler).

Reichsgau Wartheland – En tysk administrativ enhet i det okkuperte Polen.

Reichskommissariat – tysk administrative enhet i okkuperte områder. I Norge var Josef Terboven Rikskommissær.

Reichssicherheitshauptamt (RSHA) – det tyske 'Hovedkontoret for Rikssikkerhet', ledet av Reinhard Heydrich. Hadde ansvaret for å identifisere jøder, sigøynere og andre folkegrupper. Einsatzgruppene var underlagt RSHA.

RuSHA – Rasse und Siedlungshauptamt. Det tyske 'Sentralkontoret for rase og bosetning', hadde ansvaret for lebensbornprosjektet og organisering av bosetningen i østområdene.

Schutzstaffel (SS) – paramilitær organisasjon tilknyttet NSDAP. Utviklet seg i løpet av 30- og første halvdel av 40-tallet til å bli en omfattende organisasjon innen det tyske samfunnet og militærveset.

Schwester – sykesøster/-pleier, mye brukt som betegnelse for frontsøstrene i tysk tjeneste.

SD – Sicherheitsdienst. Den tyske sikkerhetstjenesten – søsterorganisasjon til Gestapo. Ble i 1939 underlagt RSHA.

Sippengemeinschaft – Himmlers tanke om å forme SS som et stort samfunn av likesinnede som alle var selektert og herdet gjennom kamp og felles erfaringsgrunnlag.

Sonderkommando – Tyske spesialenheter, ofte med ansvar for å konfiskere eiendom eller deportere sivile til dødsleirer.

SS-Gruppenführer – militær grad i SS tilsvarende generalløytnant.

SS-Hauptsturmführer – militær grad i SS tilsvarende kaptein.

SS-Obergruppenführer – militær grad i SS tilsvarende general.

SS-Obersturmbannführer – militær grad i SS tilsvarende oberstløytnant.

SS-Rottenführer – militær grad i SS tilsvarende visekorporal.

SS-Standartenführer – militær grad i SS tilsvarende oberst.

SS-Sturmbannführer – militær grad i SS tilsvarende major.

Untermenschen – 'undermennesker'. Nazi-terminologi for å beskrive bl.a. jøder og slaver.

Waffen-SS – Den militære gren av Schutzstaffel.

Wehrbauer – Vernebønder som skulle kolonisere og forsvare østområdene.

Weltanschauung – Begrep som henviser til den nazistiske 'verdensanskuelse'.

Bilder

Samtlige bilder kommer fra
Tore Greiner Eggans private
samling.

De er å finne på:

www.krigsbilder.net

Til høyre:

Bilde av Ida Köhler, frontsøster.
Tjenestegjorde i Waffen-SS, bl.a. ved
SS-Lazarett Minsk.

Under: Frontkjempere og frontsøstre
, mange ikledd sine uniformer. Ida er
nederst i midten (i hvitt).

Til venstre:

Verveplakat for
kvinnehirden.

Under:

Kvinnehirden marsjerer. Stiklestad, 1942.

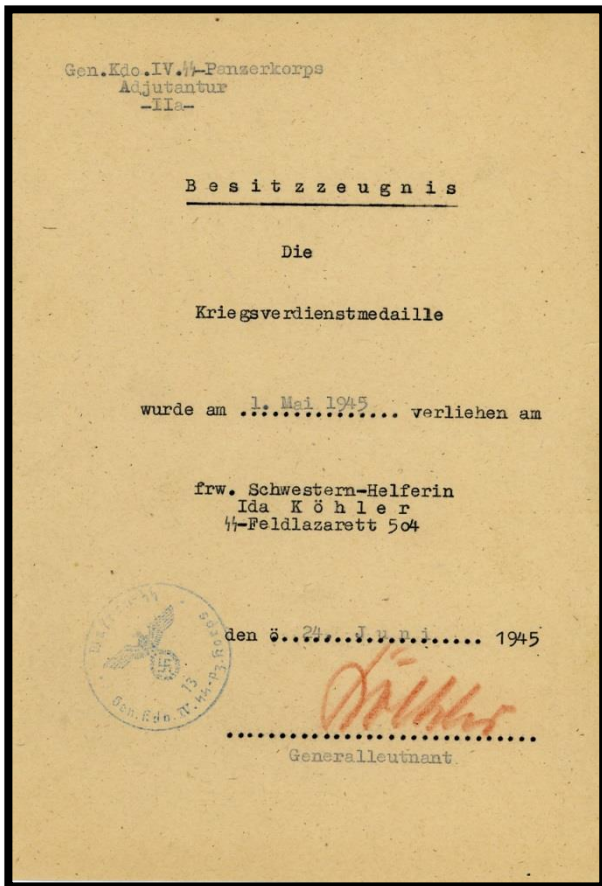

Over: Axel stang kjøper sjokolade, Stiklestad 1942, Frontsøster Ida er nr 5. fra høyre

Under: Frontsøstre og SS-soldater ombord på Monte Rosa, på vei til Tyskland. Dette bildet er tatt rett før/etter det som vises i boka til Egil Ulateig.

Venstre: Skriv som følger
'Kriegsverdienstmedaille' –
krigsfortjenestemedalje. Gitt til Ida Köhler. Det
går er klart ut fra teksten at hun tilhørte SS-
Feldlazarett 504, og 4.SS-Panzerkorps.

Under:
To DRK-søstre sammen med en ukjent SS-
Obersturmführer. Ettersom det er såpass tett
kontakt kan det tyde på at de er frontsøstre.

Over: Ida og andre sykesøstre sammen med flere SS-offiserer av forholdsvis høy rang. 2 SS-Obersturmführere og 1 SS-Sturmbannführer.

Over: Flere bilder fra fronten. Uklart hvor dette er, men det kan være tatt i nærheten av Minsk, hvor SS-Feldlazarett 504 lå. Ida sees i midten.

Over: Bilde tatt i Celle 1986 "Die Minsker". Fra et av veteranmøtene, September 1986. Dette var da de gjenlevende fra SS-Lazarett Minsk.

Venstre: brosje som ble gitt til sykesøstre i DRK. Det var forskjellige typer og varianter, alt etter hvilken stilling/tittel man hadde. Dette er brosjen til en 'Helferin'.

